

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANA BİLİM DALI
İSLÂM MEZHEPLERİ TARİHİ BİLİM DALI

**BEDİÜZZAMAN SAİD NURSİ'NİN İTİKADİ-SİYASİ
İSLAM MEZHEPLERİNE BAKIŞI**

Yüksek Lisans Tezi

SİNAN ÖZYURT

İstanbul, 2010

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANA BİLİM DALI
İSLÂM MEZHEPLERİ TARİHİ BİLİM DALI

**BEDİÜZZAMAN SAİD NURSİ'NİN İTİKADİ-SİYASİ
İSLAM MEZHEPLERİNE BAKIŞI**

Yüksek Lisans Tezi

SİNAN ÖZYURT

Danışman: PROF. DR. MAZLUM UYAR

İstanbul, 2010

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

İLAHİYAT Anabilim Dalı İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi SİNAN ÖZYURT nın BEDİÜZZAMAN SAİD NURSI'NİN İTİKADİ-SİYASİ İSLAM MEZHEPLERİNE BAKIŞI adlı tez çalışması ,Enstitümüz Yönetim Kurulunun 01.03.2010 tarih ve 2010/03-27 sayılı kararıyla ile oluşturulan jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Tez Savunma Tarihi : 09.07.2010

- 1) Tez Danışmanı : PROF. DR. MAZLUM UYAR
2) Jüri Üyesi : PROF. DR. MEHMET ALİ BÜYÜKKARA
3) Jüri Üyesi : PROF. DR. ALİ DURUSOY

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	iii
ÖNSÖZ	iv

1. GİRİŞ	1
1.1. Bediüzzaman Said Nursi'nin Hayatı Eserleri ve İlmi Şahsiyeti	1
1.1.1. Hayatı.....	1
1.1.2. Eserleri.....	7
1.1.3. İlmi Şahsiyeti	15

BİRİNCİ BÖLÜM **İTİKADİ SİYASİ İSLAM MEZHEPLERİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE SAİD** **NURSI'NİN İLK İHTİLAFLARA BAKIŞI**

2.1. İtikadi Siyasi İslam Mezheplerinin Ortaya Çıkış Nedenleri	18
2.1.1. İç Nedenler.....	19
2.1.1.1. İnsan Unsurundan Kaynaklanan Nedenler	19
2.1.1.2. Toplumsal Yapıdan Kaynaklanan Nedenler	20
2.1.1.3. Dini Metinlere Yaklaşımdan Kaynaklanan Nedenler.....	21
2.1.1.4. Siyasi Nedenler.....	22
2.1.1.4.1. Hilafet Meselesi	24
2.1.1.4.2. Hz. Osman'ın Şehid Edilmesi.....	25
2.1.1.4.3. Cemel Vak'ası.....	27
2.1.1.4.4. Sıffin Savaşı.....	28
2.1.2. Dış Nedenler	30
2.1.2.1. Eski Kültür ve Medeniyetlerle Temas	30
2.1.2.2. Felsefi Eserlerin Tercüme Edilmesi	30
2.1.2.3. Nifak Hareketleri	31
2.2. Bediüzzaman'ın Sahabe Hakkındaki Görüşleri	31
2.3. Bediüzzaman'ın İlk İhtilaflarla İlgili Görüşleri	32

İKİNCİ BÖLÜM
SAİD NURSI'NİN ESERLERİNDE BAHSİ GEÇEN İTİKADİ
SİYASİ İSLAM MEZHEPLERİ

3.1. Hâriciyye	40
3.2. Vehhâbiyye.....	43
3.3. Şîa.....	49
3.4. Mu'tezile	63
3.5. Cebriyye	71
3.6. Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat	74
4. SONUÇ	82
KAYNAKÇA.....	85

KISALTMALAR

<i>a.g.e.</i>	Adı Geçen Eser
<i>a.g.md.</i>	Adı Geçen Madde
<i>a.y</i>	Aynı yer
<i>as</i>	Aleyhisselam
<i>b.</i>	bin, ibni
<i>bkz.</i>	Bakınız
<i>DİA</i>	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
<i>h.</i>	Hicri
<i>m.</i>	Miladi
<i>ö.</i>	Ölümü
<i>sav</i>	Sallallahu Aleyhi Vesellem
<i>s.</i>	Sayfa
<i>sy.</i>	Sayı
<i>thk.</i>	Tahkik
<i>trc.</i>	Tercüme eden
<i>ts.</i>	Tarihsiz
<i>v.</i>	Vefatı
<i>yy.</i>	Yüzyıl

ÖNSÖZ

Bediüzzaman Said Nursî, görüşleri, eserleri ve yaptıklarıyla büyük etki uyandırmış, yakın dönemde ülkemizde yetişen önemli mütefekkirlerden biridir. O, Osmanlının son döneminde İslami ilim geleneği içerisinde yetişmiş, üst düzey dini kurumlarda görev almış, ilmi ve zekâsı kendini tanıyan herkes tarafından takdir edilen bir âlimdir. Eserlerinde ağırlıklı olarak akaid konularını işleyen ve modern insanın bu alandaki sorunlarını çözmeyi hedefleyen Said Nursî, yeri geldikçe itikadi siyasi İslam mezheplerinin görüşlerine de değinmiştir. Hz. Peygamber'den (sav) sonra Müslümanlar arasında baş gösteren ihtilaf ve mücadelelerden başlayarak, mezhepler arasındaki tartışmalı birçok konuya eserlerinde yer vermiş, bu meseleler hakkında kendi kanaatlerini de serdetmiştir. Bediüzzaman ve eserleri konusunda son zamanlarda çok sayıda bilimsel araştırma yapılmasına rağmen onun itikadi-siyasi İslam mezhepleriyle ilgili yaklaşımlarına dair bir çalışmanın olmayışı bizi, bu konuyu incelemeye sevk etti.

Çalışmamızda evvela, Bediüzzaman'ı tanımak maksadıyla giriş bölümünde onun hayatı, eserleri ve ilmi şahsiyetini ele aldık. Zira böylesi bir şahsiyetin yetiştiği çevre, hayat tarzı, okudukları, etkilendiği ilim adamları, yazdıkları ve ilmi birikimi onu doğru tanıyıp anlamamızda büyük ehemmiyete sahiptir. Birinci bölümde, Müslümanlar arasında ortaya çıkan ilk ihtilaf ve mücadeleler ile itikadi siyasi İslam mezheplerini doğuran sebepleri ele alarak Bediüzzaman'ın konuya ilişkin düşünce ve yorumlarını ortaya koymaya çalıştık. İkinci bölümde de Bediüzzaman'ın eserleri olan "Risale-i Nur Külliyyatı'nda" bahsi geçen itikadi siyasi İslam mezheplerini değerlendirdik. Bunu yaparken öncelikle her mezhebe bir başlık açarak, mezhepler tarihi kaynaklarından istifadeyle o mezhebi kısaca tanıttık. Bilahare Said Nursi'nin risalelerinde o mezhep hakkında nelerin ifade edildiğini belirtmek suretiyle müellifin görüşlerini tespit etmeye gayret ettik.

Konu seçiminden başlayarak, çalışmam boyunca her zaman desteğini gördüğüm tez danışmanım Sayın Prof. Dr. Mazlum Uyar'a, tezi okuyup, eleştirileriyle katkıda bulunan Sayın Prof. Dr. Mehmet Ali Büyükkara'ya şükranlarımı sunarım.

Tezimi okuyarak, tavsiyeleriyle katkıda bulunan değerli ağabeyim Veli Karataş'a teşekkür ederim. Ayrıca daima dualarıyla yanımda olan kıymetli anneme, gösterdiği sabır ve anlayıştan dolayı sevgili eşim Kadriye Özyurt ve kızım Hatice Yaren ile oğlum Muzaffer Tarık'a da teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

İstanbul, 2010

Sinan ÖZYURT

1. GİRİŞ

1.1. Bediüzzaman Said Nursî'nin Hayatı Eserleri ve İlmi Şahsiyeti

1.1.1. Hayatı

Bediüzzaman Said Nursî 1878 yılında¹ Bitlis'in Hizan ilçesinin İsparit nahiyesine bağlı Nurs köyünde dünyaya geldi.² Babasının adı, Mirza, annesinin adı Nuriye'dir.³ Her ikisi de çevrelerinde dürüstlükleri ve dindarlıklarıyla tanınmaktaydılar.⁴ Aşiret ilişkileri ve yerel tarikat şeyhlerinin önemsendiği bir çevrede⁵ doğan Said Nursî dokuz yaşına kadar ailesiyle birlikte yaşar ve bundan sonra tahsil hayatına başlar.⁶ İlk hocası, ilmüne ve güzel hasletlerine imrendiği ağabeyi Molla Abdullah oldu. Daha sonra Tağ medresesinde Molla Mehmed Emin Efendi⁷, Hizan şeyhi Seyyid Nur Mehmed Efendi⁸, Bitlis'te Şeyh Emin Efendi⁹, Abdurrahman Taği¹⁰ ve Doğubayezid medresesinde Şeyh Mehmed Celâli'den¹¹ dersler aldı. Asıl tahsil hayatı, Şeyh Mehmed

¹ Müellifin hayatını konu edinen kaynaklarda doğum tarihiyle ilgili farklı bilgiler vardır. Bu durum Osmanlı döneminde kullanılan takvimlerin çeşitliliğinden kaynaklanmaktadır. Kaynaklarda Rumi 1293, Hicri 1295 tarihleri geçmektedir. Bu iki tarih miladi olarak 1878 yılının 5 Ocak -12 Mart tarihleri arasında birleşmektedir. Bu nedenle en doğru tarih olarak 1878 yılı ileri sürülmektedir. Geniş bilgi için bkz.: *Bediüzzaman Hangi Tarihte Doğdu?*, Köprü Dergisi, Bahar, 2000, sy. 70, s. 211.

² Mary F. Weld, *Bediüzzaman Said Nursi Entelektüel Biyografisi*, İstanbul, 2006, s. 15. *Risale-i Nur Külliyyatı Müellifi Bediüzzaman Said Nursî Hayatı, Mesleği, Tercüme-i Hali*, , hzl.: Talebeleri, İstanbul, 2007, s. 30, (Bundan sonra bu eser *Tarihçe* kısaltması ile verilecektir.) Abdülkadir Badıllı, *Said-i Nursî Mufassal Tarihçe-i Hayatı*, İstanbul, 1990, c. I. s. 57-59. Necmeddin Şahiner, *Bilinmeyen Taraflarıyla Bediüzzaman Said Nursi*, İstanbul, 1991, s. 43.

³ *Tarihçe*, s. 30. Celal Tetiker ve Ramazan Balcı, *Yeni Tarihçe-i Hayat*, İstanbul, 2003, s. 52. Burhan Bozgeyik, *Bediüzzaman Said Nursi, Hayatı, Davası, Eseri*, İstanbul, 1995, s. 23.

⁴ Weld, a.g.e., s. 21.

⁵ Şerif Mardin, *Bediüzzaman Said Nursi Olayı Türkiye'de Din ve Toplumsal Değişim*, İstanbul, 1995, s. 110.

⁶ Tetiker ve Balcı, a.g.e., s. 57.

⁷ İsparit nahiyesine bağlı Tağ köyündeki Tağ Medresesi müderrislerinden olan Mehmet Emin Efendi, Said Nursî'nin ilk medrese hocasıdır. Bkz.: Şahiner, a.g.e., s. 52.

⁸ Hizan'da bir medresenin kurucusu olan Seyyid Nur Mehmet Efendi aynı zamanda mutasavvıf olup Hizan Şeyhi olarak da bilinmektedir. Bkz. İsmail Mutlu, *Sorularla Bediüzzaman Said Nursî*, İstanbul, 1995, c. I, s. 61; Şahiner, a.g.e., s. 55.

⁹ Bitlis'te medresesi bulunan 1822-1906 yılları arasında yaşamış meşhur bir âlimdir. Dönemin Sivas valisi Reşit Akif Paşa'nın da içinde bulunduğu pek çok tanınmış şahsiyetin hocasıdır. 1900 yılında sarayda büyük merasimlerle karşılanmış ve Padişahın hususi iltifatına mazhar olmuş olan Emin Efendi, kendisine edilen Şeyhülislamlık teklifini reddetmiş, 1903 yılında Bitlis'e dönerek vefatına kadar burada yaşamıştır.

¹⁰ Bitlis yöresinde halîfesi kanalıyla Mevlâna Hâlid el-Bağdâdî'nin mesajını yayan kişi olarak bilinen Şeyh Abdurrahman Taği, Said Nursî'nin hürmet ettiği kişiler arasında yer alır. Bkz.: Mardin, a.g.e., s. 109.

¹¹ 1851-1914 yılları arasında yaşayan, Bediüzzaman'ın icazet aldığı hocasıdır.

Efendi'nin yanında geçen üç aylık dönemdir.¹² Bu üç ayın sonunda Şeyh Celali'den icazetini aldı.¹³ Bediüzzaman'ın emsallerinde görülme­yen üstün bir zekâya ve kuvvetli bir hafızaya sahip olduğu belirtilmektedir. Nitekim on beş yılda verilen eğitimi o üç ayda tahsil etmiştir.¹⁴ Uzun yıllar süren ve ezbere dayanan medrese eğitimi onu sıkılmaktadır. O bir an önce asıl öğrenmesi gereken ilimlere geçmek istemektedir. O yıllarda kafasında medreselerdeki eğitim sisteminin yenilenmesine dair fikirlerin oluştuğu söylenebilir.¹⁵ İcazetini aldıktan sonra, Molla Fethullah Efendi¹⁶ ve Şeyh Mehmet Küfrevî¹⁷ gibi âlimlerden de dersler alan Said Nursî, camilerde vaazlar vermeye başlamış ve böylece bölge halkı tarafından tanınmıştır.¹⁸

1892 yılında önce Mardin'e oradan da Bitlis'e gitmiş, dönemin valisi Ömer Paşa'nın davetiyle iki yıl onun konağında kalmış ve bu sürede dini ilimlere dair çeşitli kitapları okumuş, hatta bir kısmını ezberlemiştir.¹⁹

1894 yılında Van valisi Hasan Paşa'nın daveti üzerine Van'a giden Said Nursî burada on beş sene kadar kaldı. Burada bir yandan müspet ilimlerle ilgili kitapları incelerken diğer yandan medreselerin ve aşiretlerin ıslahı için çalışmalar yaptı.²⁰ Hasan Paşa'dan sonra vali olan Tahir Paşa da Said Nursî'ye hürmet etmiş ve konağında ağırlamıştır. Burada kısa zamanda tarih, coğrafya, matematik, jeoloji, fizik, kimya, astronomi ve felsefe gibi ilimlerin esaslarını elde etmiştir.²¹ Üstün zekâsı ve kuvvetli hafızasının etkisi müspet ilimlerde de kendini göstermiş, kısa sürede okuyup incelediği eserler hakkında alanlarına hâkim insanlarla münazara edebilecek bir konuma gelmiştir.²²

¹² Tetiker ve Balcı, a.g.e., ss. 57-60.

¹³ Weld, a.g.e., s. 26.

¹⁴ Tetiker ve Balcı, a.g.e., ss. 67-68.

¹⁵ *Tarihçe*, s. 32.

¹⁶ Siirt'te medresesi bulunan bir âlimdir. Said Nursî'ye "Bediüzzaman" ünvanını veren hocasıdır. Onu bir çok alimle ilmi münazaralara sokmuş ve zekasına, ilmine, faziletine hayran kalmıştır. Bkz.: Tetiker ve Balcı, a.g.e., s. 65; *Tarihçe*, s. 35.

¹⁷ Siirt'te doğup Bitlis'te vefat eden Küfrevî, Said Nursî'nin medrese eğitiminde son hocasıdır. Bkz.: *Tarihçe*, s. 44.

¹⁸ İhsan, Işık, *Bediüzzaman Said Nursî ve Nurculuk*, İstanbul, 1990, s.11.

¹⁹ Şahiner, a.g.e., ss. 72-77.

²⁰ Tetiker ve Balcı, a.g.e., ss. 74-75. *Tarihçe*, s. 44.

²¹ *Tarihçe*, s. 44. Bozgeyik, a.g.e., s. 33.

²² *Tarihçe*, s. 45.

Van'da kaldığı uzun müddet içerisinde ilk eserlerini de vermeye başlayan Said Nursî, 1901'den 1907'ye kadar *Talikat* ve *Kızıl İcâz* isimli eserlerini yazmıştır. Ayrıca iki eser daha yazdığı fakat bunların vali konağının maruz kaldığı yangında yanmış olabilecekleri söylenmektedir.²³

Bediüzzaman Van'da kaldığı on beş yıllık dönemde İslam dünyasının geri kalma nedenleri üzerine kafa yordu. Bu sorunların temelinde eğitim sisteminin yattığını düşünüyordu. Eğitim alanında köklü değişiklikler yapılması gerektiği kanaatindeydi. “Medresetü’z-Zehra” adını verdiği, Mısır’daki el-Ezher Üniversitesi benzeri, dini ilimlerle müspet ilimlerin birlikte okutulacağı bir üniversiteyi Bitlis ve Van’da kurmak istiyordu. Vali Hasan Paşa zamanında kendisi bir müfredat oluşturarak bunun küçük çaplı bir denemesini de yapmıştır.²⁴

Bu yeni medrese fikrini gerçekleştirmek için Padişah’tan destek alabilmek gayesiyle 1907 yılında İstanbul’a gider. Tahir Paşa’nın mektubuyla gittiği II. Abdülhamit’ten aradığı desteği bulamaz.²⁵ Sonraki yıllarda çeşitli gazete ve dergilerde hürriyet, meşrutiyet, İslam birliği, kalkınma, ilerleme gibi konularda makaleler yazmış, konuşmalar yapmıştır.²⁶ “Meşrutiyet-i meşrûa” ifadesiyle nitelendirdiği meşrutiyet yönetimini destekleyen Said Nursi, meşrutiyetin ilanından üç gün sonra Beyazıt meydanında İslam âleminin geri kalma sebepleri ve çözüm yollarını ele aldığı bir konuşma yapmış, aynı hitabeyi Selanik’te de tekrarlamıştır. Bu konuşması 1910’da yayınlanan *Nutuk* isimli kitabında yer almış, hitabenin kısa bir kısmı da talebelerinin hazırladıkları *Tarihçe*’ye alıntılanmıştır.²⁷

1909 yılında meydana gelen 31 Mart Hadisesi’nden sonra tutuklanan Said Nursi, zamanın sıkıyönetim mahkemesi olan Divan-ı Harp’te yargılanır. Yaptığı

²³ Badıllı, a.g.e., c. I, ss. 130-131.

²⁴ Tetiker ve Balcı, a.g.e., s. 79.

²⁵ Şahiner, a.g.e., s. 88. Weld, a.g.e., s. 70.

²⁶ *Tarihçe*, s. 50. Şahiner, a.g.e., s. 88.

²⁷ *Tarihçe*, ss. 51-52. Weld, a.g.e., ss. 76-77. Tetiker ve Balcı, a.g.e., ss. 93-95.

savunma neticesinde beraat eder.²⁸ Bu savunması daha sonra *Divan-ı Harb-i Örfî* adıyla neşredilir.²⁹

1910 yılında İstanbul'dan ayrılarak Van ve Diyarbakır'a uğrayan Bediüzzaman buradan Şam'a gitmiş (1911) ve buradaki âlimlerin ısrarı üzerine Emeviyye Camii'nde İslam dünyasının karşı karşıya olduğu problemler ve çözüm yolları konulu bir hutbe irad etmiştir. İlim ehli nezdinde takdir edilen hutbe birkaç gün içinde iki defa basılarak halka dağıtılır.³⁰ Daha sonra bu hutbe *Hutbe-i Şamiyye* ismiyle basılmıştır.³¹

1911 Haziran'ında Rumeli seyahatına çıkacak olan Sultan Reşat'ın heyetine doğu vilayetleri adına Bediüzzaman da davet edilir. Bu seyahate katılan Bediüzzaman, bu vesileyle doğuda kurmak istediği üniversite için Padişah'tan maddi destek talebinde bulunur. Kosova'da yapılmak istenen büyük bir üniversite için ayrılan ödeneğin daha fazla ihtiyaç olan doğuya aktarılmasını talep eder. Buna karşılık yardım vaadi alır. Bilahare Balkan Harbi neticesinde Kosova'nın işgal edilmesi üzerine oraya ayrılan ödenek Van'da kurulacak üniversiteye aktarılır. Van gölü kenarında üniversitenin temeli atılır fakat Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla bu teşebbüs yarım kalır.³²

Birinci Dünya Savaşı başladıktan kısa bir süre sonra 1914 Kasım'ında Ruslar Osmanlı'nın doğu sınırına saldırırlar. O sırada Van'da bulunan Bediüzzaman buradan sıcak çatışmaların yaşandığı Erzurum'a gider. Üçüncü orduya vaiz olarak tayin edilmiştir. Daha sonra Enver Paşa tarafından milis kuvvetlerini organize etmekle görevlendirilir. Kendi talebelerinin de içinde yer aldığı milis kuvvetlerinin başında savaşa devam eder. Savaş sırasında bir yandan da Fatıha ile Bakara suresinin ilk otuz üç ayetinin tefsirini yaptığı *İşârâtül-İ'caz* isimli eserini Arapça olarak telif eder.³³

Bediüzzaman 1916 yılında Bitlis savunması sırasında ayağı kırılarak Ruslara esir düşer. İki buçuk sene kadar Sibiryaya civarında esir kalır. Bolşevik devriminin baştan sona sarstığı Rusya'daki karışıklıktan istifade ederek bazı esirlerle birlikte bulunduğu

²⁸ Tetiker ve Balcı, *a.g.e.*, s. 95. Şahiner, *a.g.e.*, ss. 139-141.

²⁹ Bkz.: Nursi, *Risale-i Nur Külliyyatı*, İstanbul, 2002, c. II, ss. 1919-1935.

³⁰ *Tarihçe*, s. 85. Tetiker ve Balcı, *a.g.e.*, s. 107.

³¹ Bkz.: Nursi, *Risale-i Nur Külliyyatı*, c. II, ss. 1961-1979.

³² *Tarihçe*, s. 101. Bozgeyik, *a.g.e.*, ss. 80-81.

³³ *Tarihçe*, s. 104. Bozgeyik, *a.g.e.*, ss. 89-91. Tetiker ve Balcı, *a.g.e.*, s. 124-125.

kamptan firar eder. Petersburg üzerinden Almanya'ya, oradan da Varşova, Viyana ve Sofya üzerinden İstanbul'a gelir (1918).³⁴ Vatan savunmasına yaptığı katkılar sebebiyle burada harp madalyası, gazilik ünvanı ve maaş ile ödüllendirilir. Kendisine haber verilmeden Meşihat dairesindeki Darü'l-Hikmeti'l-İslamiyye³⁵ üyeliğine getirilir. Burada İzmirli İsmail Hakkı, Elmalılı Hamdi, Mustafa Sabri Efendi, Mehmet Akif gibi şahsiyetlerle birlikte olur. Dört yılı aşkın bir süre buradaki vazifesini sürdürür.³⁶ 1920 yılında alkollü içkilerle mücadele etmek amacıyla kurulan Hilal-i Ahdar (Yeşilay) Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer alır.³⁷

1920 yılında İstanbul'un işgal edilmesi üzerine *Hutuvât-ı Sitte*³⁸ adıyla bir bildiri yayınlamış, Anadoludaki Milli mücadelenin bir isyan olduğuna dair işgalcilerin baskısıyla verilen Şeyhülislam fetvasının geçersiz olduğunu ifade eden bir fetva vermiştir.³⁹ İstanbul'da yaptıklarıyla Ankara'nın dikkatini çeken Bediüzzaman, Mustafa Kemal tarafından Ankara'ya davet edilir ve 1922 Haziran'ında Ankara'ya gider.⁴⁰ Doğuda kurmak istediği üniversite için destek arayışında bulunur. 166 mebusun desteğini almasına rağmen olumlu bir netice alamaz.⁴¹ Mecliste mebuslara hitabederek önemli gördüğü bazı hususların altını çizer. Ancak Ankara'daki genel atmosfer onun umduğu gibi değildir, dine karşı bir lakaytlık olduğunu görür. Bu noktada nasihatlerde bulunur ve kendisine yapılan şark vilayetleri umum vaizliği, milletvekilliği, Diyanet azalığı gibi teklifleri reddederek Van'a döner. Orada bir nevi inzivaya çekilerek, Erek dağı eteğinde, Zernabad suyu başında bir mağarada yaşamaya başlar. Kendi tabiriyle artık *Eski Said* dönemi sona ermiş, *Yeni Said* dönemi başlamıştır.⁴²

1925 senesinde doğuda çıkan “Şeyh Said İsyanı” gerekçe gösterilerek, isyana karşı olduğu halde Bediüzzaman tutuklanır. Van'dan İstanbul'a getirilir, sonra da Burdur'a ve Isparta'ya gönderilir. En sonunda Isparta'nın bir köyü olan Barla'da

³⁴ *Tarihçe*, s. 110.

³⁵ 1918-1922 yılları arasında faaliyet gösteren kuruluş hakkında detaylı bilgi için bkz.: Sadık Albayrak, “*Darü'l-Hikmeti'l-İslamiyye*”, DİA, c. VIII, 506,507.

³⁶ Bozgeyik, *a.g.e.*, ss. 106-108. *Tarihçe*, s. 114.

³⁷ Badilli, *a.g.e.*, c. I, s. 404. Bozgeyik, *a.g.e.*, s. 131.

³⁸ Bkz.: Nursi, *Risale-i Nur Külliyyatı*, c. II, ss. 2057-2058.

³⁹ Şahiner, *a.g.e.*, ss. 250-251.

⁴⁰ Bozgeyik, *a.g.e.*, ss. 138-139.

⁴¹ Bozgeyik, *a.g.e.*, s. 147.

⁴² *Tarihçe*, s. 141.

mecburi ikamete tabi tutulur.⁴³ Bediüzzaman Barla'da *Risale-i Nur Külliyyatı* ismini verdiği eserlerini yazmaya başlar.⁴⁴ *Sözler, Mektubat, Lem'alar* isimli eserlerinin büyük bir kısmını Barla'da yaşadığı 1926-1934 yılları arasında tamamlamıştır.⁴⁵ Talebeleriyle mektuplaşmalarını ise *Barla, Emirdağ ve Kastamonu Lahikaları* olarak neşreder.⁴⁶

1934 yılında Barla'dan Isparta'ya getirilen Said Nursi 1935 yılında “gizli cemiyet oluşturmak” iddiasıyla 120 talebesiyle birlikte tutuklanarak Eskişehir hapisanesine sevk edilir.⁴⁷ Bir yıl sonra tahliye edilerek Kastamonu'da zorunlu ikamete tabi tutulan Bediüzzaman, burada yedi yıl kalmış ve eserlerini telifine devam etmiştir.⁴⁸

1943 yılında talebeleriyle birlikte yeniden tutuklanan Bediüzzaman önce yine Isparta'ya getirilmiş, buradan da Denizli hapisanesine gönderilmiştir. Ankara'daki bilirkişi heyetinin eserlerinde suç unsuru bulunmadığı yönündeki raporu doğrultusunda Denizli Ağır Ceza Mahkemesi tarafından hakkında beraat kararı verilmiş, ancak Afyon'un Emirdağ ilçesinde mecburi ikamete tabi tutulmuştur (1944).⁴⁹

1948 yılında talebeleriyle birlikte tekrar tutuklanan Said Nursi, yeniden Afyon'a getirilmiş, yirmi ay süren yargılama neticesinde beraat etmiş ve Emirdağ'a dönmüştür.⁵⁰

Bediüzzaman *Risale-i Nur Külliyyatı*'nın telifini 1949'da tamamlamış, böylece *Yeni Said* dönemi sona ermiş ve yeniden sosyal ve siyasi meselelere ilgi gösterdiği *Üçüncü Said* dönemi başlamıştır. 1950 yılında Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinden sonra nisbi bir rahatlama ve serbestlik söz konusu olsa da yine eserlerinden dolayı yargılanmaya devam etmiştir. 1956 yılında Afyon Mahkemesi'nin Risalelerin basılmasını serbest bırakan kararının ardından eserlerinin tamamı Latin harfleriyle neşredilmiştir.⁵¹

⁴³ Bozgeyik, *a.g.e.*, ss. 156-163. Weld, *a.g.e.*, ss. 233-243.

⁴⁴ Bozgeyik, *a.g.e.*, s. 181.

⁴⁵ Bozgeyik, *a.g.e.*, s. 186. Şahiner, *a.g.e.*, ss. 302-314.

⁴⁶ *Barla, Emirdağ ve Kastamonu Lahikaları* için bkz.: Nursi, *Risale-i Nur Külliyyatı*, c. II, ss. 1411-1915.

⁴⁷ İdris Tüzün, *Risale-i Nur'un Mahiyeti ve İstifade Yolları*, İstanbul, 2009, s. 18.

⁴⁸ Şahiner, *a.g.e.*, ss. 315, 326-328.

⁴⁹ Şahiner, *a.g.e.*, ss. 337-355. Tetiker ve Balcı, *a.g.e.*, s. 325.

⁵⁰ Tüzün, *a.g.e.*, ss. 20-21.

⁵¹ Weld, *a.g.e.*, ss. 377-399.

Bediüzzaman 23 Mart 1960 tarihinde Urfa'da vefat etti ve 24 Mart Perşembe günü Halilürrahman Camiindeki kabrine defnedildi. 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra Temmuz ayında askeri yönetim tarafından naaşı kabrinden alınarak Isparta civarlarında bilinmeyen bir yere nakledildi.⁵²

1.1.2. Eserleri

Bediüzzaman'ın eserlerinin genel karakteri üzerine kendisinin ve talebelerinin çeşitli değerlendirmeleri olmuştur. Bu değerlendirmelerden ikisi öne çıkmaktadır. Risaleler bir yönüyle Kelam ilmi alanında yenilik yapmak için yazılmış eserler olarak kabul edilirken başka bir açıdan da Kur'an'ın bu asırdaki en yüksek ve kudsi bir tefsiri olduğu ifade edilmektedir.⁵³ Ancak şunu belirtmeliyiz ki, Risale-i Nur ne klasik anlamda, konuları belli bir sistematik dâhilinde ele alan bir kelam kitabı ne de geleneksel manada bir tefsirdir. Fakat klasik kelam eserlerinde ele alınan konuların çoğu sistematik bir şekilde olmasa da dağınık olarak *Risale*lerde yer almaktadır.⁵⁴ Kur'an'ın baştan sona klasik usulde tamamının tefsiri yapılmamış olsa da, Bediüzzaman eserlerinde kendine has bir üslup ve bakış açısıyla yüzlerce ayetin tefsirini yapmaktadır.⁵⁵ Ayrıca günümüzde konulu tefsir metodu olarak ifade edilen tefsir anlayışının da *Risale-i Nur Külliyyatı*'nda çok farklı örneklerine rastlamak mümkündür. Mesela *Kader Risalesi*, *Haşır Risalesi*, *İhlâs Risalesi*, *Uhuvvet Risalesi* gibi metinlerde Kur'an ayetleri bir konu etrafında ve bir bütünlük içinde değerlendirilmektedir.

Risale-i Nur'un hangi ilim dalına ait olduğu hususunda kapsamlı bir değerlendirmede bulunan Alparslan Açıkgenç, yeni bir ilimler tasnifi yaparak *Risale-i Nur*'un Tebliğ İlmi başlığı altında ele alınması gerektiğini belirtmektedir. Tebliğ ilmi ise, İslam'ın hayata yansımaları temel alan bir ilimdir. Bediüzzaman da diğer İslâm âlimleri gibi, İslâm'ın hayata yansımaları için mücadele vermiş ve eserlerini bu amaç için yine Müslüman bir âlimin görev anlayışı içerisinde telif etmiştir. Yazar İslam tarihinden

⁵² Tüzün, *a.g.e.*, s. 23.

⁵³ Yaşar Kutluay, "Mezhepler Tarihi Yönünden Said Nursi ve Nurculuk", *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, İstanbul, 1959-1960, C. 3, Sy. 3-4, s.211-226.

⁵⁴ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Musa Koçer, *Eleştirel Açıdan Said Nursi'nin Kelami Görüşleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2001. Abdülkadir Harmancı, *Said Nursi'nin Risalelerinde Kelam-Felsefe Problemleri*, İstanbul 1994.

⁵⁵ Bkz.: Abdülkadir Badıllı, *Risale-i Nur'un Kudsi Kaynakları (Tespitleri, Delilleri, Mealleri)*, İstanbul, 1992.

bu ilim sınıfına ait eserlere örnek olarak da Ebu Tâlib el-Mekkî'nin *Kût ul-Kulûb*'u ile Gazalî'nin *İhyâ*'sını zikretmektedir.⁵⁶

Bediüzzaman'ın eserlerini Eski Said dönemi eserleri ve Yeni Said dönemi eserleri olarak iki kısımda değerlendirmek gerekir. Üçüncü Said dönemi olan 1950 sonrasında Bediüzzaman yeni eser telifinden ziyade yazdıklarının tashihiyle uğraşmıştır. Eski Said döneminde yazdığı eserlerden bazılarını da yeniden gözden geçirip Risale-i Nur Külliyyatına dâhil etmiştir. Biz burada müellifin bütün eserleri hakkında kronolojik olarak kısaca bilgi vermeye çalışacağız.

* **Kızıl İcaz:** Abdurrahman Ahdarî⁵⁷ tarafından (ö.983/1575–76) manzum olarak kaleme alınan *es-Süllemü'l münevrek fi ilmi'l-mantık* isimli Arapça mantık kitabına Said Nursî'nin yine Arapça yazdığı haşiyelerden oluşan eser, 1899 yılında⁵⁸ telif edilmiş, 1923 yılında⁵⁹ da neşredilmiştir.

* **Ta'likât âla burhâni'l-Gelenbevî fi'l-mantık:** Gelenbevî'nin⁶⁰ (1730–1790) *Bürhân* isimli mantık kitabına Said Nursî'nin Arapça olarak yazdığı ta'lik ve haşiyelerden oluşur. Abdulkadir Badıllı, telif tarihi kesin olarak bilinmeyen eserin 1907'den önce telif edilmiş olabileceğini söylemektedir.⁶¹

* **Nutuk (Hürriyet'e Hitap):** Meşrutiyet ve hürriyet kavramlarının İslâmiyet'e aykırı olmadığını, hürriyetin nasıl anlaşılması gerektiğini, geri kalmışlığın sebep ve çarelerini anlatan eser, Said Nursî tarafından Meşrutiyetin ilanından sonra önce Beyazıt Meydanı'nda daha sonra Selanik'te Hürriyet Meydanı'nda yaptığı konuşmaları ihtiva etmektedir. Pek çok gazetenin de yayınladığı konuşma 1912 yılında⁶² neşredilmiştir.

⁵⁶ Alparslan Açıkgöç, "İlim Anlayışı Ve İlimlerin Sınıflandırılması Açısından Risale-i Nur'ların Bir Değerlendirmesi", *Köprü Dergisi*, Yaz-Güz, 1997, Sy. 59-60.

⁵⁷ Hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için Bkz. Naci Bolay, "Ahdarî", DİA, c. I, s. 508.

⁵⁸ Risale-i Nur Enstitüsü, "Risale-i Nur Külliyyatı'nın Telif Kronolojisi", *Köprü Dergisi*, Bahar, 2000, Sy. 70.

⁵⁹ İsmail Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*, İstanbul, 1997, c. 2, s. 461.

⁶⁰ Hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için Bkz. Şerafettin Gölcük ve Metin Yurdağür, "Gelenbevî", DİA, c. XIII, s. 552-555.

⁶¹ Badıllı, *a.g.e.*, c.I, s. 130-131.

⁶² Risale-i Nur Enstitüsü, *a.g.m.*, *Köprü Dergisi*, Bahar, 2000, Sy. 70.

* **İki Mekteb-i Musibetin Şehâdetnâmesi veyahut Divân-ı Harb-i Örfî:**

Said Nursî'nin 1907 yılında İstanbul'a gelişinden sonra çeşitli gazetelerde yayımladığı makaleleri sebebiyle 31 Mart olayından sonra yargılandığı Divân-ı Harb-i Örfî'de yaptığı savunmayı ve milletin içinde bulunduğu sosyal problemleri anlatan eser 1911 yılında⁶³ neşredilmiştir.

* **Münazarât:** Doğudaki aşiretlerin suallerine cevap olarak hazırlanıp 1911'de telif edilen bu eser, bilâhare Müellif Bediüzzaman Said Nursî tarafından tekrar gözden geçirilerek neşredilmiştir.⁶⁴

* **Hutbe-i Şâmiyye:** Bediüzzaman Said Nursî'nin otuz beş yaşında iken, Şam'da, Şam ulemasının ısrarı üzerine Emeviyye Câmii'nde irad ettiği bir hutbedir. O zaman Şam'da bir hafta içinde iki defa basılmıştır (1911).⁶⁵ Bilâhare müellif tarafından tercümesi 1922'de neşredilmiş, 1959'da da Latin harfleriyle basılmıştır.⁶⁶

* **Muhakemât:** Kısa bir tefsir mukaddimesinden başka kelâm ilminin üç temel konusu olan ulûhiyyet, nübüvvet ve âhîret bahislerine değinilen ve ağır bir ifade ve üslûba sahip olan eser, 1911 yılında neşredilmiş, Risale-i Nur Külliyyatından önce kaleme alınmasına rağmen daha sonra Külliyyata dâhil edilmiştir.⁶⁷

* **İşârâtü'l- i'câz fi mezânni'l-îcâz:** Said Nursî'nin Birinci Dünya Savaşı'nda gönüllü milis kuvvetleri oluşturarak Doğu cephesinde Ruslarla savaşırken 1914-1916 yılları arasında Arapça olarak kaleme aldığı ve Fatıha ile Bakara süresinin ilk otuz üç âyetinin tefsirini yaptığı, Kur'ân'ın i'câzını ortaya koymaya çalışan eserde, ulûhiyyet, nübüvvet ve âhîret konuları kısa olarak işlenmektedir. Bu yönüyle daha sonra kaleme alınan Risale-i Nur Külliyyatı'nın genel bir özetini oluşturan kitap, 1918 yılında ilk kez Arapça olarak basılmış, daha sonra kendisi hayatta iken kardeşi Abdülmecid Nursî

⁶³ Risale-i Nur Enstitüsü, *a.g.m., Köprü Dergisi*, Bahar, 2000, Sy. 70.

⁶⁴ Bkz.: Nursi, *Risale-i Nur Külliyyatı*, c. II, ss. 1939-1958.

⁶⁵ Bkz.: Nursi, *Risale-i Nur Külliyyatı*, c. II, ss. 1961-1982.

⁶⁶ Kara, *a.g.e.*, c. 2, s. 461.

⁶⁷ Bkz.: Nursi, *Risale-i Nur Külliyyatı*, c. II, ss. 1995-2038.

(Ünlükul) tarafından kısmen eksik bir şekilde Türkçe'ye çevrilerek 1959 yılında neşredilmiştir.⁶⁸

* **Nokta Min Nuri Marifetillah:** İman esaslarının, ayrıntıya girilmeden genel anlamda açıklandığı eser 1919 yılında yazılıp neşredilmiştir.⁶⁹

* **Hakikat Çekirdekleri-I:** Yeğeni Abdurrahman Nursî tarafından Said Nursî'nin eserlerinden seçilmiş özlü sözlerden meydana gelen bu eser 1920 yılında neşredilmiştir.⁷⁰

* **Sünûhât:** Müslümanların geri kalış nedenlerinin ve bu durumun çözüm yollarının ele alındığı, doğu ve batı toplumlarının karşılaştırıldığı eser, 1920 yılında telif edilerek neşredilmiştir.⁷¹

* **Hakikat Çekirdekleri-II:** Birinci kitabın devamı niteliğinde olan eser yine Abdurrahman Nursi tarafından hazırlanarak 1921 yılında neşredilmiştir.⁷²

* **Lemeât (Çekirdekler Çiçekleri):** İnanç esaslarını özet halinde ve manzum tarzda işleyen eser, 1921 yılında yazılıp basılmıştır.⁷³ Daha sonra *Sözler*'in sonuna ilave edilen eser Risale-i Nur'un bir nevi özeti mahiyetindedir.⁷⁴

* **Şuaât:** Hz. Peygamber'in nübüvvetinin ispatını konu edinen eser, 1921 yılında telif edilip neşredilmiştir.

* **Rumuz:** Kur'ân'ın i'câzını ele alan risale, 1921 yılında yazılmış ve neşredilmiştir.

* **Tulûât:** İçtimai hayatla ilgili bazı konuların işlendiği bu risale 1921 yılında yazılarak basılmıştır.

⁶⁸ Kara, *a.g.e.*, c. 2, s. 461.

⁶⁹ Risale-i Nur Enstitüsü, *a.g.m.*, *Köprü Dergisi*, Bahar, 2000, Sy. 70.

⁷⁰ Kara, *a.g.e.*, c. 2, s. 461.

⁷¹ Bkz.: Nursi, *Risale-i Nur Külliyyatı*, c. II, ss. 2041-2054.

⁷² Risale-i Nur Enstitüsü, *a.g.m.*, *Köprü Dergisi*, Bahar, 2000, Sy. 70.

⁷³ Risale-i Nur Enstitüsü, *a.g.m.*, *Köprü Dergisi*, Bahar, 2000, Sy. 70.

⁷⁴ Bkz.: Nursî, *Sözler*, İstanbul, 2007, ss. 752-813.

* **Katre, Zeylü'l-katre:** Tevhidin ispatı ile ahlak ve kulluk konularını işleyen eser 1922 yılında Arapça olarak yazılmış ve neşredilmiştir. Daha sonra Mesnevi-i Nuriye içerisinde yer almıştır.⁷⁵

* **Habbe, Zeylü'l-habbe:** Manevi ve ahlaki dersleri işleyen eserin aslı Arapça olup 1922 yılında neşredilmiştir.⁷⁶

* **Şemme:** Mesnevi-i Nuriye içerisinde yer alan bu eserde de manevi ve ahlaki meseleler ele alınmış ve 1922 yılında neşredilmiştir.⁷⁷

* **Zühre, Zühre'nin Zeyli:** Yine Mesnevi-i Nuriye içerisinde yer alan manevi ve ahlaki mevzuların işlendiği eser 1923 yılında Arapça olarak neşredilmiştir.⁷⁸

* **Hubâb, Zeylü'l-hubâb:** 1923 yılında Arapça olarak telif edilip neşredilen eserde ilmi, içtimai ve ahlaki meseleler ele alınmış, eser daha sonra Abdülmecit Nursi tarafından Türkçe'ye çevrilerek Mesnevi-i Nuriye içerisinde yer almıştır.⁷⁹

* **Hutuvât-ı Sitte:** Bediüzzaman'ın 1920 yılında İstanbul'un işgal edilmesi üzerine kaleme aldığı İngilizlerin hilelerini dile getiren bildiridir.⁸⁰

* **Mesnevi-i Nuriye:** Yukarıda zikrettiğimiz Eski Said dönemine ait risalelerle birlikte 1926-1934 yılları arasında Barla'da yazılmış olan *Lem'alar*, *Reşhalar*, *Lâsiyyemalar* ve *Nur'un İlk Kapısı* isimli bölümlerden oluşan eser Risale-i Nur Külliyyatına giriş mahiyeti taşımaktadır.⁸¹

Bediüzzaman'ın 1926'dan itibaren Risale-i Nur Külliyyatı'nı yazmaya başladığını ifade etmiştik. Bundan sonraki bölümde Külliyyatı oluşturan eserleri kısaca ele alacağız. Tek tek eserlere geçmeden önce Risale-i Nur hakkında müellifinin şu ifadelerine dikkat çekelim:

⁷⁵ Bkz.: Nursi, *Risale-i Nur Külliyyatı*, c. II, ss. 1297-1310.

⁷⁶ Risale-i Nur Enstitüsü, *a.g.m., Köprü Dergisi*, Bahar, 2000, Sy. 70.

⁷⁷ Bkz.: Nursi, *Risale-i Nur Külliyyatı*, c. II, ss. 1344-1349.

⁷⁸ Bkz.: Nursi, *Risale-i Nur Külliyyatı*, c. II, ss. 1338.

⁷⁹ Bkz.: Nursi, *Risale-i Nur Külliyyatı*, c. II, ss. 1311-1324.

⁸⁰ Bkz.: Nursi, *Risale-i Nur Külliyyatı*, c. II, ss. 2057-2058.

⁸¹ Bkz.: Nursi, *Risale-i Nur Külliyyatı*, c. II, ss. 1277-1408.

“Malûmdur ki, Risale-i Nur, başta otuz üç adet Sözlerdir ve “Sözler” nâmıyla yâd edilir. Fakat, Otuz Üçüncü Söz müstakil değil, belki otuz üç adet Mektubattan ibarettir. Ve “Mektubat” nâmıyla zikredilir. Sonra Otuz Birinci Mektup dahi müstakil değil, belki otuz bir adet Lem’alardan mürekkeptir ve “Lem’alar” adıyla müştehirdir. Sonra Otuz Birinci Lem’a dahi müstakil olmamış; o da inşaallah otuz bir adet Şuâlardan mürekkep olacak.”⁸²

* **Sözler:** Said Nursi’nin “Yeni Said” döneminde ilk yazmaya başladığı eserdir. Yukarıdaki alıntıdan da çıkaracağımız üzere Bediüzzaman, eserlerin bütününe önce “Sözler” ismi vermiş daha sonra, “Risale-i Nur Külliyyatı” olarak değiştirmiştir. Ulûhiyet nübüvvet ve âhiret konularının detaylı olarak işleyen, genel olarak ibadetlerin gerekliliği ve hikmetleri üzerinde duran eser, otuz üç bölümden oluşmaktadır. Said Nursi’nin Barla’da zorunlu ikâmete tabi tutulduğu 1926 ile 1933 tarihleri arasında telif edilmiştir.⁸³

* **Mektûbat:** Kendisine sorulan çeşitli dinî sorulara verilen cevaplardan oluşan otuz üç adet “mektub”u içeren bu eser, Barla’da 1929 ile 1934 yılları arasında telif edilmiştir. Söz konusu mektuplar içinde on dördüncü ve yirmi beşinci mektubun telif edilmediği kaydedilirken, otuzuncu mektubun, 1914 ile 1916 yılları arasında yazılmış olan *İşârâtü’l-i’câz* olduğu ifade edilmektedir. Otuz birinci mektup, 1932 ile 1936 yılları arasında yazılan ve otuz üç lem’adan oluşan *Lem’alar* adlı kitaptır. Otuz ikinci mektup da, ayrı olarak basılıp daha sonra *Sözler*’in sonuna ilave edilen *Lemeât* risalesidir. Otuz üçüncü mektubun ise *Sözler*’in otuz üçüncü sözü olduğu ve yirmi yedinci mektubun da *Barla, Kastamonu ve Emirdağ Lahikaları* olduğu belirtilerek mektup sayısı otuz üçe tamamlanmaktadır.⁸⁴

* **Lem’alar:** Allah’ın varlığı, birliği, isim ve sıfatları, rızık, şer problemi, kıyamet alâmetleri, ahiret, sünnete uymanın önemi ve ahlâki meseleler gibi çeşitli konuların yer aldığı otuz üç adet “lem’a”dan oluşan eser, 1932 ile 1936 yılları arasında telif edilmiştir. *Lem’a* isimli bölümlere ayrılan eserin bir kısmının telif edilmediği belirtilirken, otuz birinci lem’anın, daha sonra yazılan *Şualar*, otuz ikinci lem’anın da,

⁸² Nursi, *Sikke-i Tasdik-i Gaybî*, İstanbul, 2007, s. 103.

⁸³ Bkz.: Nursi, *Risale-i Nur Külliyyatı*, c. I, ss. 3-344.

⁸⁴ Bkz.: Nursi, *Risale-i Nur Külliyyatı*, c. I, ss. 347-569.

1921 yılında yazılıp neşredilen *Lemeât* risalesi, otuz üçüncü lem'anın ise, 1921 ile 1923 yılları arasında telif edilen *Mesnevî-i Nuriye* olduğu kaydedilerek Lem'a sayısı otuz üçe tamamlanmaktadır.⁸⁵

* **Şuâlar:** Genel olarak Allah'ın varlığı ve birliği, iman ve küfür, âhîret, ahîr zaman ve kıyamet alâmetleri gibi akaid meselelerini ele alan eserde bazı mektup ve mahkeme müdafaaları ile ebced ve cifr uygulamaları gibi farklı konular yer almaktadır. Yukarıdaki alıntıda da geçtiği üzere Bediüzzaman bu eserin otuz bir şua olmasını arzu etmiş⁸⁶ ancak 1936 ile 1949 yılları arasında onbeş şua olarak yazmıştır.⁸⁷

* **Asâ-yı Musa:** Allah ve âhîret inancı, ibadetlerin ehemmiyeti gibi konuların ve bazı öğütlerin yer aldığı eser Bediüzzaman tarafından diğer eserlerinden derlenerek oluşturulmuştur.⁸⁸

* **İman ve Küfür Muvazeneleri:** Bediüzzaman'ın eserlerinde geçen iman ve küfür konularıyla ilgili bazı bölümlerden *Risale-i Nur nâşirlerinin* derleyerek oluşturdukları bir eserdir.⁸⁹

* **Sikke-i Tasdik-i Gaybi:** *Şuâlar*'ın birinci ve sekizinci şua ile *Lem'alar*'ın, sekizinci lem'ası ve bazı mektupların bir araya getirilmesiyle oluşturulan eserde, cifr ve ebced uygulamaları ile *Risale-i Nur*'la alakalı gaybi işaretlere yer verilmektedir.⁹⁰

* **Barla Lâhikası:** Barla'da zorunlu ikamete tabi tutulduğu 1926'dan Eskişehir Hapishanesi'ne gönderildiği 1935 yılına kadar müellifin talebeleriyle olan mektuplaşmalarını içermektedir. Yirmi yedinci mektup içinde zikredilmekle birlikte ayrı bir kitap olarak yayınlanmıştır.⁹¹

* **Kastamonu Lâhikası:** Bediüzzaman'ın 1935 yılında Eskişehir Hapishanesi'ne gönderilmesinden 1944 yılında Denizli Hapishanesi'nden tahliyesine

⁸⁵ Bkz.: Nursi, *Risale-i Nur Külliyyatı*, c. I, ss. 579-827.

⁸⁶ Nursi, *Sikke-i Tasdik-i Gaybî*, s. 103.

⁸⁷ Bkz.: Nursi, *Risale-i Nur Külliyyatı*, c. I, ss. 831-1152.

⁸⁸ Bkz.: Nursi, *Risale-i Nur Külliyyatı*, c. II, s. 2243.

⁸⁹ Bkz.: Nursi, *Risale-i Nur Külliyyatı*, c. II, s. 2244.

⁹⁰ Bkz.: Nursi, *Risale-i Nur Külliyyatı*, c. II, ss. 2061-2107..

⁹¹ Bkz.: Nursi, *Risale-i Nur Külliyyatı*, c. II, ss. 1411-1567.

kadar geçen dönemde talebeleriyle mektuplaşmalarından oluşan eser yirmi yedinci mektup içinde sayılıp ayrı bir eser olarak neşredilmiştir.⁹²

* **Emirdağ Lâhikası:** İki bölümden oluşan eserin ilk bölümünde, müellifin 1944 yılında Denizli hapsinden tahliye oluşundan Afyon Mahkemesi'ne kadar geçen sürede talebelerinin kendisine yönelttiği bazı sorular ve onun bunlara verdiği cevaplar yer almaktadır. İkinci bölüm ise, 1948–1953 yılları arası Bediüzzaman'ın talebelerine yazdığı bazı mektuplarla çeşitli mahkemelerde yaptığı savunmalardan oluşmaktadır. Yine yirmi yedinci mektup içinde yer alan eser, müstakil bir kitap olarak neşredilmiştir.⁹³

* **Tarihçe-i Hayat:** Talebeleri tarafından 1958 yılında kaleme alınan ve kendisinin de kontrol edip onayladığı eserde Bediüzzaman'ın hayatının yanı sıra, eserlerinden seçilen bazı alıntılar ile mahkemelerde yaptığı çeşitli savunmalar ve bazı mektuplar yer almaktadır.⁹⁴

Bediüzzaman'ın eserlerinin bazı bölümleri müstakil birer risale olarak da basılmıştır. Bu kitapçıkların isimleri de şöyledir: *Nûr'un İlk Kapısı, Nur Âleminin Bir Anahtarı, Yirmüçüncü Söz, Otuzüç Pencere, Ayetü'l-Kübrâ, Lâtif Nükteler, İman Hakikatleri, Gençlik Rehberi, Hanımlar Rehberi, İhtiyarlar Risalesi, Hastalar Risalesi, Tabiat Risalesi, Ramazan İktisat Şükür Risaleleri, Meyve Risalesi, Haşır Risalesi, Küçük Sözler, Uhuvvet Risalesi, İhlâs Risalesi, Münâcât, Miiftâhu'l-İman, Sünnet-i Seniyye Risalesi, Beyanât ve Tenvirler, Zühretü'n-Nûr, Hakikat Nurları, el-Hucetü'z-zehrá, Hizmet Rehberi.*

Yukarıda zikredilen eserlerden *İman ve Küfür Muvazeneleri, Sünnet-i Seniyye Risalesi, Beyanât ve Tenvirler, Hizmet Rehberi ve Lâtif Nükteler* Risale-i Nur nâşirleri tarafından düzenlenerek neşredilmiştir.⁹⁵

⁹² Bkz.: Nursi, *Risale-i Nur Külliyyatı*, c. II, ss. 1571- 1676.

⁹³ Bkz.: Nursi, *Risale-i Nur Külliyyatı*, c. II, ss. 1679-1915.

⁹⁴ Bkz.: Nursi, *Risale-i Nur Külliyyatı*, c. II, ss. 2111-2241.

⁹⁵ Nursi, *Risale-i Nur Külliyyatı*, c. II, s. 2358.

Risale-i Nur Külliyyâtı birçok yayınevi tarafından defalarca basılmış ve son dönemde ellinin üzerinde yabancı dile tercüme edilerek dünya çapında tanınan ve okunan eserler haline gelmiştir.

1.1.3. İlmi Şahsiyeti

Bediüzzaman Said Nursi, Osmanlı'nın son döneminde yetişmiş bir İslam âlimidir. O, Batı'nın hem askeri ve siyasi hem de felsefi olarak İslam dünyasına karşı taarruza geçtiği bir dönemde Müslümanların imanlarının tehlike altında olduğunu düşünerek Kur'an'ın imanla ilgili ayetlerini günün inanç problemlerine ışık tutacak tarzda ele alan bir Kur'an yorumcusu ve kelim ilminin temel meseleriyle alakalı eserler vermesi yönüyle de bir kelim âlimi olarak nitelendirilmektedir.⁹⁶

Bediüzzaman'ın ilmi şahsiyetinin şekillenmesi açısından beslendiği kaynakları bilmemiz ehemmiyet arz etmektedir. Eserleri bu açıdan tetkik edildiğinde bütün İslâmi ilimler yanında felsefe, dil, edebiyat ve tarih alanlarında yüzün üzerinde kaynak eser ve âlim ismi tespit etmemiz mümkündür.⁹⁷

Bediüzzaman'ın tasavvufî yönü de ilmi şahsiyeti üzerinde belirgin bir tesire sahiptir.⁹⁸ Said Nursi'nin gençlik dönemindeki; aynı zamanda birer mutasavvıf ve şeyh olan hocaları genellikle Nakşibendî tarikatından olmakla birlikte, Bediüzzaman'ın Kadîrî mutasavvıflarla da yakın ilişkisi bulunmaktadır. Nursi, her zor durumda Abdülkadir Geylânî'den istinad ettiğini ve her defasında da yardım gördüğünü söylemiştir. Nitekim onun Geylânî ile olan ilişkisi hayatı boyunca devam etmiş, ayrıca Nur talebeleri üzerinde Geylânî'nin himmeti ve feyzi olduğunu da defaatle belirtmiştir.⁹⁹

Ayrıca, Eski Said'den Yeni Said'e geçerken, *Risale-i Nur*'un yazımına hazırlık safhasında, Nursi; tasavvufun iki büyük ismi olan Abdülkadir Geylânî ile İmâm-ı Rabbânî'nin şahsiyetleri ve yazdıklarının kendisine yol gösterdiğini ifade etmiştir.

⁹⁶ Bkz. Muhsin Abdülhamid, *Tefsir, Kelâm ve Fıkıh Açısından Bediüzzaman Said Nursî ve Risâle-i Nur*, İstanbul, 1993, ss. 80-83.

⁹⁷ Tetiker ve Balcı, *a.g.e.*, s. 494-497.

⁹⁸ Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Melahat Beki, *Said Nursî'nin Tasavvufî Görüşleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007.

⁹⁹ Nursi, *Risale-i Nur Külliyyatı*, c. I, s.602, 605, 669, 940, 988.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonundaki karanlık mağlubiyet günlerinde, Said Nursi de, kendi manevî kriziyle yüzleşmektedir. Gidilecek yolun belirlenmesinde bir işaret ararken Abdülkâdir Geylânî'nin *Fütûhu'l-Gayb*'ından rastgele bir yeri açar ve şu cümleyle karşılaşır: "*Sen hikmetin yurdundasın (dârü'l-hikme) öyleyse kalbini tedavi etmesi için bir tabib ara.*" O, Dârü'l-Hikmeti'l-İslamiye'de görev yaptığı için, bu cümlenin şahsen kendisine hitap ettiğini düşünür ve bizzat Abdülkâdir Geylânî'den, kendisinin tabibi olmasını talep eder. Bir müddet sonra, İmâm-ı Rabbânî'nin Mektubat'ına yönelir ve burada Mirza Bediüzzaman adlı bir zâta hitaben yazılmış iki mektuba denk gelir. Babasının adı Mirza ve kendisinin lakâbı da Bediüzzaman olduğundan bu iki mektubun, asıl muhatapları yanında, kendisine de hitap ettiğini kabul eder. Her iki mektupta da İmâm-ı Rabbânî tevhîd-i kıblenin gerekliliğinin altını çizmektedir. Bediüzzaman, bu nasihati, bizzat ve sadece Kur'an'la doğrudan bir alâka kurmak anlamında yeniden yorumlamıştır: "*Bu muhtelif turukların başı ve bu cetvellerin menbai ve şu seyyarelerin güneşi Kur'ân-ı Hakîmdir. Hakikî tevhîd-i kible bunda olur. Öyle ise en a'lâ mürşid ve en mukaddes Üstâd da odur. Ona yapıştım.*"¹⁰⁰

Tasavvufla olan alakası nedeniyle Bediüzzaman'ın eserlerinde kelamın sağladığı bilgi ve mantık yanında tekkelerin kazandırdığı marifet ve muhabbet de vardır.¹⁰¹ O, Kur'an ve Sünnetten beslenen tüm tasavvuf ekollerine çok hürmetli bir tavır takınmakla birlikte, onlardan hiçbirini temsil etmemektedir. Onun için önemli olan, belirli bir tasavvuf tarikine girmek değil, hakikatlere ulaşmaktır. Bu hususu, İmâm-ı Rabbânî'nin (ö.1034/1624) en dikkate değer sözlerinden birini iktibas ederek temellendirmiştir: "*Hakâik-ı imâniyeden bir tek meselenin inkişâfi ve vuzûhu, benim indimde binler ezvâk ve kerâmâta müreccahtır.*" Yine İmam Rabbani'den nakille: "*Hem bütün tarikatların gayesi ve neticesi, hakâik-ı imâniyenin inkişâfi ve vuzûhudur*" diyerek Risale-i Nur ile hedeflediği iman hakikatlerinin inkişâfi gayretine adeta İmam Rabbani'yi şahit kılmıştır.¹⁰²

Bediüzzaman geçmişte yaşamış âlimlerden ekol ayrımı yapmaksızın istifade etmeyi bilmiş, İbn Arabî ile İbn Teymiyye'yi aynı potada buluşturmuştur. Kimi

¹⁰⁰ Tetiker ve Balcı, *a.g.e.*, s. 148-150.

¹⁰¹ Bünyamin Duran, *İslam Düşünce Geleneğinde Bediüzzaman'ın Yeri*, İstanbul, 2004, s. 52.

¹⁰² Bkz.: Nursi, *Risale-i Nur Külliyyatı*, c. II, s. 515.

görüşlerini eleştirse de onlara karşı saygıyı elden bırakmamıştır.¹⁰³ Burada bir medeniyet perspektifinden söz etmek mümkündür. Zira bahsi geçen âlimler İslam medeniyetinin yetiştirdiği değerlerdir.

Bediüzzaman'ın en çok etkilendiği âlimlerden biri de İmam Gazali'dir. Risale-i Nur'un usulünde Gazali'nin *İhyâ*'sının tesirlerini görmek mümkündür. Ancak Bediüzzaman'la Gazali arasındaki en önemli farkın insan iradesine yapılan vurguda olduğu söylenebilir. Gazali'nin yaklaşımı Cebriyye ile Mu'tezile arasında fakat Cebriyye'ye daha yakın duran Eş'ari çizgideyken, Bediüzzaman'ınki Maturidî çizgiye yakındır.¹⁰⁴

Olgusal âlemden tevhid delilleri çıkarmayı yöntem olarak uygulayan Bediüzzaman'ın bu alanda selefleri olarak Maturidi kelamcıları görebiliriz. Yine müellifin siyasetle ilgili yaklaşımlarının da Maturidi gelenek çerçevesinde geliştiği söylenebilir. Zira Maturidi gelenekte önemli bir kaynak olan "toplumsal zaruretler" onun da temel hareket noktalarındandır.¹⁰⁵

Bediüzzaman'ın İslami gelenek içerisindeki yerinin Maturidi çizgi olduğu söylenebilir. Fakat o belli bir çizgiyle sınırlı kalmamış, Selefî yaklaşımdan İşrakî felsefeye, tasavvuftan Meşşai felsefeye hemen her akımdan önemli ölçüde istifade etmiştir. Aynı zamanda İmam Eş'ari, Gazali, Fahreddin Razi ve Taftazani gibi Eş'ari ekolün önde gelen isimleri de onun büyük ölçüde yararlandığı şahsiyetlerdir.¹⁰⁶

Genel olarak değerlendirdiğimizde, Duran'ın belirttiği gibi Bediüzzaman'ın sadece belli konulara kafa yoran bir âlim değil, yeni bir çığır açmaya çalışan Gazali gibi bir tecdid öncüsü olduğu kanaatine ulaşabiliriz.¹⁰⁷

¹⁰³ Nursi, *Risale-i Nur Külliyyatı*, c. I, s. 2003, 2070, 2313.

¹⁰⁴ Duran, *a.g.e.*, s. 117.

¹⁰⁵ Duran, *a.g.e.*, s. 16, 112.

¹⁰⁶ Duran, *a.g.e.*, s. 142.

¹⁰⁷ Duran, *a.g.e.*, s. 143.

BİRİNCİ BÖLÜM

İTİKADİ SİYASİ İSLAM MEZHEPLERİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE SAİD NURSI'NİN İLK İHTİLAFLARA BAKIŞI

2.1. İtikadi Siyasi İslam Mezheplerinin Ortaya Çıkış Nedenleri

Mezhep, “gidilen yol” anlamına gelen, Arapça “ذهب” kökünden türetilmiş bir kelimedir.¹⁰⁸ Gerek itikadî, gerekse ameli sahada görüş ve içtihat farklarının doğurduğu düşünce ekolleri “mezhep” olarak adlandırılmaktadır. Bu ortak adlandırmanın herhangi bir karışıklığa meydan vermemesi için mezhepler genel olarak “itikadî siyasi mezhepler” ile “fikhî mezhepler” şeklinde iki ana başlık altında ele alınmaktadır. İtikadi siyasi İslam mezhepleri, tarihte ve kaynaklarda “firka” (çoğulu: *firak*) ya da “nihle” (çoğulu: *nihal*) şeklinde ifade edilmektedir.¹⁰⁹ Ancak Türkçemizde “mezhep” adlandırması yerleşmiştir.

İlk ortaya çıkan mezhep hareketlerinin kökü dışarıda değildir. Doğuşlarına sebep olan İslam toplumunun yapısı ve Kur'an-ı Kerim'in ortaya koyduğu “yeni zihniyet”tir. Bu yeni zihniyet o zamana kadar Arap yarımadasında ve İslam öncesi dinlerde görülmemiş bir “tefekür hürriyeti” getiriyordu.¹¹⁰

İtikadi siyasi İslam mezheplerinin ortaya çıkışındaki en önemli amil dönemin siyasi atmosferi ve Müslümanlar arasında baş gösteren siyasi mücadelelerdir. Siyasi tefrika iç savaşa kadar varmış, yapılan savaşlarda Müslümanlar birbirlerini öldürmüşlerdir. Bu durum “insanın hürriyeti” meselesini, “kader” meselesini tartışma konusu haline getirmiştir. Bu meseleler tamamen Kur'an'a dayanarak münakaşa edilmiş, itikadi konularda bu şekilde başlayan tartışmalar “dış” tesirlerin de etkisiyle yaygınlık kazanmış ve itikadi siyasi İslam mezhepleri oluşmaya başlamıştır.¹¹¹

¹⁰⁸ İbrahim Mustafa, Ahmed Hasan ez-Zeyyat, Hamid Abdülkadir, Muhammed Ali en-Neccar, *el-Mu'cemu'l-Vasit*, İstanbul, 1992, s.317.

¹⁰⁹ Ethem Ruhi Fığlalı, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, İstanbul 1999, s.7.

¹¹⁰ Yaşar Kutluay, *İslamiyet'te İtikadi Mezheplerin Doğuşu*, İstanbul 2003, s.119.

¹¹¹ Kutluay, *a.g.e.*, s.120.

İslam tarihinde ortaya çıkan itikadi ve siyasi mezhepler, ortaya çıktıkları dini, toplumsal, kültürel ve siyasi ortamın ürünüdürler. Belirli bir kavimden, topluluktan, kültürel ortamdan ya da coğrafi bölgeden gelen insanların genellikle aynı fırka ve gruplara yönelmesi, bazı mezheplerin belli bölgeler ve milletler arasında yayılması bu durumun önemli bir delilidir.¹¹² Mezheplerin ortaya çıkışında pek çok neden vardır. Kaynaklarda bu nedenler çeşitli tasnifler yapılarak sıralanmıştır.¹¹³ Biz de bu sebepleri özetle çeşitli altbaşlıklar halinde incelemeye çalışacağız.

2.1.1. İç Nedenler

Müslüman toplumun yapısından, bu toplumu oluşturan insan unsurunun özelliklerinden, mensup oldukları kavimlerin hususiyetlerinden, aralarındaki siyasi ihtilaflardan, dinin temel kaynaklarına yaklaşımlarından kaynaklanan nedenler bu başlık altında değerlendirilecektir.

2.1.1.1. İnsan Unsurundan Kaynaklanan Nedenler

İnsanın olduğu her yerde ihtilafların olması doğaldır. Çünkü her bir insanın akıl, zekâ, huy, mizaç, davranış, tutum konusunda diğerlerinden farklı olduğunu araştırmalar ortaya koymaktadır.¹¹⁴ Bu farklılıklar içinde yaratılan insanların çeşitli sorunlar karşısında farklı tepkiler vermeleri gayet normaldir. İnsan kendi kararını verebilen irade sahibi bir varlıktır ve bu yönüyle iyilikle donatılmış, asla Allah'ın emrinden çıkmayan meleklerden ayrılmaktadır. Dünya hayatındaki imtihanın gereği de budur.¹¹⁵

İnsanlar arasındaki fitri farklılıklar, onların dini algılama biçimlerini ve anlayışlarını ciddi anlamda etkiler. Bu durum dini bir hareket ya da mezhebin ortaya çıkmasında etkili olduğu gibi, insanların içinde yer alacakları dini grubu belirlemelerinde de etkilidir. Mesela, bazı insanlarda var olan öne geçme, lider olma, başkalarına hükmetme arzusu bu insanların etrafında yeni grupların oluşmasına zemin

¹¹² Sönmez Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, İstanbul, 2008, s.43.

¹¹³ Bkz. Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdilkerim eş-Şehristani, *el-Milel ve'n-Nihal*, Beyrut, 1998, ss. 17-49. Muhammed Ebu Zehra, *Mezhepler Tarihi*, trc. Sıbğatullah Kaya, İstanbul, 1996, ss. 17-27.

¹¹⁴ Kutlu, *a.g.e*, s.44.

¹¹⁵ Mehmet Saffet Sarıkaya, *İslam Düşünce Tarihinde Mezhepler*, İstanbul, 2009, s. 34.

hazırlamıştır. Mezhepler tarihinde de bunun örneklerine rastlarız. Muhtar es-Sakafi, Meymun b. Deysan, Mirza Hüseyin Ali, Mirza Ğulam Ahmed gibi şahısları bu bağlamda zikredebiliriz.¹¹⁶

İnsanların mizaçlarında yer alan tepkisellik, şiddet taraftarlığı, akılcılık, gelenekçilik, uzlaşmacılık gibi eğilimler onların dini anlayışlarında ve içinde yer aldıkları grup seçimlerinde çok etkilidir. Hayat içinde karşılaştıkları sorunlara çözüm üretirken ya da herhangi bir dini harekete yönelirken insanların karakter özelliklerinin belirleyiciliğini bu alanda yapılan bazı araştırmalar ortaya koymaktadır.¹¹⁷

2.1.1.2. Toplumsal Yapıdan Kaynaklanan Nedenler

İnsan, fitratı gereği sosyal bir varlıktır ve hayatı boyunca diğer insanlara ihtiyaç duyar. Bu da topluluklar halinde yaşamayı zorunlu kılar. Fitrat hadisinde¹¹⁸ ifade edildiği gibi bu ilişki insanın inançlarını doğrudan etkiler. Hatta çoğu zaman insanların hayatlarını şekillendiren en belirleyici değerler, içinde yaşadığı toplumun gelenekleri ve atalarından devraldığı yaşam biçimidir.¹¹⁹

Toplumların da tıpkı insanlar gibi bir takım karakteristik özellikleri vardır ve bu özellikler de dini inanç ve yönelimlerinde etkilidir. Sosyal yapıdan kaynaklanan farklılıklar dinin anlaşılma biçimi olan mezheplerin ortaya çıkışında da doğrudan etkilidir.¹²⁰ Mezheplerin doğuş süreçleri, yayıldıkları ve benimsedikleri bölgeler dikkate alındığında bu izler yakalanabilir. Mesela, Haricilik daha ziyade çölde yaşayan bedevi Arap karakterinin belirgin özelliklerini bünyesinde taşımaktadır. Şiilikte de uzun yıllar yarı ilahi özellikler atfedilen krallarla yönetilmiş olan Fars toplumunun ve Sasani kültürünün etkilerini görmek mümkündür. Mürcie ve Mutezile ise şehirleşmiş medeni toplumların hususiyetlerini gösterir.¹²¹ Yine beş altı asra yayılan Türklerin İslamlaşma süreçlerini de bu duruma örnek olarak zikredebiliriz. Bugün de devam eden Alevi ve

¹¹⁶ Sarıkaya, *a.g.e.*, s. 34.

¹¹⁷ Kutlu, *a.g.e.*, ss. 44-45

¹¹⁸ “Her çocuk fitrat üzere doğar. Sonra ana babası onu Yahudi, Hıristiyan ya da Mecusi yapar.” Müslim, *es-Sahih*, Kader, 25.

¹¹⁹ Sarıkaya, *a.g.e.*, s. 35.

¹²⁰ Sosyolojik olguların dini gruplaşmalar üzerindeki etkisine dair bkz.: Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, İstanbul, 1999, ss. 287- 320.

¹²¹ Kutlu, *a.g.e.*, s.45.

Sünni farklılaşmasının temelinde yatan en önemli neden, göçebe, yarı göçebe, yerleşik kültüre mensup toplulukların birbirlerinden uzaklaşmaları ve zaman zaman da hasmane duygularla birbirlerini hor görmeleridir.¹²²

2.1.1.3. Dini Metinlere Yaklaşımdan Kaynaklanan Nedenler

Dini metinlerden kastımız evvela Kur'an ayetleri ve hadislerdir. Kur'an dinin temel kaynağıdır ve Allah'ın Hz. Peygambere (sav) gönderdiği bir vahiydir. Vahiy ise "aynı ontolojik düzeye sahip olmayan iki taraf arasında"¹²³ yani Allah ile insan olan Peygamber arasında gerçekleşmiştir. Vahyin mahiyetini ve muradını en iyi bilen insan, hiç şüphesiz vahye muhatap olan Peygamber'dir. O'nun vazifesi Allah'tan aldığı mesajları insanlara ulaştırmak ve açıklamaktır. İnsanlar anlamadıkları yerleri bizzat Hz. Peygamber'den öğrenebiliyorlardı. Ancak onun vefatından sonra bu dinamik anlama süreci sona erdi. Artık insanların karşısında bir kitap ve onu açıklayan bir peygamberin sözleri vardı. Bu noktada hem Kur'an'ın yapısından kaynaklanan hem de muhataplarının bilgi, eğitim ve anlayış farklılıklarından kaynaklanan farklılaşmalar ortaya çıkmaya başladı.

Muhkem ve müteşabih ayetlerin¹²⁴ varlığı, anlatımda kullanılan mecaz, istiare, teşbih gibi edebi sanatlar ayetlerin muhataplar tarafından farklı yorumlanmalarına sebep olmuştur.¹²⁵ Kur'an'ın indiği dönemden uzaklaşıp, içinde yaşanılan toplumsal hayat şartları da değiştikçe insanlar, Kitab'ı anlamada ve ilahi muradı tespitinde farklı anlayış ve yöntemler kullanmaya başladıklarından farklı sonuçlara ulaştılar. Hatta insanları tevhid akidesi etrafında birleştirmeyi hedefleyen ve açık seçik olduğunu ifade eden bir metin olan Kur'an, sonuçta farklı anlayış ve düşüncelere sahip kişi ya da grupların kendilerini meşrulaştırmak için kullandıkları bir metne dönüştürüldü.¹²⁶ Doğru ve bütüncül anlama çabasının yerini sahip olunan düşünceleri Kur'an'a onaylatma yaklaşımı aldı.

¹²² Sarıkaya, *a.g.e.*, s. 36.

¹²³ Nasr Hamid Ebu Zeyd, *İlahi Hitabın Tabiatı*, Ankara, 2001, s. 56.

¹²⁴ "Sana kitabı indiren O'dur. Kitab'ın bazı ayetleri muhkemdir ki, bunlar Kitab'ın esasıdır. Diğerleri de müteşabihdir. Kalplerinde eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onu tevil etmek için ondaki müteşabih ayetlerin peşine düşerler. Hâlbuki onun tevilini ancak Allah bilir. İlimde derinlik sahibi olanlar ise; 'Ona inandık, hepsi Rabbimizin katındandır' derler. Bunu ancak akıl sahipleri düşünüp anlar." (Âl-i İmran, 2/7)

¹²⁵ Ebu Zehra, *a.g.e.*, s. 24.

¹²⁶ Kutlu, *a.g.e.*, s. 54.

Kur'an'dan sonra dinin ikinci asli kaynağı olarak kabul edilen ve Hz. Peygamber'den (sav) nakledilen söz, fiil ve takrirlerin bütünü ifade eden sünnet ile ilgili de benzer yaklaşımlar söz konusudur. Sünnetin bize aktarımı olan hadislerin sıhhat kriterleri mezhepten mezhebe değişiklik arzetyemekte, bunun yanında insanlar kendi mezheplerinin görüşlerini destekleyen rivayet olduğunda sıhhat derecesini pek de önemsememektedirler. Özellikle akaid alanında mütevatir haber dışında kalan rivayetler kesin delil olarak kabul edilemezken, kelim âlimleri çeşitli konularda Kitaba ve akla dayalı delilleri sıraladıktan sonra ahad haberleri, hatta zayıf ve mevzu haberleri dahi kullanmışlardır.¹²⁷

Neticede her mezhep ve fırka kendi anlayışına göre bir Kur'an ve sünnet tasavvuru geliştirerek dinin temel metinlerini kendilerine göre tevil etme yoluna gitmişlerdir.¹²⁸

2.1.1.4. Siyasi Nedenler

Mezheplerin ortaya çıkışında en önemli faktörlerden biri, belki de en önemlisi Hz. Peygamber (sav) sonrası Müslümanlar arasında baş gösteren siyasi ihtilaflardır. Hükmetme arzusu, kendini beğenme, ailesini, soyunu sopunu üstün görme gibi vasıflar insanların kimi zaman açıkça ortaya koydukları, kimi zaman da bilinçaltında yaşattıkları özelliklerdir. İslam, mensuplarında bu türden özellikleri görmek istemez. Cahiliye toplumunda var olan bu vasıflar Hz. Peygamber'in (sav) vefatından sonra Müslümanlar arasında tekrar nüksetmeye başladı. Özellikle "hilafet" meselesi üzerinden yeniden canlanan kabile ve kavim taassubu birçok mezhebin ortaya çıkmasına zemin hazırladı. Hz. Osman devriyle yeniden başlayan Emevi – Haşimi çekişmesi daha sonraları Şii fırkaların ortaya çıkmasında etkili olurken, Mudar ve Rebîa kabileleri arasındaki sürtüşmeler de Harici fırkalarına ciddi anlamda malzeme ve dayanak oluşturdu.¹²⁹

Hz. Ebu Bekir dönemindeki Ridde savaşları, Hz. Osman'ın şehit edilmesi, Cemel ve Sıffin vak'aları, Emevi devletinin kurulması, Yezid'in veliaht tayin edilmesi, Kerbela hadisesi ve benzeri olaylar tamamen ilk dönem Müslüman toplumun kendi iç

¹²⁷ Sarıkaya, *a.g.e.*, s.40.

¹²⁸ Kutlu, *a.g.e.*, s. 54.

¹²⁹ Fığlalı, *a.g.e.*, s. 21.

meseleleri olup, bu sorunlar karşısında alınan tavırlar fırkaların oluşmasında çok etkili olmuştur.¹³⁰ Bu olaylar, insanın hürriyeti, büyük günah, iman amel ilişkisi ve kader gibi problemlerin ortaya çıkıp tartışılmasına sebep olmuş ve bu tartışmalar da mezheplerin ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır.¹³¹

Hz. Peygamber (sav) hayattayken Müslümanlar arasında ciddi ihtilafların olması söz konusu değildi. Ortaya çıkan her türlü soruna çözüm bulan bir peygamberin varlığı Müslümanların hayatını kolaylaştırmaktaydı. Ancak O'nun (sav) hastalığı döneminden başlayan, ilk başlarda küçük gibi görülen fakat daha sonra mezheplerin doğuşuna zemin hazırlayacak bazı hadiseler vuku bulmuştur.¹³²

İbn-i Abbas'tan gelen bir rivayete göre Hz. Peygamber (sav) ömrünün son günlerinde, hastalığının ilerlediği bir dönemde, yanında bulunan ashabından kâğıt kalem getirerek söyleyeceklerini yazmalarını ister. Oradakilerin bir kısmı, Hz. Peygamberin ateşin verdiği acı ve sıkıntının tesiriyle böyle bir istekte bulunmuş olabileceğini, dinin artık tamamlandığını, Allah'ın Kitab'ı ve Rasulünün sünnetinin kendilerine yeteceğini söylerler. Bunun üzerine orada bulunanlar arasında bir tartışma çıkar. Hz. Peygamber bu tartışmadan rahatsız olur ve oradan çıkmalarını ister.¹³³

Sonraları Kırtas hadisesi diye meşhur olan bu olay Şia ile Ehl-i Sünnet arasında büyük bir ihtilaf konusu olmuştur. Şia'ya göre eğer Hz. Peygamber (sav) sözlerini yazdırabilseydi, Hz. Ali'nin kendinden sonra halife olduğunu bildirecekti. Ehl-i Sünnet ise, Hz. Peygamberin daha sonra da bunu yapabileceğini ama yapmadığını söyleyerek, durumun böyle olmadığını savunmuştur. Şia'nın iddialarını ise kesin hüküm bildiren muhkem naslar varken müteşabihe yönelmek olarak nitelendirmişlerdir.¹³⁴

Bu olay ve Hz. Peygamber'in defnedileceği yer, bıraktığı miras, Üsame ordusunun sefere çıkmasının gecikmesi gibi konular aslında Müslümanlar arasında ayrılıklar oluşturacak boyutlara asla ulaşmamıştır. Fakat daha sonraları özellikle siyasi

¹³⁰ Sarıkaya, *a.g.e.*, ss.46-47.

¹³¹ İlyas Üzüm, "Mezhep", DİA, İstanbul, 2008, c.29, s.528.

¹³² Fiğlalı, *a.g.e.*, s. 22.

¹³³ Buhari, *es-Sahih*, "Meğazi", 83.

¹³⁴ Hasan Gümüşoğlu, *İslam Mezhepleri Tarihi*, İstanbul, 2008, ss. 21-22.

ihtilaf ve çatışmalar neticesinde doğan fırkalar bu konuları kendi bakış açılarına göre değerlendirmiş, yer yer istismar etmişlerdir.¹³⁵

Sahabe arasında baş gösteren ilk ihtilafları kronolojik seyri takip ederek ve önemli dönüm noktalarını başlıklar haline getirerek ele alacağız.

2.1.1.4.1. Hilafet Meselesi

Hiz. Peygamber'in vefatından sonra Müslümanların karşısına çıkan en önemli mesele ve ihtilaf *hilafet* konusudur.¹³⁶ Rasulüllah (sav) vefatından önce yazılı veya sözlü olarak yerine geçecek herhangi birini tayin etmemiştir. Hiz. Peygamber'in vefatı ashab üzerinde şok etkisi yapmıştır. O'nun öldüğüne inanamamışlardır. Hiz. Ebu Bekir duruma müdahil olarak, “Şüphesiz sen de öleceksin, onlar da ölecekler.”¹³⁷ ayetini okumuş ve oradakilere, Hiz. Peygamber'in öldüğünü, daima diri ve ölümsüz olanın sadece Allah olduğunu anlatmıştır.¹³⁸

Sahabe bu şoku yaşarken ensarın bir kısmı “Sakifetu Benî Saîde” denilen Saîdeoğulları gölgeliğinde toplanmış ve hilafet konusunu konuşmaya başlamışlardı. Ensar, Sa'd b. Ubade'ye biat etmek istiyordu fakat muhacirlerin bundan haberi yoktu. Toplantıyı haber alan Hiz. Ebu Bekir yanına Hiz. Ömer ve Ebu Ubeyde b. Cerrah'ı da alarak, olay yerine geldi. Orada Sa'd b. Ubade'nin halife olması gerektiğine dair konuşmalar yapıyordu. Hiz. Ebu Bekir burada ensara hitaben uzun bir konuşma yaptı. Onların haklarını teslim etmekle birlikte, muhacirlerin önceliğe sahip olduklarını ifade etti. Hilafete en layık olan kabilenin Kureyş olduğunu ve Arapların Kureyş'in dışında başka bir kabileye itaat etmeyeceğini söyledi. Ensar'ın “bir emir sizden, bir emir de bizden olsun” teklifi de kabul görmedi. Hiz. Ebubekir muhacirlerin emir, ensarın da vezir olması gerektiğini savundu. Neticede, muhacirlerden yanlarında bulunan Ebu Ubeyde b. Cerrah ya da Hiz. Ömer'e biat edebileceklerini ifade etti. Ancak her ikisi de bu teklifi kabul etmediler. Hiz. Ömer, Hiz. Ebu Bekir'in elini tutarak ona biat etti. Daha sonra ensardan Beşir b. Sa'd tartışmanın daha fazla uzamasını istemediğinden Hiz. Ebu

¹³⁵ Sarıkaya, *a.g.e.*, s. 51.

¹³⁶ Fiğlalı, *a.g.e.*, s. 23.

¹³⁷ Zümer, 39/30.

¹³⁸ el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 15.

Bekir'e biat etti. Bunun üzerine orada bulunan herkes sırayla biat ettiler. Ertesi gün de bütün sahabe mescitte toplanarak Hz. Ebu Bekir'e genel biatte bulunmuşlardır.¹³⁹

Hz. Ali ve Haşimoğulları Hz. Ebubekir'e hemen biat etmemişler, Hz. Aişe'den gelen bir rivayete göre Hz. Fatıma'nın vefatından sonra biat etmişlerdir. Hz. Ali'nin biatı geciktirmesi, Şiiilerin iddia ettikleri gibi vasiyetle alakalı değildir. Peygambere yakınlıktan kaynaklanan hissi bir tavidir. Daha sonra Hz. Ali, Hz. Ebu Bekir'e biat ederken bunu belirtmiştir.¹⁴⁰

Hilafet meselesi bu şekilde çözülmüş gibi gözükse de daha sonraları birçok grup tarafından istismar edilerek tartışma konusu olmaya devam etmiş, birçok fırkanın doğmasına sebep olmuştur. Şia Hz. Ebu Bekir'in Hz. Ömer'in tesiriyle bir oldu bitti neticesi halife olduğunu, aslında hilafetin Hz. Ali'nin hakkı olduğunu iddia etmiştir.¹⁴¹

Hz. Ebu Bekir'in hilafeti döneminde en önemli olaylar zekât vermeyi reddeden Arap kabileleri, dinden dönenler ve sahte paygamberlerle yapılan savaşlardır. Hz. Ebu Bekir'in kararlı tutumu neticesi bu sorunlar kısa sürede halledilmiştir.¹⁴²

2.1.1.4.2. Hz. Osman'ın Şehid Edilmesi

Hz. Ebu Bekir'in vefatından sonra Hz. Ömer, onun tavsiyesi ve genel kabulle halife seçildi. Hz. Ömer'in hilafet dönemi devlet sisteminin oturması ve fetihlerle geçti. Hz. Ömer'den sonra Hz. Osman aşere-i mübeşşerenin sağ kalanlarından ve Hz. Ömer'in oğlu Abdullah'dan oluşan yedi kişilik şuranın seçimi ve umumi kabulle halife oldu.¹⁴³

Hz. Osman'ın halifelik dönemi iki devre olarak değerlendirilir. Bunlardan ilk altı yıllık birinci devre (H. 24/29) “*iyi idare*” dönemi, ikinci altı yıllık devre ise, “*gayr-ı meşruluk ve karışıklık*” dönemi olarak nitelendirilir.¹⁴⁴ Hz. Osman'ın hilafetinin ikinci altı yıllık döneminde onun şehid edilmesine kadar varan iç karışıklıkların çıkmasının nedenleri üzerinde durmak gerekir. Bu nedenlerin başında İslam toplumunda yaşanan

¹³⁹ Gümüšoğlu, *a.g.e.*, ss. 35-37.

¹⁴⁰ Fığlalı, *a.g.e.*, s. 28.

¹⁴¹ Kutlu, *a.g.e.*, s. 48.

¹⁴² Sarıkaya, *a.g.e.*, ss. 54-55.

¹⁴³ Şura çalışmaları hakkında bkz.: Hasan İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, çev.: İsmail Yiğit, Sadreddin Gümüş, İstanbul, 1987, c. 1, ss. 325-330.

¹⁴⁴ Fığlalı, *a.g.e.*, s. 31.

sosyal değişme gelmektedir. İslam'ın gelmesiyle başlayan süreç çok hızlı gelişmiş, İslam çok geniş bir alana yayılmış, farklı din ve kültürlerden insanlar Müslümanlarla bir arada yaşamaya başlamışlardır. Bunlardan bir kısmı yeni dini benimserken eski inanç ya da adetlerini de sürdürme eğiliminde olmuşlar, yeterli eğitimi de alamamışlardır.¹⁴⁵

Yumuşak huyluluğu, tevazuu ve cömertliği ile bilinen Hz. Osman selefi olan Hz. Ömer kadar dirayetli olamamış, Hz. Ömer sahabenin büyüklerine Medine'den ayrılma izni vermediği halde o, onları serbest bırakmıştır. Bu da yanibaşında danışacağı ehliyetli insanların bulunmamasına sebep olmuştur.¹⁴⁶

Hz. Osman aleyhinde oluşan hareketin en büyük sebebi ise onun akrabalarına yani Emevi ailesine karşı gösterdiği aşırı yakınlık ve valiliklere onları tayin etmesidir.¹⁴⁷ Tayin edilen valiler halk tarafından sevilmeyen ve icraatlarında adil olmayan kimselerdir. Bu durum Kufe, Basra, Mısır gibi merkezlerde halifenin azlini isteyen grupların oluşmasına zemin hazırlamıştır. İlk olarak Mısırlı bir grup umre bahanesiyle Medine'ye gelmiş, Hz. Osman'ın ricası ile onlarla konuşan Hz. Ali, şikâyetlerini dinleyip, halifenin icraatlarının izahını yaparak şehre girmeden geri dönmelerini sağlamıştır. Gelenler ısrarcı olmadan dönmüşler, ama şehrin durumunu ve halifenin davranışını yakından gördükleri için, kendilerini duruma göre hazırlayıp aynı yıl bu sefer hac niyetiyle ve üç merkezden yola çıkmışlardır.¹⁴⁸

Medine'ye üç konaklık mesafede konaklayan grup, halifenin görevden indirilmesinde anlaşmış olmakla birlikte yerine geçecek şahıs hakkında ihtilaf halindedir. Mısırlılar Hz. Ali'yi isterken, Basralılar Talha'yı, Kufeliler de Zubeyr'i hilafete getirmek istiyorlardı. Ancak bu şahıslar kendilerine yapılan teklifi reddederler. Bunun üzerine isyancılar vazgeçmiş gibi geri dönerken yolda birleşirler ve Medine'ye gelerek Hz. Osman'ı muhasara altına alırlar. Hz. Osman, bu duruma rağmen hala zorlayıcı tedbirlerden kaçınır. Onları konuşarak ikna etmeyi dener. Fakat bu gerçekleşmez. Evi Hz. Ali, Zubeyr ve Talha'nın oğulları ve diğer görevliler tarafından korunan Hz. Osman'ı öldürmek için isyancılardan bir grup komşu evin çatısından içeri

¹⁴⁵ Sarıkaya, *a.g.e.*, ss. 55-56.

¹⁴⁶ Ebu Zehra, *a.g.e.*, s. 34.

¹⁴⁷ Fığlalı, *a.g.e.*, s. 33.

¹⁴⁸ Yaşar Kutluay, *Tarihte ve Günümüzde İslam Mezhepleri*, İstanbul, 2003, s. 44.

girerek Hz. Osman'ı şehid ederler. Böylece Müslümanlar arasında büyük bir fitne alevlenmiş olur.¹⁴⁹

2.1.1.4.3. Cemel Vak'ası

Hz. Osman'ın şehid edildiği bu olağanüstü durumda mescidde toplanan ashab, Hz. Ali'ye halife olarak biat eder. Hz. Ali'nin karşısında duran en önemli sorun Hz. Osman'ın katillerinin bulunup cezalandırılmasıydı.¹⁵⁰ Ancak ortada belirli bir katil yoktu. Sayıları binleri bulan bir topluluk “*Osman'ı hepimiz öldürdük*” diyordu. Hz. Ali durumun sakinleşmesini beklemekten yanaydı. Kendisine yapılan uyarılara rağmen ilk icraat olarak valileri değiştirmekle işe başladı. En büyük tepkiyi Şam valisi olan Muaviye'den gördü. Muaviye Hz. Osman ile olan akrabalık bağına istinaden onun kanını talep ediyor, katillerin cezalandırılmasını ya da kendisine teslim edilmesini istiyordu. Bunu yaparken de yönetimi altında olan Şam halkına ve ordusuna güveniyordu. Bunun üzerine Hz. Ali Muaviye ile savaşa karar verdi.¹⁵¹

Önce Hz. Ali'ye biat eden fakat sonra zorla biat ettiklerini söyleyen Talha ve Zubeyr de Mekke'ye giderek Hz. Aişe ile istişare ettiler ve onlar da katillerinin cezalandırılmasını talep ettiler. Talha ve Zubeyr'in biatden dönmelerinde Hz. Ali'nin, kendisinden istedikleri valilik görevini onlara vermemesinin etkili olduğuna dair rivayetler vardır.¹⁵²

Talha, Zubeyr ve Hz. Aişe topladıkları yirmi bin kişilik orduyla Basra'ya yürüdüler ve şehri Hz. Ali'nin valisinden aldılar. Burada Hz. Osman'ın katline karışanlardan yakaladıklarını öldürdüler. Şam'a sefer düzenlemeye niyetlenen Hz. Ali bu durum üzerine Basra'ya yöneldi. İki ordu Basra yakınlarında karşı karşıya geldiğinde iki taraf da ıslah için geldiğini söylüyordu. Hatta yapılan müzakereler neticesinde anlaşma sağlama noktasına gelmişlerdi ki o gece birden iki ordu birbirine girdi. Bunun sebebinin, anlaşma sağlanırsa cezalandırılacaklarını düşünen asilerin her iki tarafa da saldırması olduğuna dair rivayetler vardır. Neticede Hz. Ali savaşı kazanır. Bu iç

¹⁴⁹ Fırlalı, *a.g.e.*, s. 35.

¹⁵⁰ Ahmet Akbulut, *Sahabe Devri Siyasi Hadiselerinin Kelami Problemlere Etkileri*, İstanbul, 1992, s. 199.

¹⁵¹ Sarıkaya, *a.g.e.*, ss. 57-58.

¹⁵² Akbulut, *a.g.e.*, s. 200.

savaşta on binden fazla Müslüman ölür. Hz. Ali, yanındakilere yağmadan sakınmalarını ve kimseyi esir ya da köle olarak almamalarını söyler.¹⁵³ Hz. Aişe, Medine'ye gönderilir ve bir daha siyasete karışmaz.¹⁵⁴

2.1.1.4.4. Sıffin Savaşı

Hz. Ali, Basra'da güvenliği sağladıktan sonra Muaviye'ye elçi gönderir. Ancak Muaviye'nin tavrının değişmediğini görünce ordusuyla Şam'a yönelir. Muaviye ise Şamlıları Hz. Ali'ye karşı kışkırtmaktadır. Hz. Ali'nin niyeti savaş değil, anlaşmaya varmaktır. Fakat Muaviye Hz. Ali'ye biat etmeyi reddedince, iki ordu Sıffin denilen yerde karşı karşıya geldi. Savaş günlerce devam etti. Muaviye ordusu tam yenilmek üzereyken Amr b. el-As hakem fikrini ortaya atar. Onun tavsiyesi üzerine Muaviye büyük Şam mushafını beş mızrağın ucuna bağlatarak beş kişiye taşır. Diğer askerleri da yanlarında bulunan mushafları mızrakların ucuna bağlarlar ve karşı taraftan Allah'ın kitabının aralarında hakem olmasını talep ederler. Hz. Ali'nin ordusunun ön saflarında çarpışanlar üzerinde Amr'ın hedeflediği etki oluşur. Hz. Ali bunun bir hile olduğunun farkındadır fakat yanındakileri savaşa devam etmeleri noktasında ikna edemez. Taraftarlarının tazyiki neticesinde tahkimi kabul eder ve savaşı durdurur.¹⁵⁵

Muaviye'nin taktiği Hz. Ali taraftarlarını ikiye bölmüştür. Bir kısmı hakeme gidilmesini isterken diğer kısmı savaşa devam edilmesinden yanadır. Hakeme gidilmesini isteyenler sayı olarak diğerlerinden daha kalabalık olmamalarına rağmen, diğerlerine nazaran daha baskın bir topluluktur. Bunun için Hz. Ali savaşa devam etmek isteyenleri istemeyerek de olsa hakem olayına ikna etmek durumunda kalmıştır.¹⁵⁶

Hakeme gidilmesine karar verildikten sonra her iki taraf birer temsilci belirlediler. Muaviye'nin temsilcisi Amr b. el-As olurken Hz. Ali tarafında ise kendisinin itirazına rağmen Ebu Musa el-Eş'ari görevlendirildi. Hakemler aralarında

¹⁵³ Kutluay, *İslamiyet'te İtikadi Mezheplerin Doğuşu*, s.72.

¹⁵⁴ Gerek Hz. Osman'ın şehid edilmesi, gerekse Cemel vak'ası konularının anlatıldığı kimi kaynaklarda bu olayların arkasındaki isim olarak Abdullah İbn Sebe ismi zikredilmektedir. Ancak bu konuyu tahkik eden eserler bu isim etrafında şüpheler olduğunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle biz konuları ele alırken bu isim üzerinde durmadık. Geniş bilgi için bkz.: Fırlalı, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, ss. 337-349. Sıddık Korkmaz, *Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi*, Ankara, 2005.

¹⁵⁵ Fırlalı, *a.g.e.*, ss. 40-41.

¹⁵⁶ Akbulut, *a.g.e.*, ss. 234-235.

görüşerek Hz. Ali ile Muaviye'nin azledilerek Müslümanların başka birini halife olarak seçmeleri gerektiği hususunda anlaşılabilir. Bu şekilde yapılan bir anlaşma Muaviye'nin durumunu meşrulaştırmakta ve ona mevzi kazandırmaktaydı. Kaldı ki Amr b. el-As'ın hile ile Muaviye'nin hilafetini ilan ettiği de kimi kaynaklarda rivayet edilmiştir.¹⁵⁷

Hakem olayı sorunu çözmediği gibi, İslam tarihinde “Hariciler” olarak anılacak bir fırkanın doğmasına da sebebiyet verdi. Hariciler hakeme gidilmesini kabul etmeyerek “Hüküm ancak Allah'ındır” sözünü sloganlaştırıp Müslümanlar arasından çıkan ilk fırka oldular. İlk defa siyasi bir ayrılıkla başlayan hareket zamanla itikadi bir mezhebe dönüştü. Hakem olayına razı geldiği için Hz. Ali'nin tevbe etmesi gerektiğini aksi halde kâfir olacağını savundular. Hz. Ali onların tevbe teklifini, yaptığının günah olmadığını savunarak reddedince, ona cephe alarak ordusundan ayrıldılar. Bu grup genel olarak çölde yaşayan bedevilerden oluşmaktaydı. Bunlar, tam manasıyla İslam terbiyesinden geçmemiş, dinin ruhuna nüfuz edememiş, Kur'an ve sünnetin zahirine sıkı sıkıya bağlı, içlerinde hiç fakih bulunmayan insanlar olarak nitelendirilmektedirler. Hz. Ali onlarla mücadele etmiş ve onları ağır yenilgilere uğratmıştır. Hz. Ali'yi de onlardan biri olan Abdurrahman b. Mülcem şehid etmiştir. Sonraları marjinal bir grup olarak varlıklarını sürdürseler de benzer zihniyet ve bakış açısına sahip insanlar Müslümanlar arasında hep varolagelmiştir.¹⁵⁸

Hz. Ali'nin şehid edilmesinin ardından Kufeliler Hz. Hasan'a biat ettiler. Daha sonra Hz. Ali'ye biat etmiş olan diğer vilayetlerle, Mekke, Medine ve Yemen'deki Müslümanların biati geldi. Şam ve Mısır halkı ise Muaviye'ye biat etmişlerdi. Müslümanlar arasında iki başlılık sözkonusu olmuştu. Hz. Hasan savaş yoluyla daha fazla kan dökülmesini istemediğinden altı ay halife olarak kaldıktan sonra Muaviye ile anlaşma yoluna gitti ve hilafeti ona bıraktı. Böylece İslam tarihinde Emeviler dönemi başlamış oldu.¹⁵⁹

¹⁵⁷ Sarıkaya, *a.g.e.*, ss. 62-63.

¹⁵⁸ Gümüšoğlu, *a.g.e.*, ss. 58-60.

¹⁵⁹ Gümüšoğlu, *a.g.e.*, s. 62.

2.1.2. Dış Nedenler

Müslümanların eski kültür ve medeniyetlerle karşılaşmaları, aralarında oluşan etkileşim, felsefi eserlerin tercüme edilmesi ve nifak hareketlerinin tesirleri gibi başlıkları bu ana başlık altında ele alacağız.

2.1.2.1. Eski Kültür ve Medeniyetlerle Temas

Kısa sürede büyük bir gelişme kaydeden İslam toplumu fetihler yoluyla büyük bir coğrafyaya yayılmış, değişik din ve kültürlerle mensup insanları ya hâkimiyeti altına almış ya da onlarla komşu olmuştur. Bu süreçte ihtida hareketleri başlamış, farklı din ve kültürlerden insanlar İslam'a girmişlerdir. Bunların çoğu bazı eski inançlarını yeni dinleri içinde de sürdürmeye devam etmişlerdir. Bu durum da kimi mezhebi farklılaşmalara sebebiyet vermiştir.¹⁶⁰

Ehl-i Kitab'a mensup mühtediler de, Kur'an ve hadislerde tafsilatla anlatılmayan fakat onların kültürlerinde ayrıntılı olarak yer alan kimi kıssa ve hikayeleri İslam kültürü içine taşımakta bir beis görmemişler, böylece "İsrailiyat" dediğimiz, hurafelerle dolu bir bilgi yığını oluşmuştur. Mezhepler üzerinde etkili olan bazı konular israiliyat menşeli olarak tartışma alanına girmiştir. Allah'a nispet edilen sıfatlar, teşbih, tecsim, hulul gibi fikirler ve irade hürriyeti gibi tartışmalarda yabancı kültürlerin tesiri inkâr edilemez.¹⁶¹

2.1.2.2. Felsefi Eserlerin Tercüme Edilmesi

Kültürel etkileşimin en önemli yansımalarından birisi hicri ikinci yüzyılın ortalarına doğru başlayan felsefi eserlerin tercüme edilmesi çabalarıdır. Abbasi yönetimiyle birlikte bu çaba daha da gelişmiş, bazen resmi destek de görmüştür. Müslümanlar eski Yunan felsefesiyle karşılaşmış, felsefenin temel problemleri çerçevesinde kendi inanç sistemlerini de tekrar gözden geçirmişlerdir. Tercümelerle birlikte bir taraftan Müslümanlara has bir felsefi hareket ortaya çıkarken; diğer taraftan kelim ilminin kurulmasının da yolu açılmıştır. Ayrıca bu faaliyetler neticesinde başta

¹⁶⁰ Fığlalı, *a.g.e.*, s. 20.

¹⁶¹ Sarıkaya, *a.g.e.*, ss. 48-49.

Yunan felsefesi olmak üzere eski İran, Mezopotamya ve Hint kültüründen pek çok yabancı unsur İslam kültürüne girmiş, bunlar da kitabi tevhid anlayışını zedeleyecek yorum ve inançları geliştirmiştir.¹⁶²

Felsefi eserlerin tercüme edilmesi ilahiyat bahislerinin, Allah'ın varlığı, birliği ve sıfatlarıyla ilgili konuların, irade hürriyetiyle ilgili tartışmaların daha felsefi bir zemine kaymasını sağlamıştır. Selef-i salihin olarak adlandırılan ilk dönem ulemasının bu konularda nassa bağlı ve yoruma kapalı tavrı yetersiz kalınca bu alanlarda Müslümanlar adına söz söyleyecek birilerinin çıkması gerekmiş, bu görevi de Mutezile üstlenmiştir. Mutezile nassın yanına felsefenin bilgi kaynaklarını ekleyip, meselelerin çözümünde aklı egemen kılarak kelim ilminin kurucusu olmuş ve yeni bir fırka olarak ortaya çıkmıştır.¹⁶³

2.1.2.3. Nifak Hareketleri

Hız. Peygamber (sav) zamanında başlayan nifak hareketleri onun vefatından sonra da devam etmiştir. Bilhassa son peygamberin kendilerinden çıkmayışını hazmedemeyen Yahudiler ve Arapların devletlerini yıkmalarını sindiremeyen İranlılar bu nifak faaliyetlerini devam ettirmişlerdir. Cephede yenemedikleri Müslümanları içeriden yıkmayı hedeflemişlerdir.

Abdulkaahir el-Bağdâdî, bu türden grupları, “*İslam’a Mensup Olmadıkları Halde İslam’a Nisbet Edilen Fırkalar*” başlığı altında ele almış, yirmi fırka ismi zikretmiştir. Ğalî şii fırkaları ve Batınîleri bu başlık altında değerlendirmiştir.¹⁶⁴

2.2. Bediüzzaman'ın Sahabe Hakkındaki Görüşleri

Bediüzzaman içtihat meselesini ele aldığı yirmi yedinci sözde sahabenin sonraki nesillere olan üstünlüğü ve faziletleri üzerinde durmakta, ümmetin, sahabenin tümüyle adil ve doğru sözlü oldukları hususunda ittifak ettiğini belirtmektedir. Selef-i salihinin büyük müçtehitlerinin içtihatlarındaki isabeti de onların, “asr-ı nur” ve “asr-ı

¹⁶² Bu konudaki örnekler için bkz.: Muhammed Abid el-Cabiri, *Arap Aklının Oluşumu*, çev. İbrahim Akbabba, İstanbul, 1997, ss. 225-255.

¹⁶³ Sarıkaya, *a.g.e.*, ss. 49-50.

¹⁶⁴ Abdulkaahir el-Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, çev. Ethem Ruhi Fığlalı, ss. 175-241.

hakikat” olarak nitelediği sahabe dönemine yakın olmalarına bağlamaktadır. Zira o asırda yalanın çirkinliği bütün çirkinliğiyle, doğruluğun güzelliği de bütün güzelliğiyle ortaya çıkmış aralarındaki mesafe “arştan ferşe kadar” açılmıştır.¹⁶⁵

Yirmi yedinci sözün zeylini sahabeler hakkında kaleme alan müellif, onların insanlık içinde peygamberlerden sonra en yüksek mertebede olduklarını ifade etmekte, velilerin onların mertebesine ulaşamayacaklarını söylemektedir. Zira evliya “velâyet-i Ahmediye (a.s.m.) nuruyla” sohbet etmekte iken; sahabeler “nübüvvet-i Ahmediye (a.s.m.) nuruyla” sohbet etmektedirler. Nübüvvet derecesi velayet derecesinden üstün olduğuna göre sahabe de evliyadan üstündür.¹⁶⁶ Sahabenin velayeti, “velâyet-i kübra”dır ve “veraset-i nübüvvet”ten gelir. Berzah tarikına uğramayarak doğrudan doğruya zahirden hakikate geçen, gayet kısa olduğu halde gayet yüksek olan bir velayet yoludur. Keşif ve keramet az görülür.¹⁶⁷

Bediüzzaman’ın sahabe telakkisi Ehl-i Sünnet’in sahabeye yaklaşımıyla örtüşmektedir. Sıffin savaşında Hz. Ali’yi haklı gördüğü halde Muaviye’nin isminin başında “hazret” ifadesini kullanması, onun sahabeden olmasından kaynaklanmaktadır.¹⁶⁸ Ehl-i sünnet âlimleri ayet ve hadislerde ashabin tezkiye ve medhedilmesini dikkate alarak, dinin ruhunu en iyi anlayanların onlar olduklarını belirtmişler, onların söz ve fiillerinin dinin üçüncü kuvvetli kaynağı olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁶⁹ Hatta İbn Hazm: “Muaviye bir mükâfatlı hatalıdır, çünkü müçtehittir” demektedir.¹⁷⁰ Kanaatimizce ona bu sözü söyleten Muaviye’nin sahabe olmasıdır.

2.3. Bediüzzaman’ın İlk İhtilaflarla İlgili Görüşleri

Sahabe hakkındaki düşüncelerini yukarıda aktardığımız Bediüzzaman, en büyük velayet derecesinde gördüğü sahabenin arasında meydana gelen ihtilafları eserlerinin değişik bölümlerinde ele almakta ve ilgi çekici yorumlarda bulunmaktadır. Hz. Ali’nin, ilmi ve Hz. Peygamber’e yakınlığı cihetiyle hilafete layık olduğu halde

¹⁶⁵ Said Nursi, *Sözler*, İstanbul, 2007, ss.526-527.

¹⁶⁶ Nursi, *Sözler*, s.532.

¹⁶⁷ Nursi, *Mektubat*, İstanbul, 2007, s.51.

¹⁶⁸ Nursi, *Mektubat*, s.55.

¹⁶⁹ el-Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, s. 246.

¹⁷⁰ Akbulut, *Sahabe Devri Siyasi Hadiselerinin Kelami Problemlere Etkileri*, s. 237.

neden ilk halife olmadığı yönündeki bir soruyu ele alarak buna cevap aramaktadır. Cevap sadedinde Ehl-i Beyt'ten ismini zikretmediği ve kutb-u azam olarak nitelediği bir şahsın şu sözünü nakletmektedir: *"Resul-i Ekrem Aleyhissalâti Vesselâm, Hazret-i Ali'nin (r.a.) hilâfetini arzu etmiş. Fakat gaipten ona bildirilmiş ki, murad-ı İlâhî başkadır. O da arzusunu bırakıp murad-ı İlâhîye tâbi olmuş."*¹⁷¹ Murad-ı ilahinin hikmetlerinden birkaçını zikrederek, Hz. Ali'nin halife olması durumunda kimi kabilelerin rekabet damarıyla bunu kabul etmeye yanaşmayabileceği ve onun hilafeti döneminde başlayan fitnelerin daha önceden husule gelebileceğini belirtmektedir. Ayrıca başka bir açıdan bakarak onun halifelik döneminin geriye kalmasının, ortaya çıkan fitne ve fesat karşısındaki cesaret ve feraseti açısından önemini vurgulamaktadır. Bu olaylara karşı ancak Hz. Ali gibi biri dayanabilirdi demektir. Bir diğer açıdan Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'in varlığı Emevilerin zulüm ve azgınlıkta tamamen yoldan çıkmalarına engel olmuş, bu sebeple Emevi sultanları Müslümanlar nezdinde yerlerini koruyabilmek için ister istemez İslami ilimlerin muhafaza ve gelişmesine zemin hazırlamışlardır. Bediüzzamana göre, eğer karşılarında Ehl-i Beyt'in velayet, diyanet ve kemâlâtı olmasaydı, Abbasiler'in ve Emeviler'in son dönemlerinde olduğu gibi tamamen çığırdan çıkmaları muhtemeldi.¹⁷²

Bediüzzaman asr-ı saadette sahabe ve tabiinin başına gelen kanlı fitnelerin hikmetinin ne olabileceğini sorgulamakta ve kendine has üslubuyla bu çalkantılı dönemi izah etmektedir:

"Nasıl ki baharda dehşetli yağmurlu bir fırtına, her taife-i nebâtâtın, tohumların, ağaçların istidatlarını tahrik eder, inkişaf ettirir; herbiri kendine mahsus çiçek açar, fitrî birer vazife başına geçer. Öyle de, Sahabe ve Tâbiînin başına gelen fitne dahi, çekirdekler hükmündeki muhtelif ayrı ayrı istidatları tahrik edip kamçıladı. "İslâmiyet tehlikededir, yangın var!" diye her taifeyi korkuttu, İslâmiyetin hıfzına koşturdu. Herbiri, kendi istidadına göre, câmia-i İslâmiyetin kesretli ve muhtelif vazifelerinden bir vazifeyi omuzuna aldı, kemâl-i ciddiyetle çalıştı. Bir kısmı hadislerin muhafazasına, bir kısmı şeriatın muhafazasına, bir kısmı hakaik-ı îmâniyenin muhafazasına, bir kısmı Kur'ân'ın muhafazasına çalıştı, ve hâkezâ, herbir taife bir

¹⁷¹ Bkz.: Hatib el-Bağdadi, *Târîhu Bağdâd*, c.11, s.213; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, c.45, s.322.

¹⁷² Nursi, *Mektubat*, ss. 107-108.

hizmete girdi. Vezâif-i İslâmiyette hummâli bir surette sa'y ettiler. Muhtelif renklerde çok çiçekler açıldı. Pek geniş olan âlem-i İslâmiyetin aktârına, o fırtına ile tohumlar atıldı, yarı yeri gülistana çevirdi. Fakat, maatteessüf, o güller ve gülistan içinde, ehl-i bid'a firkalarının dikenleri dahi çıktı.

Güya dest-i kudret, celâlle o asrı çalkaladı, şiddetle tahrik edip çevirdi, ehl-i himmeti gayrete getirip elektriklendirdi. O hareketten gelen bir kuvve-i anilmerkeziyye ile, pek çok münevver müçtehidleri ve nuranî muhaddisleri, kudsî hafızları, asfiyaları, aktabları âlem-i İslâmın aktârına uçurdu, hicret ettirdi. Şarktan garba kadar ehl-i İslâmı heyecana getirip, Kur'ân'ın hazinelerinden istifade için gözlerini açtırdı."¹⁷³

Yukarıdaki alıntıdan yola çıkarak Said Nursi'nin İslam tarihinde yaşanan üzücü olaylara bakışında hâkim olan pespektifi *hikmet-i ilahiyye* ve *kader* kavramlarıyla ifade etmek mümkündür. Sahabe arasındaki ihtilaf ve çatışmaları bahardaki fırtına ve yağmurlara benzetmekte, sonuçta rengârenk çiçeklerle dolu bir bahçenin ortaya çıktığını ifade etmektedir. Ehl-i bidat firkaları bu bahçedeki dikenlere benzetmesi de dikkat çekicidir. Buradan onları tasvip edip beğenmese dahi İslam'ın geniş dairesi içerisinde telakki ettiği sonucunu çıkarabiliriz.

Bediüzzaman'a göre Cemel Vak'ası denilen ve Hz. Ali ile Hz. Aişe'yi karşı karşıya getiren savaş, *adalet-i mahza* ile *adalet-i izafiye*nin mücadelesidir. Adalet-i mahza, bir masumun hakkının bütün halk için dahi iptal edilmemesidir. Bir cemaatin selameti için, bir ferдин rızası bulunmadan hayatı ve hakkı feda edilmez. Adalet-i izafiye ise, cemaat için ferдин hakkını dikkate almamaktır. Eğer adalet-i mahzanın uygulanma imkanı varken bir nevi ehven-i şer olarak adalet-i izafiye tatbik edilirse bu zulüm olur. İşte Hz. Ali *şeyheyn*¹⁷⁴ zamanındaki gibi adalet-i mahzanın uygulanması gerektiği yönünde içtihat bulunmuş, karşı tarafısa adalet-i izafiye üzerine içtihat etmiştir. Onlara göre İslamla bağları zayıf olan farklı kavimlerin Müslümanların toplumsal hayatlarına katılmış olmaları adalet-i mahzanın tatbikini müşkil kılmaktadır. Bunun için ehven-i şer olarak adalet-i izafiye uygulanmalıdır. Burada sözkonusu olan içtihat tartışması siyaset alanına girdiği için de savaşa sebebiyet vermiştir. Tarihin

¹⁷³ Nursi, *Mektubat*, s. 109.

¹⁷⁴ Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer.

gösterdiği diğer sebepler gerçek sebepler değil, bahanelerdir. Her iki taraf da Allah rızası ve İslam'ın menfaati için içtihat bulunmuş ve bu içtihat savaşa sebep olmuştur. Her ne kadar Hz. Ali'nin içtihadı isabetli olsa ve karşısındakiler hata etmiş olsalar da yine azaba müstehak değildirler. Zira içtihat eden hakkı bulsa iki sevap alırken, bulamazsa da bir nevi ibadet olan içtihat sevabını alır. Hatasında mazur görülür. Bunun için Bediüzzaman'a göre, hem katil hem de maktül ehl-i cennet ve ehl-i sevaptır.¹⁷⁵ Başka bir yerde de Ehl-i Sünnet'in görüşünün de bu yönde olduğunu belirten Bediüzzaman, bu savaşa katılan sahabe hakkında lüzumsuz hatta zararlı tartışmalara girmeyi yanlış bulur. Ehl-i Sünnet'in de bunu men ettiğini ifade eder.¹⁷⁶

Hz. Ali ile Muaviye arasında vuku bulan Sıffin savaşı ise *hilafet* ile *saltanatın* savaşıdır. Hz. Ali, dinin hükümlerini ve ahireti esas alıp, saltanatın ve siyasetin bir kısım gereklerini ona feda etmiştir. Muaviye ve taraftarları ise, toplumsal hayatı, saltanat siyasetiyle takviye etmek için *azimeti* bırakıp siyaset dünyasında kendilerini mecbur hissettikleri *ruhsatı* tercih etmişler ve hataya düşmüşlerdir.¹⁷⁷

Bediüzzaman, Hz. Hasan ve Hüseyin'in Emevilere karşı mücadelelerini ise *din* ile *milliyet* savaşı olarak ifade etmektedir. Ona göre Emeviler, İslam Devletini Arap milliyeti üzerine kurup, İslamiyet bağını milliyet bağının gerisine ittiklerinden iki yönden zarar vermişlerdir. Birincisi, diğer milletleri rencide ederek ürkütmeleri, ikincisi de milliyetçiliğin yönetimi adaletten uzaklaştırmasıdır. Oysa İslam asabiyeti, ırkçılığı reddeder. Hz. Hüseyin, din bağını esas alıp, haklı olarak onlara karşı mücadele etmiş ve şehadet makamına ulaşmıştır. Tam bu noktada müellif, haklı olduğu halde Hz. Hüseyin'in neden başarısız olduğunu, ilahi kaderin ve rahmetin onların feci akıbetine uğramasına neden müsaade ettiğini sormakta ve bu soruyu cevaplamaktadır. Ona göre, Hz. Hüseyin'in yakın taraftarları dışında kalan sair milletlere mensup unsurların içinde oluşan Arap milliyetine karşı intikam fikri Hz. Hüseyin ve taraftarlarının temiz ve parlak yollarına halel getirmiş, yenilgilerine sebep olmuştur. Fakat kader açısından bu feci akıbetin hikmeti ise, Hasan, Hüseyin ve onların nesillerinin manevi bir saltanata namzet olmalarıdır. Dünya saltanatı ile manevi saltanatın bir araya gelmesi çok zordur.

¹⁷⁵ Nursi, *Mektubat*, ss.54-55.

¹⁷⁶ Nursi, *Emirdağ Lahikası*, İstanbul, 2007, ss.193-194.

¹⁷⁷ Nursi, *Mektubat*, s.55.

Bunun için onları dünyadan küstürdü, dünyanın çirkin yüzünü onlara gösterdi. Ta ki kalben dünyaya karşı ilgileri kalmasın. Onların elleri geçici ve zahiri bir saltanattan çekildi, fakat parlak ve sürekli bir manevi saltanata tayin edildiler. Sıradan yöneticiler olmak yerine evliya kutuplarına merci oldular.¹⁷⁸

Bediüzzaman aynı konuda kendisine yöneltilen, Hz. Peygamber'in torunlarının başına gelen feci muamelenin hikmetine dair soruya cevap vermekte ve burada da dört sebep zikretmektedir. Birincisi, merhametsiz siyasetin, "*Hükümetin selameti ve asayişin devamı için, eşhas feda edilir*" prensibidir. İkincisi, onların saltanatının dayandığı milliyet fikrinin düsturu olan, "*Milletin selameti için her şey feda edilir*" anlayışıdır. Üçüncüsü, Emevilerin geleneklerinde var olan Haşimoğulları'na karşı rekabet damarının Yezid gibi bazı şahıslarda bulunmasıdır. Dördüncü sebep de, Hz. Hüseyin'in yanında yer alan sair milletlere, Emevilerin köle muamelesinde bulunması neticesinde onların intikam hisleriyle bu mücadelede yer almalarının Emeviler üzerinde oluşturduğu olumsuz tesirdir. Bu sebepleri zikreden müellif sonunda bunların zahiri nedenler olduğunu ifade etmekte ve yine konuya kader noktasından bakmaktadır. Hz. Hüseyin ve akrabasının o facia sebebiyle ulaştıkları uhrevi neticeler, ruhani saltanat ve manevi yücelikler o kadar kıymetlidir ki o facia ile çektikleri zahmet bu dereceler yanında gayet küçük kalır.¹⁷⁹

Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere Bediüzzaman sahabe arasında vuku bulan mücadelelere hep kader ve hikmet-i ilahiye nazarıyla bakmaktadır. Mektubat içinde 19. mektup olarak yer alan Mucizat-ı Ahmediye risalesinde Peygamber'den (sav) gelen gelecekle ilgili rivayetleri ele alarak bunların gerçekleşmiş olmasını birer mucize olarak değerlendirmektedir. Burada özellikle Hz. Peygamber'den (sav) hemen sonra gerçekleşen olayları ve Müslümanlar arasındaki ihtilafları haber veren rivayetler ve Bediüzzaman'ın onları ele alış tarzı konumuzla doğrudan alakalıdır.

¹⁷⁸Nursi, *Mektubat*, ss.55-56.

¹⁷⁹Nursi, *Mektubat*, s.56-57.

Müellife göre Hz. Peygamber (sav) “Benden sonra Ebubekir ve Ömer’e uyunuz”¹⁸⁰ şeklinde buyurarak Ebubekir ve Ömer’in kendinden sonraya kalarak sırayla halife olacaklarını haber vermiş ve öyle de olmuştur.¹⁸¹

“Osman, Kur’an okurken öldürülecek. Allah Osman’a (hilafet) gömleği giydirecek. Fitne topluluğu da o hilafet gömleğini çıkarmaya çalışacaklar”¹⁸² rivayeti de Hz. Osman’ın halife olacağını, sonra hilafetten indirilmek isteneceğini ve Kur’an okurken şehit edileceğini haber vermektedir. Bu haber de aynen gerçekleşmiştir.¹⁸³

Hz. Peygamber (sav), Hz. Ali’ye hitaben, “Biatını bozanlar, hak ve adaletten sapanlar ve dinden çıkanlarla savaşıacaksınız.”¹⁸⁴ diyerek Cemel vak’asını, Sıffin savaşını ve Haricilerle olan mücadelesini haber vermiştir. Hz. Ali’ye, Zubeyr ile muhabbet ettiği bir zamanda, “Bu sana karşı savaşacak, fakat haksız olacak.”¹⁸⁵ diyerek, ikisinin Cemel vak’asında karşı karşıya gelmelerine işaret etmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber (sav), eşlerine, “İçinizden birisi, mühim bir fitnenin başına geçecek ve etrafında çok kimse katledilecek.”¹⁸⁶ şeklinde hitabederek Hz. Aişe’nin Cemel vak’asındaki konumunu ifade etmiştir.¹⁸⁷

Hz. Peygamber (sav), Hz. Ali’ye, tanıdığı bir adam tarafından şehit edileceğini haber vermiştir.¹⁸⁸ O kişi de Harici olan Abdurrahman b. Mülcem’dir. Yine Haricilerin içinden Zü’s-südeyye denilen bir adamı haber vermiş, Haricilerin ölüleri arasında o adam bulunmuştur. Hz. Ali bu durumu haklılığının bir delili olarak göstermiştir.¹⁸⁹

Hz. Hasan ile Muaviye arasında gerçekleşen anlaşmayı da Hz. Peygamber şu sözleriyle haber vermiştir: “Şüphesiz benim bu torunum seyyiddir. Allah onun vasıtasıyla Müslümanlardan iki büyük topluluğun arasını bulacaktır.”¹⁹⁰ Peygamber

¹⁸⁰ Bkz.: Tirmizi, *Menâkıb*, 16, 34; İbn Mace, *Mukaddime*, 11; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/382.

¹⁸¹ Nursi, *Mektubat*, s.110.

¹⁸² Kadı İyaz, *eş-Şifa*, 1/339; Ayrıca bkz.: Tirmizi, *Menâkıb*, 18; İbn Mace, *Mukaddime*, 11.

¹⁸³ Nursi, *Mektubat*, s.112.

¹⁸⁴ Bkz.: el-Hakim, *el-Müstedrek*, 3/150.

¹⁸⁵ Bkz.: İbni Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 7/545; el-Hakim, *el-Müstedrek*, 3/413.

¹⁸⁶ Bkz.: İbni Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 7/538.

¹⁸⁷ Nursi, *Mektubat*, s.106.

¹⁸⁸ Bkz.: Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/91, 102.

¹⁸⁹ Nursi, *Mektubat*, s.107.

¹⁹⁰ Nursi, *Mektubat*, s.106. Bkz.: Buhari, *Sulh*, 9; Tirmizi, *Menâkıb*, 30; Ebu Dâvûd, *Sünnet*, 12-13.

(sav) Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit edileceğini ve Ehl-i Beyt'in kendisinden sonra katle ve belalara maruz kalacağını haber vermiş ve hepsi de gerçekleşmiştir.¹⁹¹

Bediüzzaman, sahih rivayetlerde, Emevi devletinin ortaya çıkışının, yöneticilerinden çoğunun zalim olacağını, içlerinde Yezid ve Velid'in bulunacağını ve Muaviye'nin ümmetin başına geçeceğini haberlerinin yer aldığını ifade etmektedir.¹⁹²

Bahsi geçen rivayetlerin hepsinin sahih olduğunu belirten Said Nursî, kaynak zikretmemektedir. Bunu da yanında hiçbir hadis kitabının bulunmamasına bağlamaktadır. Ancak talebelerinin bu rivayetlerin kaynaklarını bilahere ilave edebileceklerini belirtmektedir. Nitekim son yıllarda yapılan baskılarda bu rivayetlerin kaynakları dipnot olarak yer almaktadır.¹⁹³ Bediüzzaman bu rivayetlerin sıhhatini hiçbir şekilde tartışma konusu yapmamakta ve hepsini Hz. Peygamber'in (sav) birer mucizesi olarak değerlendirmektedir.

¹⁹¹ Nursi, *Mektubat*, s.106-107.

¹⁹² Nursi, *Mektubat*, s.112-113.

¹⁹³ Bkz. Nursi, *Risale-i Nur Külliyyatı*, c. I-II, İstanbul, 2002.

İKİNCİ BÖLÜM

SAİD NURSI'NİN ESERLERİNDE BAHSİ GEÇEN İTİKADİ SİYASİ İSLAM MEZHEPLERİ

Bediüzzaman'ın itikadi siyasi İslam mezheplerine bakışında yetmiş üç fırka hadisi şeklinde meşhur olan, "*Ümmetim yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır. İçlerinden birisi fırka-i nâciyedir. 'Onlar kimdir?' dediler. Buyurdu ki: Bana ve Ashabıma tâbi olanlardır.*"¹⁹⁴ hadisinin etkili olduğunu söylememiz mümkündür. Bediüzzaman bu hadisi Hz. Peygamber'in (sav) mucizelerini anlattığı *Mucizat-ı Ahmediyye Risalesinde* ele almakta ve O'nun gerçekleşmiş bir haberi olarak değerlendirmektedir.¹⁹⁵ O da tıpkı kendisinden önceki Sünni gelenekte olduğu gibi hadiste geçen "*Fırka-i Naciye*"yi Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat olarak yorumlamaktadır.

Giriş bölümünde Bediüzzaman'ın hayatını ve eserlerini ele alıp tanıtmaya çalışmıştık. Orada da zikrettiğimiz gibi Risale-i Nur Külliyyatı konu olarak daha ziyade akaidle alakalı meseleri ele alıp açıklamaktadır. Said Nursi, bu meseleleri açıklarken merkeze Ehl-i Sünnet'in görüşlerini almakla birlikte diğer itikadi siyasi İslam mezheplerinin düşüncelerine de yeri geldikçe değinmekte ve yer yer eleştirilerde bulunmaktadır.

Bu bölümde de Bediüzzaman'ın eserlerinde bahsi geçen mezhepleri ve müellifin o mezheplere bakışını beş başlık altında ele aldık. Evvela ilk ortaya çıkan fırka olması hasebiyle Hariciyye mezhebine, sonra da Hariciliğe olan fikri yakınlığı nedeniyle Vehhâbiyye'ye yer verdik. Şia ile alakalı mezhepleri de tek başlık altında topladık. Birbirine zıt görüşlere sahip olan Mu'tezile ve Cebriyye mezheplerini de müellifin bu iki mezhebi sürekli bir arada zikretmesi sebebiyle birlikte değerlendirdik. Son başlığımız da Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat oldu.

¹⁹⁴ Ebû Dâvud, *Kitabu's-Sunne*, 4/197-8; İbni Mâce, *Fiten*: 17; Tirmizî, *Îmân*: 18.

¹⁹⁵ Nursi, *Risale-i Nur Külliyyatı (Mektubat)*, c. I, s. 396.

3.1. Hâriciyye

Hız. Ali döneminde ortaya çıkan, İslam Tarihinin ilk siyasî fırka hareketi olan Hâriciyye zamanla itikadî bir mezhebe dönüşmüştür. Mezhebe bu ismin verilmesi konusunda çeşitli yorumlar yapılır. Mezhepler tarihçileri tarafından en çok kabul gören yoruma göre, Hâriciyye (ç. Havâric) adlandırması, dinin ve hakkın dışına çıkanlar ve Hız. Ali'yi terk edenler anlamında kullanılmıştır. Kendi ifadelerine göre ise, bu ismi Allah yolunda huruc etmelerinden dolayı almışlardır.¹⁹⁶

Hâricîler başka isimlerle de tanınmışlardır. Mesela Hız. Ali'nin ordusundan ayrıldıklarında ilk toplandıkları yer olan Harûra'nın adına izafeten *Harûrîyye*; buradaki reisleri Abdullah b. Vehb er-Rasibî'ye nisbetle *Vehbiyye*; hakem olayına karşı çıktıkları için *el-Muhakkime* adıyla anılmışlardır. Kendilerine verdikleri isim ise kendini Allah'a verenler, satanlar anlamında kullandıkları *Şurât*'tir.¹⁹⁷

Hâricîler'in doğuşu, Hız. Ali ile Muâviye arasında gerçekleşen Siffin savaşındaki tahkim olayına dayanmaktadır. Onlara göre hüküm verme yetkisi sadece Allah'a aittir. Böyle bir yetkiyi Ondan başkasına verenler kâfir olurlar. Tahkimi kabul ettiği için Hız. Ali de kâfir olmuştur. Kâfir olduğuna inandıkları Hız. Ali'den ayrılan Hâricîler, Harûra'da toplandılar. Bu hareket ile İslâm tarihindeki ilk siyasî bölünme gerçekleşti. Hız. Ali ve İbn Abbas'ın ilk Hârici grupla tartışmaları neticesinde bir kısmı ikna olup Kûfe'ye geri dönmüş olsa da kalanlar Harûra'dan sonra Nehrevân'da üslendiler. Onları ikna ile kazanmayı arzulayan Hız. Ali, Hariciler'in sahâbeden Habbab b. Eret'in oğlu Abdullah'ı ve hamile karısını öldürmeleri üzerine Şam ordusuna karşı yola çıkmadan önce Nehrevân'a yürüdü. Burada gerçekleşen savaşta Haricilerin çoğu öldürüldü. Savaş öncesi arkadaşlarından ayrılıp Nuhayle'de toplanan Hariciler de daha sonra pişman olup ayaklanınca onlar da Hız. Ali'nin ordusunca imha edildiler. Az sayıda kalan Hariciler suikast planlarına başvurarak Muaviye, Amr b. As ve Hız. Ali'yi öldürmeye teşebbüs ettiler. Hız. Ali suikast sonucu yaralanmış, sonra da vefat etmiştir. Hız. Hasan'ın Muaviye ile anlaşarak hilafeti ona bırakmasıyla başlayan Emeviler döneminde de Hariciler pek çok kere yönetime karşı ayaklanmışlardır. Zaman içerisinde

¹⁹⁶ Sarıkaya, *a.g.e.*, s. 96.

¹⁹⁷ Ethem Ruhi Fığlalı, "Hâricîler", DİA, c.16, s.169.

diğer Müslümanlarla bir arada yaşamaları neticesinde aşırılıkları törpülenen Hariciyye'nin bazı kolları günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Bugün Umman'da, Tunus ve Cezayir'in bazı bölgelerinde özellikle Hariciliğin İbadiyye kolu hayatiyetini korumaktadır.¹⁹⁸

Hâricîler birçok fırkaya ayrılmış olmalarına rağmen şu üç noktada ittifak halindedirler: Bunlardan birincisi, Hz. Ali ve Hz. Osman'ı, hakemler Amr b. el-Âs ve Ebû Musa el-Eş'arî'yi, Cemel savaşına katılanları ve iki hakemin hükmünü kabul eden herkesi tekfir etmek; ikincisi, büyük günâh işleyenleri tekfir etmek; üçüncüsü de zalim imama karşı ayaklanmayı farz kabul etmektir.¹⁹⁹

Hâricîler Allah'ın sıfatlarında teşbihe karşıdır. Kur'ân'ın mahlûk olduğunu, çünkü yalnızca Allah'ın Kadîm olduğunu ifade ederler. İmâmet hakkında imamların Kureys'ten olması gerektiği anlayışına karşıdır. Katı bir adâlet görüşüne sahiptirler. Emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker ilkesini şiddet yoluyla müslümanlara karşı uygulamışlardır. Hâricîler bu görüşleriyle Mu'tezile'yi etkilemişlerdir. Hariciler bazı konularda Ehl-i sünnetle bağdaşan görüşler serdetmekle birlikte birçok meselede Ehl-i Sünnet'le ters düşmektedirler. Allah'ın dünyada olduğu gibi âhirette de görülemeyeceği, haktan ayrılan yöneticiyi azletmek için ayaklanma, ehl-i kibleyi tekfir, amelin imandan olduğu, Kur'ân'ın mahlûk olduğu, Hz. Peygamber'in günahkârlara şefâatini kabul etmeme, büyük günâh işleyenin ebediyyen cehennemde kalacağı gibi görüşleri Ehl-i Sünnet'in yaklaşımlarına aykırıdır.²⁰⁰

Bediüzzaman eserlerinde Haricilik hakkında geniş anlatımlara yer vermemekle birlikte yer yer atıfta bulunmakta ve genel olarak da Ehl-i Sünnet'e aykırı yaklaşımlarını eleştirmektedir.

Kaynağı belirtilmeyen sahih olduğu dile getirilen bir rivayette Hz. Peygamber'in Hz. Ali'yi Hz. İsa'ya benzettiğini ifade eden Bediüzzaman, Yahudi ve Hıristiyanların Hz. İsa hakkında düştükleri ihtilafın bir benzerinin İslam ümmeti içerisinde Hz. Ali hakkında yaşandığını belirtmektedir. Hıristiyanlar Hz. İsa'ya olan

¹⁹⁸ Sarıkaya, *a.g.e.*, ss. 97-102.

¹⁹⁹ el-Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, s. 54.

²⁰⁰ Ahmed Özalp, "Hâricîlik", Şamil İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2008, c.3, s.169.

muhabbet hususunda aşırılığa düşüp onun “Allah’ın oğlu” olduğunu ifade ederken, Yahudiler ise ona olan düşmanlıklarından dolayı başka bir aşırılığa saplanarak onun nübüvvetini ve kemalinin inkâr etmişlerdir. Müslümanlar arasında da bir kısım insanların Hz. Ali’ye aşırı muhabbetten bir kısım insanların da aşırı düşmanlıktan ifrat ve tefrit içinde oldukları ifade edilmektedir. Rafizîlerin muhabbette aşırıya gittikleri, Haricilerin ve bir kısım Emevilerin de düşmanlıkta aşırıya gittikleri ve doğru yoldan saptıkları belirtilmektedir.²⁰¹

Müellif, Hz. Peygamber’den gelen Hz. Ali ile alakalı rivayetlerin diğer halifelerle ilgili rivayetlerden daha fazla olmasını Emevi ve Haricilerin ona olan haksız saldırılarına karşı Ehl-i Sünnet’in onunla ilgili rivayetleri daha fazla yaymalarına bağlamaktadır. Diğer halifeler ise böylesine haksız eleştirilere maruz kalmadıkları için onlar hakkındaki hadislerin yayılmasına ihtiyaç duyulmadığını ifade etmektedir.²⁰²

Bediüzzaman hiçbir konuda ifrat ve tefritin iyi olmadığını, doğru olanın orta yolu tutmak olduğunu vurgulayarak Ehl-i Sünnet ve’l-Cemaat’in bu yolu tercih ettiğini belirtir. Hariciliği özellikle Hz. Ali’ye olan düşmanlıkları konusunda aşırılığa düşmekle eleştiren müellif Haricilik ve Vehhabilik fikrinin kısmen Ehl-i Sünnet perdesi altına girdiğini teessüfle dile getirmektedir. Bu zihniyete sahip kimseler ile bazı siyaset tutkunları ve mülhidler Hz. Ali’yi siyaseti bilmemekle, hilafete layık olmamakla itham etmeleri neticesinde Aleviler’in Ehl-i Sünnet’e karşı küskünlük içerisine girdiklerini ifade eden Bediüzzaman Ehl-i Sünnet’in böyle bir durumu hak etmediğini söylemektedir. Ona göre Ehl-i Sünnet belki Alevilerden de ziyade Hz. Ali’nin taraftarlarıdır. Bunun için Aleviler, Haricileri ve mülhidlerini bırakıp da Ehl-i Sünnet’e cephe almamalıdır.²⁰³

İslam dünyasında ilk tekfir hareketinin Hariciler tarafından başlatıldığı ve bu grubun Hz. Ali ve Muaviye başta olmak üzere Siffin savaşına katılanları tekfir ettiklerini belirtmiştik. Yine Haricilerin ameli, imana dâhil ederek, büyük günah işleyen müminleri kâfir saydıklarını da ifade etmiştik. Bediüzzaman bu konuda da Haricileri

²⁰¹ Nursi, *Risale-i Nur Külliyyatı (Mektubat)*, c. I, s. 397. Tahriçli olarak hazırlanan bu baskıda hadisin kaynağı olarak, *Müsned* gösterilmektedir.

²⁰² Nursi, *Risale-i Nur Külliyyatı (Lem’alar)*, c. I, s. 588-589.

²⁰³ Nursi, *Risale-i Nur Külliyyatı (Lem’alar)*, c. I, s. 590.

eleştirmekte ve görüşlerinin isabetli olmadığını belirtmektedir. Ona göre mü'minin büyük günah işlemesi çoğunlukla imansızlıktan veya imanın zayıflığından değil, şeytanın, nefsin, şehvetin akla ve kalbe üstün gelmesinden kaynaklanmaktadır. Pişmanlık duyarak tövbe etmesi durumunda Allah'ın bu günahları affetmesi umulur.²⁰⁴ Ancak büyük günahları serbestçe işleyip hiçbir pişmanlık duymamak, tevbe etmemek ve önemsememek kişinin imandan hissesi olmadığına delildir, diyen müellif böyle kimseleri dahi tekfir etmekten uzak durmaktadır.²⁰⁵ Bediüzzaman ameli imandan bir cüz olarak görmemekle birlikte amel ve taati terk etmenin zamanla kişinin küfre düşmesine sebebiyet verme tehlikesinin bulunduğu da işaret etmektedir. Diğer yandan amele güvenmek ve bununla gururlanmak da insanların dalaletе düşmelerine sebep olabilmektedir.²⁰⁶

Bediüzzaman Haricileri bugünkü Vehhabilerin dedeleri olarak görmekte ve Vehhabilerin bazı yaklaşımlarının temelinde Hz. Ali tarafından ciddi darbe vurulan dedelerinin durumunun etkili olduğunu savunmaktadır. Ona göre Vehhabilerin Şia'ya karşı besledikleri düşmanlığın ve ehl-i velayete karşı bir inkâr ve tezyif damarı taşımalarının arka planında “*Şah-ı Velayet*” olan Hz. Ali'ye karşı duydukları olumsuz duygu ve düşünceler yatmaktadır.²⁰⁷

3.2. Vehhâbiyye

Vehhâbiyye, Muhammed b. Abdülvehhab'ın (d.1703 - ö.1787) düşünceleri çevresinde oluşan dinî ve siyasî bir harekettir. Harekete Vehhabîyye ya da bizdeki kullanımıyla Vehhabîlik adı kurucusuna nispetle muhalifleri tarafından yakıştırılmıştır. Hareket mensupları, kendilerine *Muvahhidûn* adını vermişlerdir. Amelde Hanbelî mezhebini benimsediklerini, itikadda ise İbn Teymiye yorumuna uygun biçimde Sünnî Selefî çizgide olduklarını söylerler. Vehhabîlik bir inanç hareketi olarak başlamakla birlikte, kısa zamanda siyasî bir nitelik kazanmış, Arap yarımadasında etkinlik kurarak

²⁰⁴ Nursi, *Lem'alar*, ss. 93-94, 97.

²⁰⁵ Nursi, *Emirdağ-I*, s. 193.

²⁰⁶ Nursi, *Mesnevi-i Nuriye*, trc. Abdulmecid Nursi, İstanbul, 1980, s. 193.

²⁰⁷ Nursi, *Risale-i Nur Külliyyatı (Altıncı Risâle Olan Altıncı Mesele)*, c. II, s. 2312.

devlet durumuna gelmiştir. Günümüzde, Suudi Arabistan'ın resmî mezhebi durumundadır.²⁰⁸

Muhammed b. Abdülvehhab'ın düşünceleri, 1744 yılında Dir'ye Emiri olan Muhammed b. Suud ile tanışmasıyla siyasi bir hareket niteliği kazandı. İbn Abdülvehhab, Dir'ye'de fikirlerini Emir Muhammed'in gücü ile yayarken, Emir Muhammed de onun fikirleri sayesinde Arabistan'a hâkim olma imkânını kazanıyordu. Çünkü İbn Abdülvehhab'ın düşüncesinin temelini Tevhid anlayışı oluşturuyordu. Onun tevhid telakkisine göre insanlar şirk içinde bulunuyorlar, onların mal ve canları da kendisine inanan kişilere helal sayılıyordu. Emir Muhammed bu fetva sayesinde ganimet topluyor, taraftarlarını ve gücünü arttırıyordu. İbn Abdülvehhab'ın ölümünden sonra hareketin siyasî yönü daha da ön plana çıktı. Muhammed b. Suud döneminde başlayan toprak kazanma faaliyetleri, 1766'da vefatından sonra oğlu Abdülaziz zamanında da devam etti. 19. yüzyılın başlarına gelindiğinde Vehhabilik adına hareket eden Suud Emirliği Halep'ten Hind Okyanusuna, Basra Körfezi ve Irak sınırından Kızıl Deniz'e kadar genişlemişti. Vehhabilik hareketinin Osmanlılar için önemli bir sorun haline gelmesi üzerine II. Mahmud, Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'yı bu sorunu çözmekle görevlendirdi. Mehmet Ali Paşa'nın oğlu Tosun, komuta ettiği orduyla Mekke, Medine ve Taifi Vehhabilerin elinden kurtardı (1812-13). Daha sonra bizzat Emir Abdülaziz'in üzerine yürüdü. Emir Abdulaziz'in ölümü (1814) üzerine Vehhabiler ağır bir yenilgiye uğradılar. Abdulaziz'in yerine geçen oğlu Abdullah ve çocukları esir alınarak İstanbul'a gönderildi. Savaş sırasında kaçarak kurtulmayı başaran Suud hanedanından Türkî b. Abdullah, Necd bölgesinde yeniden faaliyete girişerek 1821'den 1891'e kadar sürecek ikinci Vehhabi dönemini başlattı. Bu dönemin en önemli özelliği Vehhabilerin bölgede yeni yeni görülmeye başlayan İngilizlerle Osmanlı'ya karşı ittifak içine girmeleridir. Osmanlı 19. yy. sonlarına doğru bölgedeki dengeleri kendi lehine korumak için Reşidileri desteklemiş, Reşidiler de 1891'den 1901'e kadar bölgede hâkimiyet kurmuşlardır. 1901'de İngilizlerin de desteğini alan Abdülaziz b. Suud, Vehhabi devletini yeniden kurdu. 1915'te İngilizlerle bir ittifak anlaşması imzalayarak 1921'de Hicaz bölgesini ele geçirdi. 1924'te krallığını ilan eden Abdülaziz b. Suud

²⁰⁸ Fırlalı, *a.g.e.*, s. 105.

1927’de bağımsızlığını kazandı ve 1932’de devletin adını Suudi Arabistan Krallığı olarak değiştirdi.²⁰⁹

Vehhabiliğin kurucusu Muhammed b. Abdülvehhab'ın görüşlerinin temelini *tevhid* anlayışı oluşturur. Ona göre tevhid, Allah'ın zâtı, sıfatları ve fiilleri yönünden birleşmesi; O'nun hiçbir ortağının, eşi ve benzerinin bulunmaması demektir. Vehhabilikte tevhid inancı üç temele dayanır. Bunlardan birincisi bütün isim ve sıfatlarında Allah'ı birlemeyi, yaratıcılık, kâinata hâkimiyet, kullarına emredici olmak gibi vasıfların sadece Allah'a ait olduğunu ifade eden *rububiyet tevhididir*. İkincisi kendisinden korkulacak, ibadet edilecek, dua ve niyazda bulunulacak, ümit bağlanacak tek merci olarak Allah'ı kabul etmek olan *ulûhiyet tevhididir*. Üçüncüsü ise amelin imandan ayrılamayacağını ifade eden *amelî tevhididir*.²¹⁰ Sahip olunan tevhid anlayışı beraberinde farklı tartışma mevzularını getirmiş, şefaât, tevessül, kabir ziyareti, tasavvuf, iman amel münasebeti gibi konular tevhid ve şirk düzleminde tartışılmıştır. Bu ve benzeri konularda Ehl-i Sünnet'in genel çizgisinin dışında dar bir bakış açısı ortaya koymuşlardır. Özellikle iman amel münasebeti konusundaki fikirleri ve düşüncelerini yayarken emr-i bil-ma'ruf nehy-i anil-münker adı altında uyguladıkları şiddet onların Haricilerin devamı olarak algılanmalarını sağlamıştır. Haricilerle ortak olan bir diğer yönleri de Necd bölgesinde ortaya çıkmaları ve mensuplarının bedevi oluşudur.²¹¹

Vehhabiliğin en önemli özelliklerinden birisi de dinde sonradan ortaya çıkarılan inanç ve eylemler anlamına gelen bid'atler karşısındaki tutumudur. İbn Abdülvehhab'a göre Kur'an ve Sünnet'te olmayan her şey bid'attir. Bid'atlerin çoğu insanları şirke düşürmektedir. Bunların başında mezarlar, türbeler ve bunların ziyaretleri gelir. Mezarlarda yapılan ibadetler şirktir. Sevap umarak Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret bile insanı şirke düşürebilir. Şirke neden olmaması için, mezar ziyaretleri, türbe yapımı kesinlikle yasaklanmalıdır. Cami ve mescidlerin süslenmesi, kubbe ve minarelerin yapılması da terkedilmesi gereken bid'atlerdir. Farz namazların tek başına kılınması da bid'at olarak görülüp yasaklanmıştır. Namaza çok ehemmiyet verirler ve namazı terk eden kimseyi kâfir olarak değerlendirirler. Zaten onlar imanı kalp ile tasdik,

²⁰⁹ Sarıkaya, *a.g.e.*, ss. 112-115.

²¹⁰ Mehmet Ali Büyükkara, *Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, İstanbul, 2004, s. 25.

²¹¹ Fırlalı, *a.g.e.*, ss. 110-119.

söz ile ikrar ve rükünleriyle yerine getirmek olarak görürler. Bu anlayışa göre ameli eksiklikler imansızlığın alameti olarak algılanır. Bu durum onları Müslümanların genelinin görüşünden uzaklaştırıp Haricilerin anlayışına yaklaştırmaktadır. Vehhabiler Kur'an ve Sünnet'e dönüş gibi anlamlı ve önemli bir söyleme sahip olmakla birlikte, sahip oldukları zahiri ve dar bakış açısı, baskıcı ve taasupkar tutum neticesinde İslam ümmetinin genelinden ayrılan dini ve siyasi bir hareket olarak varlığını sürdürmektedir.²¹²

Bediüzzaman Vehhabilikle ilgili müstakil bir risale kaleme almıştır. "Altıncı Risale Olan Altıncı Mesele" başlığını taşıyan risalede "*Haremeyn-i Şerifeynin Vehhâbilerin eline geçmesi ve onların, eâzım-ı İslâmın türbeleri hakkındaki tahripkârâne hürmetsizliği ne hikmete mebnîdir?*" şeklinde kendisine yöneltilen bir soruya cevap vermektedir.

Müellif bu soruyu, konunun İslam Âleminin siyasi ve sosyal hayatıyla yakından ilgili olduğunu belirterek, Yeni Said kafasıyla cevaplayamayacağını, Eski Said kafasını geçici olarak başına geçirip kısaca cevaplayacağını ifade etmektedir. Bediüzzaman, Vehhabi geleneğinin sahabe zamanına kadar dayandığını söylemekte ve üç temel noktaya vurgu yapmaktadır. Bunlardan birincisi, Vehhabileri Haricilerin torunları olarak algılama yaklaşımıdır. Ona göre Vehhabilerin Şia'ya ve ehl-i velayete karşı besledikleri düşmanlık Hz. Ali'nin Haricilere karşı sergilediği sert tutuma dayanmaktadır. Zira Hariciler de onlar gibi Necid bölgesindedir, yani onların atalarıdır. Ayrıca Hz. Ali "Şah-ı Velayet" ünvanıyla ehl-i velayetin çoğunluğunun teveccühünü kazanmış olması Haricilerde ve Vehhabilerde ehl-i velayete karşı bir inkâr ve tezyif damarı oluşturmuştur. İkincisi de Hz. Ebu Bekir döneminde yalancı peygamber Müseylime'nin fitnesiyle irtidata meyleden Necid halkı üzerine ordu gönderilip isyanlarının bastırılması neticesinde Necid halkında Hulefa-i Raşidin'e ve dolayısıyla Ehl-i Sünnet'e karşı bir kırgınlık oluşmasıdır. Bediüzzaman'a göre bu insanlar halis Müslüman oldukları halde yine de eskiden atalarının yedikleri darbeyi unutmamaktadırlar. Müellif üçüncü olarak da, Vehhabilerin imam olarak gördükleri İbn Teymiyye ve İbn Kayyım el-Cevziyye gibi zatların Muhyiddin İbn Arabî gibi büyük

²¹² Fırlalı, *a.g.e.*, ss. 127-129.

evliyaya karşı fazla hücum ettiklerini ve Şia'ya karşı Ehl-i Sünneti savunurken Hz. Ebu Bekir'in Hz. Ali'den daha faziletli olduğunu ileri sürerek Hz. Ali'nin kıymetini düşürdüklerini söylemektedir. Bediüzzaman İbn Arabî'ye haksızlık yaptıklarını ifade ederken İbn Teymiyye ve İbn Kayyim'dan da saygıyla, şaşırtıcı dehaler olarak bahsetmektedir.²¹³ Ayrıca Ahmet b. Hanbel'in mezhebine kendilerini nisbet eden Vehhabilerin, onun nasçı ve Şia'ya muhalif yaklaşımlarını daha da ileri götürerek işi bir kısım evliyanın kabirlerini tahrip etmeye kadar vardıklarını belirten müellif bu noktada bir dirhem haklı oldukları yönü olsa da onların buna on dirhem eklediklerini ifade etmektedir.²¹⁴

Bediüzzaman konuyla ilgili risalenin devamında mezheplerin, mesleklerin ne kadar da batıl olsalar içlerinde bir hak ve hakikat barındırdıklarını belirtmektedir. Ona göre bu açıdan İslam âlemindeki ehl-i bid'at denilen fırkalara bakıldığında her birinin kendini bir hakka ve hakikate dayandırdığı görülecektir. Vehhâbiler ve Hâricîler de şerî naslara ve ayet ve hadislerin zahiri anlamlarına dayanarak halis tevhide aykırı ve putperestliği çağrıştıracak her şeyi reddetmeyi temel kaide olarak benimsemişlerdir. Fakat yukarıda üç nokta olarak aktardığımız sebeplerden dolayı aşırılığa saparak tahribatta bulunmaktadırlar. Müellife göre her batıl mesleğin her bir yönü batıl olmak durumunda olmadığı gibi her hak mesleğin de her bir ciheti hak olmak durumunda değildir. Mesela Ehl-i Sünnet olan Mekke Şerifi zaaf gösterip İngiliz siyasetinin Haremeyn'e hâkim olmasına meydan verirken Ehl-i Bid'at olarak gördüğümüz Vehhabiler dışarıdan bir destek aramadan yarı bağımsız bir İslami siyaset takip etmek suretiyle böylesi Sünnilere karşı üstünlük sağlamışlardır.²¹⁵

Risalenin devamında Bediüzzaman meseleye başka bir açıdan yaklaşmakta, konuyu kader yönüyle ele almaktadır. Ona göre hadiseler sebepler dairesinde meydana

²¹³ Burada Said Nursi'nin belli bir bakış açısına saplanıp kalan ve bunun dışındaki fikirlere direk cephe alan bir kimse olmadığını söyleyebiliriz. Bahsi geçen şahsiyetler Müslümanların ilmi hayatında önemli bir yere sahiptir ve genellikle iki ayrı cephe olarak takdim edilmektedirler. Oysa Nursi yeri geldiğinde iki tarafın da fikirlerini eleştirebilmekte ve fakat iki tarafı da İslam medeniyetinin değerleri olarak algıladığını da ortaya kıymaktadır. Bediüzzaman İbn Arabî'ye büyük saygı duymakta ve veli olarak kabul etmektedir. Ancak "Vahdet-i Vücut" nazariyesiyle ilgili eleştirilerini de dile getirmekten geri durmamaktadır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Nursi, *Risale-i Nur Külliyyatı*, c. I, s. 384, 503-504, 564, 597-598, 600-601.

²¹⁴ Nursi, *Risale-i Nur Külliyyatı (Altıncı Risâle Olan Altıncı Mesele)*, c. II, ss. 2312-2313.

²¹⁵ Nursi, *Risale-i Nur Külliyyatı (Altıncı Risâle Olan Altıncı Mesele)*, c. II, ss. 2313-2314.

gelse de tamamen o sebeplere maledilemezler. Belki de o hadiselerin gerçek sahibi kaderdir. Kader ise hikmet-i ilahiye ile hükmünü verir. O halde Vehhabilik olayına da sadece Vehhabilerin Ehl-i Sünnet'e karşı aşırı bir saldırganlığı olarak bakmamak gerekir. Belki Ehl-i Sünnet'in bazı hataları kadere fetva vermiş ve onları başına musallat etmiştir. Elbette Vehhabiler zulmetmektedir ancak kader-i ilahi üç sebeple adalet etmektedir.

Birincisi: Sahih hadislerle sabit olan kabir ziyareti ve mezarlıklara karşı şeriat dairesindeki hürmet suistimal edildi ve İslam'a aykırı hadiseler ortaya çıktı. Özellikle evliyaların türbelerine karşı gösterilen hürmette aşırıya gidildi. O kabir sahibinin adeta bir tasarrufu varmış gibi o mezarlar cahilce kutsallaştırıldı. Hatta bazıları namaz kılmadıkları halde bu türbelerde kurban keserek o türbe sahibinde medet ummaktadırlar. İşte bu aşırılık hali kadere fetva verdi ve bu Vehhabileri onlara musallat kıldı. Fakat onlar da başka bir aşırılığa saparak yanlışları düzeltmek yerine kabirleri tamamen tahrip ettiler ve kabir ziyaretini kökünden kazıdılar. Ancak *“Zâlim Allah'ın kılıcıdır; onunla başkalarını cezalandırır, sonra da onu cezalandırır.”* kaidesi onlar için de geçerli olacak ve onlar da yaptıklarının cezasını bulacaklardır.

Bediüzzaman'a göre ikinci sebep de bu asırdaki insanların olayların zahiri sebeplerine çok fazla ehemmiyet vermeleridir. Eğer görünen sebepler birer ayna hükmünden çıkıp nazar-ı dikkati kendisine çekerse bu durum hakiki Tevhid'e aykırı olur. Bu asırdaki insanlar dindar dahi olsalar görünen sebeplere çok önem vermektedirler. Hikmet-i şer'iyeye ise buna müsaade etmemektedir. Bu nedenle evliyanın ve İslam büyüklerinin türbelerine birer mukaddes ziyaretgâh nazarıyla bakmak bu zamanda hikmet-i şer'iyeye pek uygun düşmediğinden kader-i ilahi bu durumu düzeltmek istemiş ve onları musallat kılmıştır.

Üçüncü sebep de yine yaşadığımız çağın özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Bu çağda enaniyet o derece artmıştır ki, birtakım insanlar birer küçük Firavun ve Nemrut halini almışlardır. İşte bu enaniyet sahipleri kendileriyle kıyaslayarak meşhur İslam büyüklerini enaniyetle itham etmektedirler. Ayrıca bazı gafil kimseler kendileri Allah'ı tanımadıkları için bazı zatlara bir nevi rububiyet atfetmektedirler. Riyakârlığın, heykelperestliğin ve suretperestliğin alabildiğine yaygınlaştığı, insanların şan ve şöhret

peşinde koştığı bu zamanda cahil ve avam kesiminin İslam büyüklerinin kabirlerine takdis derecesinde hürmet etmelerini hikmet-i şer'iyye noktasında kader uygun görmemiş ve bu tahripkârları Ehl-i Sünnet'e musallat kılmıştır. Onlar vesilesiyle bu yanlışların düzeltilmesi murat edilmektedir.

Bediüzzaman Vehhabilerin yanlışlarının ve tahribatlarının yanında minnettar olunacak çok önemli bir yönlerinin de bulunduğunu belirtmektedir. Bu önemli özellikleri de namaza çok dikkat etmeleri ve şeriatın ahkâmını tatbika çalışmalarıdır ki, bütün tahripkârlıklarına rağmen şimdilik muvaffak olmalarının altında bu hususiyetleri yatmaktadır. Onların aşırılıkları dine karşı lakaytlıktan değil, bilakis dine bağlılıktan kaynaklanmaktadır. Başkaları gibi dini önemsemediklerinden dolayı dini şiarları tahrip etmiyorlar. Bediüzzaman bu olumlulukları zikrettikten sonra Vehhabilerin İslam dünyası içinde azınlıkta kalan bir fırka olduklarına dikkat çekmekte ve İslam âlemi içinde ya eriyip gideceklerini ya da itidale geleceklerini düşündüğünü belirtmektedir. Bu düşüncesini de Vehhabiliğin temellerinin İslam'ın dışından kaynaklanmamasına dayandırmaktadır.²¹⁶

3.3. Şîa

Şîa, Hz. Peygamber'in vefatından sonra insanlığın sonuna kadar, İmametini Hz. Ali ve evlatlarına ait bir hak olup nass ve tayinle gerçekleşeceğini iddia eden mezheplerin ortak adıdır. Şîa kelimesi Arapçada şe-ye-a kökünden fırka, bölük, taraftar manalarına gelir ve kelimenin tekili şîidir. Kur'ân-ı Kerîm'de değişik yerlerde geçen bu kelime²¹⁷ Arapçada daha çok taraftar anlamında kullanılmıştır. Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra meydana gelen olaylarda Hz. Ali'nin yanında yer alan, onunla birlikte düşmanlarına karşı mücadele edenlere Ali b. Ebi Talib'in taraftarları (Şiatu Ali b. Ebi Talib) denildiği görülmektedir.²¹⁸ Ancak bir mezhep olarak Şîa'nın ne zaman doğduğu konusu tartışmalıdır. İrfan Abdülhamid Şîa'nın doğuşuyla ilgili görüşleri yedi grupta toplamıştır. Birincisi, Şii müelliflerin görüşüdür ki onlara göre Şîa Hz. Peygamber zamanına dayanmaktadır. Hz. Ali'nin üstünlüğünü kabul edip ona dostça

²¹⁶ Nursi, *Risale-i Nur Külliyyatı (Altıncı Risâle Olan Altıncı Mesele)*, c. II, ss. 2314-2315.

²¹⁷ bk. el-En'am, 6/65, 159; el-Hicr, 15/10; Meryem, 19/69; el-Kasas, 28/4, 15; er-Rûm, 30/32; Sebe, 34/54; el-Kamer, 54/-51; es-Saffât, 37/83

²¹⁸ Sarıkaya, *a.g.e.*, ss. 148-149.

taraf tar olan insanlar ta o zamanda mevcut idi. İkinci görüşe göre Şia hilafet tartışmalarıyla ortaya çıkmıştır. Üçüncü görüşe göre ise, Hz. Osman'ın öldürülmesi sonrası Müslümanların Ali taraftarları ve Muaviye taraftarları olarak bölünmeleri neticesinde ortaya çıkmıştır. Dördüncü görüşe göre de Şia'nın bir siyasi hareket olarak ortaya çıkışı Cemel vak'asına dayanmaktadır. Beşinci görüş Hz. Ali'nin öldürülmesinden sonra teşekkül ettiği yönündedir. Altıncı görüşe göre de Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehid edilmesinden sonra ortaya çıkan Tevvabun hareketiyle başlamıştır. Yedinci görüş aynı zamanda yazarın da savunduğu Şia'nın "nas ve tayin" nazariyesinin akide haline getirilmesiyle başladığı şeklindeki yaklaşımdır. Buna göre Şia'nın ortaya çıkışı Hicri birinci asrın sonlarına kadar gecikmektedir. Bütün bu olaylar Şia'nın ortaya çıkış zamanını kesin olarak belirtmeseler de olayların hepsinin Şia'nın gelişimini etkilediği görülmektedir.²¹⁹

Şia en erken, Hz. Hüseyin'in şehâdetinden sonra siyasî bir eğilim olarak oluşmaya başlamıştır denilebilir. Özellikle 65/684 yıllarında ortaya çıkan ve Hz. Hüseyin'in intikamını almak üzere toplanan, onu davet ettikleri halde yalnız bıraktıkları için vicdan azabı duyarak tevbe eden Kûfelilerin oluşturduğu Tevvâbûn hareketi, Şia'nın bir terim haline gelişinin ve İslâm içinde siyasi bir kitleleşme hareketinin başlamasının ilk tezahürlerinden biri olarak kabul edilebilir. Tevvâbûn hareketinin Emeviler karşısında başarı kazanamaması sonucunda, kurtulanlarla birlikte, Ehl-i Beyt'in intikamını almak için ortaya çıkan Muhtar b. Ebi Ubeyd es-Sakafi (67/687) Hz. Ali'nin Havle binti'l-Hanefiyye'den doğan oğlu Muhammed b. el-Hanefiyye'nin imametini savunmuştur. Bu gibi kimseler Hz. Ali'nin neslinin adını kullanmak suretiyle toplumun içinde itibar kazanmaya çalışmışlardır. İslâm tarihinde ilk defa Muhtar es-Sakafi'nin ortaya attığı *mehdilik*, *gaib imam*, *ric'at* ve *bedâ* gibi görüşler İmamiyye Şiasınca tadil edilerek benimsenmiştir. Keysaniyye veya Muhtariyye ismi ile ortaya çıkan ve Muhammed b. el-Hanefiyye'nin imametini savunan bu fırka günümüze ulaşmamıştır.²²⁰

Şia'nın bütün fırkalarına göre ilk ve ihtilafsız İmam Hz. Ali'dir. Onun ölümünden sonra imamet görevi oğulları Hasan ve Hüseyin'e intikal etmiştir. Hüseyin b.

²¹⁹ İrfan Abdülhamid, İslâm'da İtikadi Mezhepler ve Akaid Esasları, Çev. Saim Yeprem, İstanbul, 1994, ss. 16-19.

²²⁰ Fırlalı, *a.g.e.*, ss. 135-136.

Ali'nin ölümünden sonra imamet oğlu Ali b. Hüseyin'e geçti. Emevilere karşı Muhammed b. el-Hanefiyye'nin imametini savunanlar da, onun ölümünden sonra Ali b. Hüseyin'e bağlandılar. Böylece imamet tamamıyla Hz. Ali'nin, Hz. Hüseyin'den gelen evlâtlarına intikal etmiş oldu. Kerbelâ'da katliamdan kurtulan Ali b. Hüseyin, Yezit'in izniyle Medine'ye yerleştikten sonra siyasetten tamamen uzaklaşarak ölümüne kadar (95/713) ilimle ve ibadetle meşgul oldu, çevresindeki insanları yetiştirmeye gayret etti. İbadete düşkünlüğünden dolayı kendisine “ibadet edenlerin süsü” manasında *Zeyne'l-Abidin* denmiştir. Daha sonra imâmeti devam ettiren büyük oğlu Muhammed el-Bâkır da babasının yolunu izleyerek ölümüne kadar (114/733) ilimle meşgul oldu ve çevresindeki mensuplarını korumak için siyasetten uzak kalmaya çalıştı. Altıncı İmam Ca'fer es-Sâdık birçok kimsenin kendisinden istifade ettiği ilim ve fazilet ehli biridir. İslâm tarihinde, Hz. Hüseyin'in şehadetinden sonra Emevilere karşı, Ehl-i Beyt adına ilk defa ayaklanan Zeyd b. Zeyne'l-Abidin, Ali b. Hüseyin Zeynü'l-Abidin'in küçük oğlu, Muhammed el-Bâkır'ın kardeşi ve Ca'fer es-Sadık'ın amcası ve akranıdır. Emevi halifelerinden Hişam b. Abdulmelik'e karşı Kûfe'de gerçekleştirdiği isyan başarısızlıkla sonuçlanmışsa da fikirlerini devam ettiren oğlu Yahya (125/743) ile birlikte *Zeydiyye* fırkası ortaya çıkmıştır. Daha sonra bugünkü İmamiyye fırkasının altıncı imam olarak kabul ettiği Cafer es-Sadık'ın vefatından sonra, Ehl-i Beyt bağlıları arasında ihtilaf çıkmış ve bir kısmı onun daha önce yerine vasiyet ettiği ancak kendisinden önce vefat eden büyük oğlu İsmail'i imam kabul ederek ayrılmışlar ve *İsmailiyye*'yi oluşturmuşlardır. Ehl-i Beyt'e taraftar olduklarını iddia eden kitleler arasında meydana gelen ihtilaflar neticesinde çeşitli isimlerle anılan yahut isimsiz birçok fırka ortaya çıkmıştır. Bunlar içinde en son İmamiyye ya da diğer adıyla İsnâşeriyye ortaya çıkmıştır. İmamiyyeye göre imamların sayısı on ikidir ve son imam gaybettedir.²²¹ On ikinci imamın (260/873) yılından (328/940) yılına kadar süren gaybet devresinde Ebu Amr Osman b. Said, Ebu Cafer Muhammed, Hüseyin b. Ruh ve Ali b. Muhammed gibi sefirler aracılığıyla imamla irtibat kurulduğu için bu devreye küçük gaybet devresi denilir. 328 (940) yılında son sefirin ölümü ile birlikte imamla irtibat kesildiği için günümüze kadar olan devre büyük gaybet devresi olarak adlandırılmaktadır.²²²

²²¹ Fığlalı, *a.g.e.*, ss. 136-137.

²²² Sarıkaya, *a.g.e.*, ss. 168-169.

Bediüzzaman eserlerinde Şia'nın farklı fırkalarına değinip ayrıntılı değerlendirmelerde bulunmadığından biz de daha fazla ayrıntıya girmeden özellikle müellifin de görüşlerine atıfta bulunduğu İmamiyye ve Zeydiyye'nin temel esaslarına değinip bu konularda Bediüzzaman'ın tespitlerine yer vereceğiz. Ayrıca mezhepler tarihi kaynaklarında Şia ile birlikte ele alınmayan ancak birçok açıdan Şia'dan etkilenmiş olan Alevilikle ilgili Said Nursi'nin değerlendirmelerini de burada ele alacağız.

Zeydiyye, Şii fırkalar içinde Ehl-i Sünnet'e en yakını olarak kabul edilmektedir. Zira onlar imamların masumiyetini kabul etmemişler, onların da diğer insanlar gibi olduklarını fakat Hz. Peygamberden sonra gelen en faziletli insanlar olduklarını kabul etmişlerdir. Sahabeden hiç kimseyi tekfir etmemişler, özellikle Hz. Ali'nin de kendilerine biat ettiği ilk halifelere saygı göstermişlerdir. İmamiyye gibi imametin vasiyetle sabit olduğu görüşünde değillerdir. Onlara göre Hz. Peygamber imamı isim ve şahıs olarak belirtmemiş sadece özelliklerini açıklamıştır. Bu özellikler imamın Haşimi olmasını, takva sahibi olmasını, alim ve cömert olmasını ve kendisi için biat çağrısında bulunmasını gerektirir. Hz. Ali'den sonraki imamlar için bir de Hz. Fatıma'nın soyundan gelme şartı eklemişlerdir. İmam Zeyd'e göre bu özelliklere sahip kişi imamete daha layıktır. Buna rağmen ümmetin "*ehl-i hal ve'l-akd*"i yani önde gelen söz sahipleri bu özelliklerin tamamına sahip olmayan birini seçip ona biat ederlerse, o kimsenin imameti caizdir ve o imama biat etmek de vaciptir. Bu esasa dayanarak Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in hilafetini kabul etmiş ve sahabeden hiç kimseyi tekfir etmemişlerdir. Zeydiyye mezhebine göre iki farklı bölgede iki ayrı imama biat etmek caizdir. Ancak bir bölgede iki imamın varlığını caiz görmezler. Zeydiler büyük günah işleyen kimsenin tam bir pişmanlıkla tevbe etmezse, ebediyen cehennemde kalacağına inanırlar. Bu konuda Mutezileye yaklaşmışlardır. Bunda da İmam Zeyd'in Mutezile'nin imamı olan Vasıl b. Ata ile yakın bir ilişki içinde olmasının etkili olduğu düşünülmektedir.²²³

Bediüzzaman, bir talebesinin sorusu üzerine Zeydiyye mezhebi ve İmam Zeyd hakkındaki kanaatlerini kısaca serdetmektedir. Ona göre İmam Zeyd Hz. Hüseyin'in

²²³ Ebu Zehra, *a.g.e.*, ss. 52-53.

soyundan gelen seyyidlerin büyüklerinden ve Ehl-i Beyt'in imamlarındandır. O aşırı Şii'leri redderek onlara “*Gidiniz, siz Rafızisiniz.*” diyen, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'den uzaklaşmayı kabul etmeyip her ikisine de hürmet eden bir zattır. Ona tabi olan Zeydiler de Şia içerisinde en mutedil ve Ehl-i Sünnet'e en yakın olan gruptur. Bunlar hem ehl-i insaf hem de hakkı kolaylıkla kabule yanaşan bir topluluktur. Bu düşüncelerini serdettikten sonra Bediüzzaman onlarla alakalı bir temennisini dile getirmektedir. Günümüzde Vehhabilerin yaptığı tahribatın giderilmesinde Zeydilerin önemli bir rolü olduğunu belirten Nursi, onların Ehl-i Sünnetten ayrıldıkları noktalardan vazgeçip Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaate katılmalarını dilemektedir. Ahırzamanın çalkantılarının ve fitnelerinin ilginç sonuçlar doğuracağını hissettiğini de bu konudaki sözlerinin sonuna eklemektedir.²²⁴

Daha önce de belirttiğimiz gibi Bediüzzaman itikadi-siyasi İslam mezhepleriyle alakalı olarak etraflı, ayrıntılı anlatımlara girmemiş ve genelde Ehl-i Sünnet perspektifinden önemli gördüğü bazı hususlarda değerlendirmelerde bulunmuştur. Kimi zaman da talebelerinin kendisine yönelttiği sorulara cevaplar şeklinde mezheplerin görüşlerini ele almıştır. Bunu yaparken de onun için önemli olan insanları doğru olana sevk etmek, onlara sahih bir perspektif kazandırmaktır. Bunun için de ayrıntılı bilgi ve tanımlara girmesine gerek yoktur. Yani Bediüzzaman, meseleri ele alırken ilmi çalışma yapan bir akademisyen ya da alimden çok adeta insanları hakka çağırıcı bir alim edası taşımaktadır. Aşağıda Alevilik ve İsnâaşeriyye ile ilgili düşüncelerini ele alırken karşılaşacağımız durumun bu bahsettiğimiz yaklaşımdan kaynaklandığı kanaatindeyiz. Zira Bediüzzaman bazı yerlerde Şia ve Alevilik kavramlarını birbirini yerine kullanmaktadır. Kanaatimizce bu durum onun meseleye vakıf olmamasından değil, her iki akımın temelinde yer alan “Ehl-i Beyt muhabbeti” ortak paydasına verdiği önemden kaynaklanmaktadır. Zira Anadolu Aleviliğinden ve Şia'dan aradaki ayrımı hissettirecek şekilde bahsettiği yerler de vardır.

Bediüzzaman'ın Şia ve Alevilikle ilgili görüşlerine geçmeden önce kısaca İmamiyenin temel düşüncelerinden bahsedelim. İmamiyye ya da diğer bir adıyla İsnâaşeriyye Şianın günümüzde yaşayan en geniş koludur. Zeydiyye'den sonra Ehl-i

²²⁴ Nursi, *Risale-i Nur Külliyyatı (Barla Lahikası)*, c. II, s. 1549.

Sünnet'e en yakın fırkadır. Zeydiyye'den farklı olarak on iki imama inanmayı dinin aslına dahil bir rükün olarak görmektedirler. Şia denilince genellikle bu fırka anlaşılmakta ve kastedilmektedir. Mezhebe hem itikatta hem de ibadette İmam Cafer es-Sadık'ın görüşlerine dayandıklarından dolayı Caferiyye de denmektedir. İmamiyye dini hükümleri Ehl-i Sünnette olduğu gibi iki ana bölümde ele alır. Bunlardan birincisi Usulü'd-Din, ikincisi de Furûu'd-Din'dir. İmamiyye'ye göre dinin asılları yani itikatla ilgili olan hükümleri beş esastan oluşur. Bunlar da, *tevhid, nübüvvet, imamet, mead ve adalettir*. Ehl-i Sünnetle temel ayrılık noktası imamet inancın esası olarak kabul edilmesidir. Bunun dışında ibadet ve muamelat konularını ifade eden Furûu'd-Din alanı da dahil olmak üzere başka ihtilaflar da söz konusudur. Ancak en önemli ihtilaf konusu imamettir.²²⁵

Bediüzzaman Şia ile Ehl-i Sünnet arasındaki ihtilafların başında gelen imamet meselesini ele almakta ve konuyla ilgili görüşlerini ifade etmektedir. Hz. Ali'nin, ilmi ve Hz. Peygamber'e yakınlığı cihetiyle hilafete layık olduğu halde neden ilk halife olmadığı yönündeki bir soruya cevap sadedinde ehl-i beytten ismini zikretmediği ve kutb-u azam olarak nitelediği bir zatın şu sözünü nakletmektedir: "*Resul-i Ekrem Aleyhissalâtu Vesselâm, Hazret-i Ali'nin (r.a.) hilâfetini arzu etmiş. Fakat gâipten ona bildirilmiş ki, murad-ı İlâhî başkadır. O da arzusunu bırakıp murad-ı İlâhîye tâbi olmuş.*" Murad-ı ilahinin hikmetlerinden birkaçını zikrederek, Hz. Ali'nin halife olması durumunda kimi kabilelerin rekabet damarıyla bunu kabul etmeye yanaşmayabileceği ve onun hilafeti döneminde başlayan fitnelerin daha önceden husule gelebileceğini belirtmektedir. Ayrıca başka bir açıdan bakarak onun halifelik döneminin geriye kalmasının ortaya çıkan fitne ve fesat karşısındaki cesaret ve feraseti açısından önemini vurgulamaktadır. Bu olaylara karşı ancak Hz. Ali gibi biri dayanabilirdi demektedir. Bir diğer açıdan Hz. Ali ve Ehl-i Beytin varlığı Emevilerin zulüm ve azgınlıkta tamamen yoldan çıkmalarına engel olmuş, bu sebeple Emevi sultanları Müslümanlar nezdinde yerlerini koruyabilmek için ister istemez İslami ilimlerin muhafaza ve gelişmesine zemin hazırlamışlardır. Bediüzzamana göre, eğer karşılarında Ehl-i Beyt'in velayet,

²²⁵ Fığlalı, *a.g.e.*, ss. 155-185.

diyanet ve kemâlâtı olmasaydı, Abbasiler'in ve Emeviler'in son dönemlerinde olduğu gibi tamamen çığırdan çıkmaları muhtemeldi.²²⁶

Bediüzzaman başka bir yerde yine Ehl-i Sünnet ile Şia arasında kimin hilafete daha layık olduğu yönündeki tartışmaya değinerek, Şia'nın Hz. Ali'nin efdaliyetine ve imamet hakkının gasp edildiğine dair iddialarını cevaplamaktadır. Ona göre, Hz. Ali'nin kendi ifadeleri ve kendinden önceki üç halifeye tabi olarak adeta onların danışmanı konumunda bulunması Şia'nın iddialarını yalanlamaktadır. Bediüzzaman'a göre Hz. Ali'yi iki yönüyle değerlendirmek gerekir. Birincisi şahsi kemalat ve mertebesi yönüyle, ikincisi de Ehl-i Beyt'in şahs-ı manevisini temsil etmesi yönüyledir. Birinci nokta itibariyle Hz. Ali başta olmak üzere bütün ehl-i hakikat Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in makamlarını daha yüksek görmüşlerdir. İkinci nokta cihetinde ise Hz. Ali Ehl-i Beyt'in manevi şahsiyetini temsil etmektedir. Ehl-i Beyt'in şahs-ı manevisi de hakikat-i Muhammediyyeyi temsil etmektedir ki bu yönüyle bir muvazene söz konusu edilmez. İşte Hz. Ali hakkındaki övgü dolu hadisler hep onun bu ikinci yönüyle alakalıdır. Bediüzzaman Hz. Ali hakkındaki hadislerin çokluğunu Emevilerin ve Haricilerin saldırıları karşısında Ehl-i Sünnet'in bu rivayetleri çokça yaymalarına bağlamaktadır.²²⁷

Bediüzzaman Şia'yı iki kısma ayırmaktadır. Birincisi Şia-yı Velayet, ikincisi de Şia-yı Hilafettir. Şia-yı Velayet derken Hz. Ali'yi Şah-ı Velayet olarak gören tasavvuf ve tarikat ehlini kastededen müellif Şia-yı Hilafet ile de imametini Hz. Ali'nin hakkı olduğunu ve bu hakkın ilk halifeler tarafından gasbedildiğini ileri süren Şiileri kasetmektedir. Ona göre Şia-yı Velayet, Hz. Ali'ye karşı ne kadar aşırı muhabbet besleyip tarikat cihetinden onu üstün tutsa da, Şia-yı Hilafet derecesinde mesuliyet taşımamaktadır. Çünkü ehl-i velayetin yolu mürşide muhabbetle bakmayı gerektirir. Muhabbetin özelliklerinden biri de ifrattır. Sevdiğini makamının da üzerinde görmek böylelerinin özelliklerindedir. Muhabbetin taşkınlıklarından dolayı ehl-i hal mazur görülebilir. Ancak Hulefa-yı Raşidin'e düşmanlık etmemek ve İslam'ın esaslarının dışına çıkmamak kaydıyla. Şia-yı Hilafet ise siyasi düşmanlık içine girdiğinden haksızlıktan kurtulamamakta ve mazur görülmeyi hak etmemektedir. Şia-yı Velayet'in Ehl-i Sünnet'i tenkit etmeye hakları yoktur. Zira Ehl-i Sünnet, Hz. Ali'nin kıymetini

²²⁶ Nursi, *Mektubat*, ss. 107-108.

²²⁷ Nursi, *Lem'alar*, ss.28-29.

hiçbir şekilde küçük görmemekte ve onu gerçekten sevmektedir. Ehl-i Sünnet'in ona olan muhabbeti ifrat boyutunda değil istikamet üzeredir. Bu nedenle hadislerde övülen Hz. Ali taraftarları aslında Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaattir. Şia-yı Hilafet'in ise Ehl-i Sünnet'e karşı mahcubiyetten başka hiçbir hakları yoktur. Çünkü onlara göre Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer haksız oldukları halde Hz. Ali onlara itiraz etmemiş, Şia ıstılahınca takiiye etmiş, bir anlamda onlardan korkarak riyakârca davranmıştır. Hz. Ali gibi bir İslam kahramanına, haksızlık karşısında korkup susmayı, riyakârlığı yakıştırmak asla ona muhabbet değildir. Böylesi bir muhabbetten Hz. Ali beridir. Oysa Ehl-i Sünnet bu gibi gayrı ahlaki vasıfları asla Hz. Ali'ye yakıştırmaz ve eğer kendinden önceki halifeleri hak olarak görmeseydi onlara itaat etmezdi diye düşünür.²²⁸

Bediüzzaman'a göre Şia'nın ortaya çıkışına tesir eden olaylardan biri olan, Hz. Ali ile Hz. Aişe'nin karşı karşıya geldiği Cemel Vak'ası, *adalet-i mahza* ile *adalet-i izafiye*nin mücadelesidir. Adalet-i mahza, bir masumun hakkının bütün halk için dahi iptal edilmemesidir. Bir cemaatin selameti için, bir ferдин rızası bulunmadan hayatı ve hakkı feda edilmez. Adalet-i izafiye ise, cemaat için ferдин hakkını dikkate almamaktır. Eğer adalet-i mahzanın uygulanma imkânı varken bir nevi ehven-i şer olarak adalet-i izafiye tatbik edilirse bu zulüm olur. İşte Hz. Ali adalet-i mahzanın uygulanması gerektiği yönünde içtihat bulunmuş, karşı tarafısa adalet-i izafiye üzerine içtihat etmiştir. Onlara göre İslamla bağları zayıf olan farklı kavimlerin Müslümanların toplumsal hayatlarına katılmış olmaları adalet-i mahzanın uygulanmasını zorlaştırmaktadır. Bunun için ehven-i şer olarak adalet-i izafiye uygulanmalıdır. Burada sözkonusu olan içtihat tartışmasıdır fakat bu tartışma siyaset alanına girdiği için savaşa sebep olmuştur. Her ne kadar Hz. Ali'nin içtihadı isabetli olsa ve karşısındakiler hata etmiş olsalar da yine azaba müstehak değildirlere. Zira içtihat eden hakkı bulsa iki sevap alırken, bulamazsa da bir nevi ibadet olan içtihat sevabını alır. Hatasında mazur görülür. Bunun için hem katil hem de maktül ehl-i cennet ve ehl-i sevaptır diyebiliriz.²²⁹ Başka bir yerde de Ehl-i Sünnet'in görüşünün de bu yönde olduğunu belirten Bediüzzaman, bu

²²⁸ Nursi, *Lem'alar*, ss.30-32.

²²⁹ Nursi, *Mektubat*, ss.54-55.

savaşa katılan sahabe hakkında lüzumsuz hatta zararlı tartışmalara girmeyi yanlış bulur. Ehl-i Sünnet'in de bunu men ettiğini ifade eder.²³⁰

Müellife göre Hz. Ali ile Muaviye arasında vuku bulan Siffin savaşı ise hilafet ile saltanatın savaşıdır. Hz. Ali, dinin hükümlerini ve ahireti esas alıp, saltanatın ve siyasetin bir kısım gereklerini ona feda etmiştir. Muaviye ve taraftarları ise, toplumsal hayatı, saltanat siyasetiyle takviye etmek için *azimeti* bırakıp siyaset dünyasında kendilerini mecbur hissettikleri *ruhsatı* tercih etmişler ve hataya düşmüşlerdir.²³¹

Bediüzzaman, Hz. Hasan ve Hüseyin'in Emevilere karşı mücadelelerini de din ile milliyet savaşı olarak kabul etmektedir. Ona göre Emeviler, İslam Devletini Arap milliyeti üzerine kurup, İslamiyet bağını milliyet bağının gerisine ittiklerinden iki açıdan zararlı olmuşlardır. Birincisi, diğer milletleri rencide ederek ürkütmeleri, ikincisi de milliyetçiliğin yönetimi adaletten uzaklaştırmasıdır. Oysa İslam asabiyeti, ırkçılığı reddeder. Hz. Hüseyin, din bağını esas alıp, haklı olarak onlara karşı mücadele etmiş ve şehadet makamına ulaşmıştır. Tam bu noktada müellif, haklı olduğu halde Hz. Hüseyin'in neden başarısız olduğunu, ilahi kaderin ve rahmetin onların feci akıbeta uğramasına neden müsaade ettiğini sormakta ve bu soruyu cevaplamaktadır. Ona göre, Hz. Hüseyin'in yakın taraftarları dışında kalan farklı milletlere mensup unsurların içinde oluşan Arap milliyetine karşı intikam fikri Hz. Hüseyin ve taraftarlarının temiz ve parlak yollarına hanel getirmiş, yenilgilerine sebep olmuştur. Fakat kader açısından bu feci akıbetin hikmeti ise, Hasan, Hüseyin ve onların nesillerinin manevi bir saltanata namzet olmalarıdır. Dünya saltanatı ile manevi saltanatın bir araya gelmesi çok zordur. Bunun için kader onları dünyadan küstürmüş, dünyanın çirkin yüzünü onlara göstermiştir. Ta ki kalben dünyaya karşı ilgileri kalmasın. Onların elleri geçici ve zahiri bir saltanattan çekilmiş, fakat parlak ve sürekli bir manevi saltanata tayin edilmişlerdir. Sıradan yöneticiler olmak yerine evliyanın büyüklerine merci olmuşlardır.²³²

Bediüzzaman aynı konuda kendisine yöneltilen, ehl-i beytin başına gelen feci muamelenin hikmetine dair bir soruya cevap vermekte ve burada da dört sebep zikretmektedir. Birincisi, merhametsiz siyasetin, "*Hükümetin selameti ve asayişin*

²³⁰ Nursi, *Emirdağ Lahikası*, İstanbul, 2007, ss.193-194.

²³¹ Nursi, *Mektubat*, s.55.

²³² Nursi, *Mektubat*, ss.55-56.

devamı için, fertler feda edilir.” prensibidir. İkincisi, onların saltanatının dayandığı milliyet fikrinin düsturu olan, “*Milletin selameti için her şey feda edilir.*” anlayışıdır. Üçüncüsü, Emevilerin geleneklerinde var olan Haşimoğullarına karşı rekabet damarının Yezit gibi bazı şahıslarda bulunmasıdır. Dördüncü sebep de, Hz. Hüseyin’in yanında yer alan diğer milletlere mensup müslümanlara, Emevilerin köle muamelesinde bulunması neticesinde onların intikam hisleriyle bu mücadelede yer almalarının Emeviler üzerinde oluşturduğu olumsuz tesirdir. Bu sebepleri zikreden müellif sonunda bunların zahiri nedenler olduğunu ifade etmekte ve yine konuya kader noktasından bakmaktadır. Hz. Hüseyin ve akrabasının o facia sebebiyle ulaştıkları uhrevi neticeler, ruhani saltanat, manevi yücelikler ve şehadet makamı o kadar kıymetlidir ki o facia ile çektikleri zahmet bu dereceler yanında gayet küçük kalır.²³³

Şiianın önem verdiği ve Bediüzzaman’ın da üzerinde durduğu bir mesele de Mehdilik konusudur. Mehdi kelimesi, Allah’ın kendisini hakka ulaştırdığı kişi anlamına gelmektedir.²³⁴ Gerek Şii gerekse Sünni kaynaklarda mehdi ile alakalı birbiyle bağdaşmayan çok sayıda rivayet nakledilmiştir. Aslında mehdi ve deccal inancı sadece Müslümanlara has bir inanç da değildir. Birçok farklı din ve kültürde benzer inançlar vardır. Sünni kaynaklarda Mehdi’nin Ehl-i Beytten olacağını, Hz. Peygamber’in ismini taşıyacağını ifade eden, onun çeşitli özelliklerini zikreden çok sayıda rivayet mevcuttur.²³⁵

Said Nursi mehdinin insanüstü özelliklerle ortaya çıkıp herkes tarafından tanınması düşüncesini makul bulmaz. Bu konudaki hadislerde müphem olan taraflar vardır. Bu nedenle rivayetlerde geçen mehdi ve deccal gibi ahirzamanda ortaya çıkacak şahıslar daha tabiin döneminden itibaren beklenmeye başlanmış hatta ortaya çıktığını iddia edenler de olmuştur. Müellife göre söz konusu şahısların ne zaman ortaya çıkacaklarının belli olmamasının sebebi, her asırdaki insanların maneviyatı güçlendirecek ve onları ümitsizlikten kurtaracak mehdilik misyonuna ihtiyaç duymalarıdır. Müellifin bakış açısına göre mehdi tek bir şahıstan ibaret değildir, her asrın bir mehdisi bulunmaktadır. Mehdi hakkındaki farklı rivayetler her dönemde hadis

²³³ Nursi, *Mektubat*, s.56-57.

²³⁴ İnb Manzur, *Lisânu’l-Arab*, HDY md.

²³⁵ Konuyla ilgili Sünni ve Şii kaynaklarda yer alan hadislerle ilgili detaylı bilgi için bkz. Mustafa Öz, *İmamiyye Şiasında Onikinci İmam ve Mehdi İnancı*, s. 35-40.

şarihleri tarafından kendi yaşadıkları ortam ve şartlar dâhilinde yorumlanmıştır.²³⁶ Bediüzzaman eserlerinin farklı bölümlerinde mehdi, deccal, süfyan, yecüc mecüc gibi ahirzamanla ilgili rivayetlerde bahsi geçen şahsiyetler ve olaylarla ilgili görüşlerini ortaya koymuştur. Birbiriyle çelişkili olan rivayetleri tevil etme yoluna gitmiştir. Ona göre rivayetlerde de geçtiği üzere mehdi Ehl-i Beyt'ten olacaktır fakat bu mehdi Şia'nın imamet teorisinde yer alan onikinci imam değildir. Yani gaybet düşüncesini kabul etmemektedir. Bu konuda da Sünni çizgiyi muhafaza etmektedir.²³⁷

Bediüzzaman kendisine Ebu Talib'in imanı hakkında doğru olan görüş hangisidir şeklinde sorulan soruya cevap verirken Şia'nın onu mü'min olarak kabul ettiğini, Ehl-i Sünnet'in çoğunluğunun ise bunu kabul etmediğini ifade eder. Daha sonra da konu ile ilgili kendi görüşünü ortaya koyar. Ona göre, Ebu Talib, Hz. Peygamberin risaletini değil, bizzat kendisini çok sevmiştir. Ona karşı olan şefkat ve muhabbeti elbette boşa gitmeyecektir. Allah, Peygamberini sevmiş ve himaye etmiş olan Ebu Talib'in inkâr ve inattan ziyade utanç ve kavmi asabiyetten dolayı makbul bir iman getirmemesi üzerine onu Cehenneme koysa da orada onun iyiliklerine karşılık ona has bir cenneti yaratabilir. Genel yaklaşımların dışında farklı bir yorumda bulunan müellif bu duruma kışın içinde bazı yerlerde bahar yaşanmasını ve zindandaki bir kimsenin rüyasında sarayda olmasını örnek olarak zikretmektedir. Yorumunun sonunda da, asıl ilmin Allah'a ait olduğunu ve Ondan başkasının da gaybı bilemeyeceğini belirtmektedir.²³⁸

Alevilik konusuna gelince, Alevi kelimesi Arapça'da, "Ali'ye mensup", "Ali'ye ait" anlamlarına gelir.²³⁹ İstilah olarak ise Hz. Ali'ye ve Ehl-i Beyt'e muhabbetle bağlanan toplulukları ifade için kullanılmaktadır. Tarihte, bulunduğu bölgelere ve dönemlere göre farklı isimlerle anılmış olmakla birlikte günümüzde daha ziyade Alevilik olarak anılan toplumsal ve kültürel yapı on asırlık uzun bir geçmişe sahiptir. Göçebe Türklerin Müslüman olmalarıyla başlayan ve bugüne kadar devam eden bu süreç, tarihi seyir içerisinde önemli aşamalardan geçmiştir. Bu süreçte bir

²³⁶ Nursi, Sözlür, ss. 366-367.

²³⁷ Bediüzzaman'ın Mehdilikle ilgili görüşleriyle alakalı geniş bilgi için bkz. Derya Yörük Kesik, *Said Nursi'nin Risalelerinde Mehdilik Telakkisi*, MÜSBE, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007.

²³⁸ Nursi, *Risale-i Nur Külliyyatı (Mektubat)*, c. I, s. 532.

²³⁹ Sarıkaya, *a.g.e.*, s. 282.

yandan İslam dini kabul edilirken diğer yandan eski kültür, inanç ve ibadetlerin yeni dinle mezcedilmesi durumu yaşanmış, sonraları Yesevilik, Vefailik, Kalenderilik ve Haydarilik gibi kimi tasavvufi akımların tesirleri hissedilmiştir. Alevi inanç, adap ve erkânının oluşmasında daha sonra Hurufiliğin, Babailiğin, Safevi Şiiliğinin ve Bektaşiliğin önemli tesirleri olmuştur. Kısaca Alevilik bin yıllık süreçte oluşan ve kendi içinde de pek çok farklılık barındıran heterodoks bir İslam anlayışı olarak karşımızda durmaktadır. Alevilerin en çok önem verdikleri ve Şia'dan etkilendikleri husus Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'e duyulan muhabbettir. Nitekim Alevi inancının temelini "Hak-Muhammed-Ali" şeklinde ifade edilen kavram oluşturmaktadır.²⁴⁰

Bediüzzaman'ın Alevilikle ilgili görüşlerini ele alırken öncelikle ona göre Aleviliğin ne anlama geldiğini belirtmek gerekir. Zira her ne kadar yukarıda ana hatlarıyla Alevilik hakkında bir tanımlama yapmaya çalışsak da aslında tek bir Alevilikten bahsetmek mümkün değildir. Bunu da Alevilerin kendi aralarındaki tartışmalara bakarak rahatlıkla görebiliriz. Günümüzde Alisiz Alevilik'ten, Ateist Aleviliğe ya da Sosyalist Aleviliğe kadar birçok farklı Alevilik telakkisiyle karşılaşmaktayız. Bu yaklaşımların sosyolojik birer vakıa olduğunu da kabul etmek durumundayız. Bediüzzaman'ın Aleviliği nasıl tanımladığına gelecek olursak, öncelikle onun ayrıntılı bir tanımlamaya girmediğini belirtmeliyiz. Daha önce de bahsettiğimiz üzere müellif Aleviliği temelde Ehl-i Beyt'e karşı aşırı muhabbet beslemek şeklinde algılamaktadır. Bu cihetiyle de Alevi kavramıyla bazen Şiileri de içine alacak şekilde Ehl-i Beyt muhabbetini esas tutan tüm kesimleri kasetmektedir.

Bediüzzaman Hz. Ali ve Ehl-i Beyte karşı özel bir muhabbet beslemektedir. Onun bu yaklaşımında yetiştiği çevredeki tasavvufi atmosferin etkili olduğu kanaatindeyiz. Zira Sünni dünyada var olan Hz. Ali ve Ehl-i Beyt sevgisinin, bağlılığının genel olarak tasavvuf kanalıyla oluştuğunu biliyoruz. Bediüzzaman, sadece kişisel olarak böyle bir muhabbet beslemenin dışında Risale-i Nur ile ortaya koymuş olduğu İslam'a hizmet metodunun da temel esaslarından birinin Ehl-i Beyt'e muhabbet olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Hz. Ali'nin Celcelutiye isimli eserinde rumuzlu

²⁴⁰ Bkz. İlyas Üzüm, Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik, İstanbul, 2007, ss. 13-71.

ifadelerle Risale-i Nur'a işaretler olduğunu söyleyen Bediüzzaman iman hakikatleri konusunda hususi üstadının Hz. Ali olduğunu da ifade etmektedir.²⁴¹

Bediüzzaman bir Alevi köyünde yaşayan bir talebesinin “Münafık öldükten sonra namazı kılınmaz.”²⁴² mealindeki ayetle ilgili sorusuna cevap verirken öncelikle bu ayetin vahiyle bildirilen, kesin olarak bilinen münafıkları kasdettiğini belirtmektedir. Yoksa zanna dayanarak münafık diye bir kimsenin namazını kılmamak olmaz. Ona göre “*Lâ ilâhe illâllah*” deyip ehl-i kible olan, açıkça küfrünü beyan etmeyen kimsenin namazı kılınabilir. Bunları belirttikten sonra Alevilerin Rafizîliğe kadar giden en aşırısının dahi münafık olarak görülemeyeceğini ifade eder. Ona göre münafık itikatsız, kalpsiz ve vicdansızdır, Peygambere düşmandır. Oysa Alevi ve Şiilerin aşırıları dahi, bırakın Peygamberin aleyhine olmayı, belki Ehl-i Beyt'ten dolayı Ona aşırı muhabbet besliyorlar. Şeriat çizgisinden saptıklarında, münafık değil ancak ehl-i bid'at olurlar, fasık olurlar ama asla zındık olmazlar. Bediüzzaman'a göre Hz. Ali'nin de hürmet edip bir nevi danışmanlıklarını yapmış olduğu ilk üç halifeye ilişmeseler ve Hz. Ali gibi hürmet etseler, bir de farz namazlarını kılsalar onlara yeter.²⁴³ Müellif başka bir yerde yine Ehl-i Beyt'e muhabbeti meslek edinen Alevilerin ne kadar aşırıya gitseler de küfre düşmeyeceklerini ifade etmektedir. Aleviliğin ruhunda Ehl-i Beyt'e muhabbet var oldukça, Aleviler Peygambere ve Ehl-i Beyt'e düşmanlığı içinde barındıran küfre düşmeyeceklerdir. Onlar bu muhabbet vasıtasıyla İslam'a kuvvetli bir şekilde bağlanmışlardır. Ancak onların sünnet dairesi içine çekilmelerine ve zararlı akımların tesirinden kurtulmalarına gayret etmekte de büyük fayda vardır.²⁴⁴

Bediüzzaman hiçbir konuda ifrat ve tefritin iyi olmadığını, doğru olanın orta yolu tutmak olduğunu vurgulayarak Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'ın bu yolu tercih ettiğini belirtir. Haricilik ve Vehhabilik fikrinin kısmen Ehl-i Sünnet perdesi altına girdiğini teessüfle dile getiren müellif bu zihniyete sahip kimseler ile bazı siyaset tutkunlarının Hz. Ali'yi siyaseti bilmemekle, hilafete layık olmamakla itham etmeleri neticesinde Aleviler'in Ehl-i Sünnet'e karşı küskünlük içerisine girdiklerini ifade etmektedir. Ona

²⁴¹ Nursi, *Risale-i Nur Külliyyatı (Emirdağ Lahikası I)*, c.I I, s. 1766.

²⁴² Tevbe Suresi, 9/84.

²⁴³ Nursi, *Risale-i Nur Külliyyatı (Emirdağ Lahikası I)*, c.I I, ss. 1709-1710.

²⁴⁴ Nursi, *Risale-i Nur Külliyyatı (Emirdağ Lahikası I)*, c.I I, ss. 1783-1784.

göre, Ehl-i Sünnet böyle bir tavrı hak etmemektedir ve Ehl-i Sünnet belki Alevilerden de ziyade Hz. Ali'nin taraftarıdır. Bunun için Aleviler, Haricileri ve mülhidler bırakıp da Ehl-i Sünnet'e karşı düşmanlık beslememeli ve Sünnilere muhalefet etmek için sünneti terk etmemelidirler.²⁴⁵

Bediüzzaman'ın eserlerinde üzerinde önemle durduğu konulardan biri de, Müslüman kardeşliğinin korunması, Müslümanların birlik ve beraberliklerini korumalarıdır. Bu açıdan menfi milliyetçilik olarak gördüğü kavmiyetçiliği eleştirdiği gibi mezhepçi ve cemaatçi yaklaşımları da eleştirmektedir. Ona göre Tevhid ehli olan Müslümanlara yakışan, onları birbirine düşürmeye çalışan düşmanlara karşı dâhili ihtilafları bir kenara bırakıp birlikte hareket etmektir. Bu manada Ehl-i sünnete ve Şiayı da içine alacak şekilde Alevilere yaptığı şu çağrı oldukça önemlidir:

“Ey ehl-i hak olan Ehl-i Sünnet ve Cemaat! Ve ey Âl-i Beytin muhabbetini meslek ittihaz eden Aleviler! Çabuk bu mânâsız ve hakikatsiz, haksız, zararlı olan nizâi aranızdan kaldırınız. Yoksa şimdiki kuvvetli bir surette hükmeyleyen zındıka cereyanı, birinizi diğeri aleyhinde âlet edip, ezmesinde istimal edecek. Bunu mağlûp ettikten sonra, o âleti de kıracak. Siz ehl-i tevhid olduğunuzdan, uhuvveti ve ittihadı emreden yüzer esash rabûta-i kudsiye mâbeyninizde varken, iftirakı iktiza eden cüz'î meseleleri bırakmak elzemdir.”²⁴⁶

Bediüzzaman'ın ehemmiyet verdiği konulardan birisi de sevad-ı azama tabi olmanın gerekliliğidir. Ona göre Müslümanların çoğunluğu ile birlikte olmak gerekmektedir. Bunu yapan lakayt Emevilik en sonunda Ehl-i Sünnet içinde erimiştir. Bunu yapmayan ve azınlıkta kalan katı Alevilik ise giderek Rafizîliğe dayanmıştır.²⁴⁷

Yer yer Alevilik ile Şia'yı birlikte ele alan Said Nursi, Alevilerin ve Şiilerin Ehl-i Beyt ve Hz. Ali'ye duyulan muhabbet temelinde Ehl-i Sünnet ile bir araya gelmeleri gerektiğini savunmaktadır. Müslümanların karşısında inkârcı bir cephe varken tarihe mal olmuş olayları tartışarak, ihtilaflı meseleleri ön planda tutarak birlikten uzaklaşmak yine Müslümanlara zarar verecektir. Bu nedenle bu tartışmaları ve

²⁴⁵ Nursi, *Risale-i Nur Külliyyatı (Lem'alar)*, c. I, s. 590.

²⁴⁶ Nursi, *Lem'alar*, s. 33.

²⁴⁷ Nursi, *Risale-i Nur Külliyyatı (Mektubat)*, c. I, s. 573.

ihtilafları bir kenara bırakıp ortak inanç ve düşünceleri öne çıkarıp birlikte hareket etmek zaruridir. Bediüzzaman'ın birlikten yana tavrının günümüzde önemini daha da arttırdığı ve değerlendirilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

3.4. Mu'tezile

Mu'tezile kelimesi, “ayrılmak, uzaklaşmak, bir tarafa çekilmek” anlamlarına gelen “i'tizal” kelimesinin ism-i faili olan çoğul bir isimdir. Tekili, “mu'tezilî”dir. Mu'tezile'ye bu ismin hangi sebeple verildiği konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bu konuda en yaygın kanaat, Mu'tezile'nin kurucusu Vâsıl b. Ata (v. 131/748) büyük günah işleyeninin durumu hakkında, hocası Hasan el-Basrî'den (v. 110/728) ayrıldığı için, bir görüşe göre de Amr b. Ubeyd (v. 144/761) Katade'nin (v. 118/736) meclisini terk ettiği için “ayrılanlar, uzaklaşanlar” manasında “Mu'tezile” olarak anıldıkları yönündedir. Uzun bir süre Mu'tezile içinde yer alan Ebu'l- Hasan el-Eş'ariye göre Vâsıl b. Ata mürtekib-i kebire konusunda icmaya muhalefet edip Müslümanların genelinin görüşünden ayrıldığı için onun başlattığı hareket bu adla anılmıştır.²⁴⁸ Mu'tezile hakkında, farklı görüşleri ön plana çıkartılarak başka isimler de kullanılmıştır. Mesela, kaderi inkar ettiklerinden Kaderiyye, Allah'ın bazı sıfatlarını nefyettiklerinden dolayı Muattıla, Cehmiyyenin bir kısım görüşlerinden etkilendiklerinden dolayı da Cehmiyye diye isimlendirilmişlerdir. Ancak onlar kendileri için *Ehlü'l- Adl ve't-Tevhid* ile memnun olmasalar da daha sonra sahiplenip farklı yorumlarla benimsedikleri *Mu'tezile* isimlerini kullanmışlardır.²⁴⁹

İslâm'da itikadi mezheplerin doğuşunu hazırlayan, ilk bölümde ayrıntılı olarak ele aldığımız çeşitli nedenler vardır. Bunlar aynı zamanda, bir itikadî mezhep olan Mu'tezile'nin ortaya çıkışına da zemin hazırlamıştır. Özetleyecek olursak, Hz. Osman'ın şehid edilmesiyle başlayan Müslümanlar arası şiddet ve savaşlar neticesinde çok sayıda Müslüman aynı dine mensup insanlar tarafından öldürülmüş ve bu durum büyük günah işleyeninin halinin tartışılmasını beraberinde getirmiştir. Mu'tezile de bu problem karşısında kendi düşüncesini serdereken yeni bir ekol olarak ortaya çıkmıştır. Fetihlerle genişleyen İslam coğrafyasına dâhil olan farklı din ve kültürlerden insanlara İslam'ı

²⁴⁸ Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmi*, İstanbul, 1996, s.169.

²⁴⁹ Kemal Işık, *Mu'tezile'nin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri*, Ankara, 1967, ss. 56-59.

anlatmak ve yabancı kültürlerin yıkıcı tesirlerini ortadan kaldırmak için geniş bir ufuk ve kültüre sahip, akli ve cedeli iyi kullanan insanların olması gerekiyordu. Bu ortam da Mu'tezile'nin çıkışında etkili olmuştur. Bir de Eski Yunan'dan tercüme edilen eserlerin de Mu'tezile'nin fikri oluşumunda etkili olduğu kabul edilmektedir.²⁵⁰

Mu'tezilî düşüncenin en önemli yönü, İslâm akaidini aklî tefekkür zeminine oturtması ve akılla çatıştığı anda nassı akıl doğrultusunda tevil etmesidir. Böyle bir temele dayanan Mu'tezile mezhebi hicri birinci asrın sonlarıyla ikinci asrın başlarında Vâsıl b. Ata ve Amr b. Ubeyd'in önderliğinde Basra'da ortaya çıktı. Mu'tezilî düşüncenin Basra'da ortaya çıkışından yaklaşık bir asır sonra Bişr b. el-Mu'temir (v. 210/825) başkanlığında Bağdat Mu'tezile ekolü de teşekkül etti. Temel prensipler itibariyle aynı görüşleri paylaşan bu iki ekol mensupları arasında teferruatla ilgili görüş farklılıkları da vardır. Bu mezhep bir fikir hareketi olarak Abbâsîler döneminde gelişip yaygınlık kazandı. Abbasî halifelerinin Mu'tezile'ye karşı tutumları genelde müspet olmuştur. Harun er-Reşîd döneminde (170-193/786-808) saraya kadar nüfuz etmiş olan Mu'tezilî düşünce, altın çağını el-Me'mun (v. 218/833), el-Mu'tasım ve özellikle el-Vâsık'ın hilafetleri zamanında yaşamıştır. Bu halifeler döneminde Mu'tezile devletin resmi mezhebi durumuna gelmiş, Mu'tezile âlimleri de devlet katında en muteber kişiler olarak saygı ve itibar görmüşlerdir. Mu'tezile âlimleri, bu dönemlerde, halifeleri kendi düşünce ve kanaatleri doğrultusunda yönlendirdikleri gibi, kendileri de devletin yüksek kademelerinde mevki sahibi olmuşlardır.²⁵¹

Mu'tezile'nin devlet otoritesi ve resmi mezhep haline geldiği, yaklaşık 198-232/813-846 arasını kapsayan bu dönem, Ehl-i Sünnet âlimleri ve müslüman halk açısından baskı ve zulmün hâkim olduğu bir dönem olmuştur. Mu'tezile doktrinini devletin resmi görüşü olarak benimseyen, devrin hükümdarları el-Me'mun, el-Mu'tasım ve el-Vâsık, bununla yetinmeyip resmi organlar vasıtasıyla halkı da bu görüşleri kabullenmeye zorladılar. Özellikle, Kur'an'ın yaratılmış olması anlamına gelen Halku'l-Kur'ân fikrinin devlet eliyle zorla kabul ettirilmeye çalışıldığı bu dönem, İslâm mezhepleri tarihinde "*mihne*" olarak bilinmektedir. Başta Ahmed b. Hanbel (v. 241/855) olmak üzere, resmi düşünceye karşı çıkan pek çok İslâm âlimi, bu

²⁵⁰ Topaloğlu, *a.g.e.*, ss.171-172.

²⁵¹ Ebu Zehra, *a.g.e.*, ss. 140-144.

yaklaşımlarından dolayı mahkûm edilip işkencelere maruz kalmışlardır. Teorik olarak özgürlükçü bir düşünceye sahip olan Mu'tezile pratikte tam tersi bir uygulamayla baskıcı bir yöntem benimsemiştir. Mihne olayları, el-Me'mun'dan sonra, el-Mu'tasım ve el-Vâsık dönemlerinde de şiddetini artırarak devam etmiştir. Mu'tezile'nin parlak dönemi ve dolayısıyla “mihne” hadisesi, el-Vâsık'ın ölüp yerine el-Mütevekkil (247/861)'in geçmesiyle son buldu. Mu'tezile Mütevekkil'in hilafetiyle devlet kademelerinden uzaklaştırıldı ve önceki halifelerin ehl-i hadis'e yaptığı soruşturmalara maruz kaldı. Bu dönemde daha önce dışlananlar ön plana çıkmaya başladılar. Mu'tezile, sonraları Büveyhoğulları ve Selçuklu sultanı Tuğrul Bey dönemlerinde rağbet görmüşse de bir daha eski konumuna gelememiş zamanla bir mezhep olarak hayatiyetini yitirmiştir.²⁵²

Mu'tezile özellikle Ehl-i Sünnet tarafından birçok eleştiriye maruz kalsa da İslam düşüncesine yaptığı olumlu katkıları da zikredilmiştir. Mesela, İslam coğrafyasının genişlemesiyle karşılaşılan farklı din ve inanç sahiplerinin olumsuz tesirlerinin giderilmesinde, yeni yeni ortaya çıkan sapık fikirli kimselerle yapılan tartışmalarda Mu'tezile âlimlerinin takdire şayan tutumları sözkonusudur. Nübüvvetin müdafasına ayrı bir önem vermişler, bu konuda değerli eserler ortaya koymuşlardır. En önemli katkılarından biri de İslam tefekküründe aklın alanını genişletmeleri olmuştur. İslami ilimler tarihinde Kelam, Belağat ve cedel ilimlerini onlar tesis etmişlerdir. Mutezile'nin geliştirdiği kelam metodu Ehl-i Sünnet'i de etkilemiş ve ehl-i sünnet kelamının oluşmasına hizmet etmiştir.²⁵³

Mezhepler tarihi kaynakları, Mu'tezile'nin çöküşünü hazırlayan sebepler arasında, “mihne” hadisesini, Mu'tezile'nin akılcılıkta aşırıya gitmesini, Eş'arî ile Matüridî'nin öncülüğünde Ehl-i Sünnet kelâmının ortaya çıkmasını göstermektedirler.²⁵⁴

Mu'tezile mezhebinin kelami görüşleri içinde beş esas olarak ifade edilen prensipler mezhebin temelini oluşturmaktadır. Bunlar; 1-Tevhid, 2-Adalet, 3-Va'd ve'l-Vaid, 4-Emr-i bi'l-Ma'ruf ve Nehy-i ani'l-Münker, 5- el-Menzile beyne'l-Menzileteyn şeklinde ifade edilen prensiplerdir. Şimdi bu esasları kısaca ele alalım:

²⁵² Cemalettin Erdemci, *Kelam İlmîne Giriş*, İstanbul 2009, ss. 43-45.

²⁵³ Topaloğlu, *a.g.e.*, ss. 182-183.

²⁵⁴ Abdülhamid, *a.g.e.*, ss. 125-128.

1-Tevhid: Mu'tezile'nin en temel ilkesi olan tevhid prensibi, bütün İslâm düşüncesinin de temelini oluşturmaktadır. Bu prensibe göre Allah zat ve sıfatları ile bir ve kadîmdir. Allah için zatının dışında ezeli sıfatlar kabul etmek kadîm varlıkların çokluğuna yol açar ki bu da tevhidi zedeler. Sıfatlar ve halku'l-Kur'an konusundaki düşüncelerinin temelinde bu prensip yer almaktadır.

2- Adalet (el-Adl): Mu'tezile'ye göre, insan tamamen hür bir iradeye sahiptir ve fiillerinin yegâne sorumlusu odur. Yapmış olduğu iyilik de kötülük de kendisine aittir. Bu nedenle yapmış olduğu iyi amellere karşılık sevap, kötü amellere karşı da ceza görecektir. İrade hürriyeti bulunmayan bir insanın sorumlu tutulması Allah'ın hikmetiyle ve adaletiyle bağdaşmaz. Zira Allah mutlak manada adalet sahibidir.

3- Va'd ve'l-Va'id: İyi amellerin ahirette mükâfatlandırılması ve kötü amellerin de ceza ile karışık görmesi anlamına gelmektedir. Allah, adâletinin bir gereği olarak, iyi amellerde bulunan kullarını cennetle mükâfatlandıracağını (el-va'd); kötü amellerde bulunan kullarını ise Cehennemle cezalandıracağını (el-va'id) bildirmiştir. Allah'ın, bunun aksini yapması, bu sözünden vazgeçmesi mümkün değildir. Mü'min, mutlaka Cennete; büyük günah işleyip de tevbe etmeden ölen kimse ise mutlaka Cehenneme gidecektir. Allah'ın adaletinin gereği budur. Mutezile, bu görüşü ile ameli imana dahil etmiş ve şefaati reddetmiştir.

4- el-Menziletü beyne'l-Menziletayn (İki Yer Arasında Bir Yer): Bu prensip, büyük günah işleyen kimsenin imanla küfür arasında bir yerde bulunacağını ifade eder. Bu düşünce, büyük günah işleyeni kâfir sayan Hâricîlerle, mü'min sayan Mürcie mezhepleri arasında orta bir görüşü temsil etmektedir. Onlara göre böyle bir kimse fasık olur ve tövbe etmeden ölürse de ebediyen cehennemde kalır. Ancak onların azabı kâfirlere göre daha hafif olacaktır.

5- İyiliği emretmek kötülükten Nehyetmek (Emr-i bi'l-ma'ruf ve Nehy-i ani'l-münker): Mutezile, toplumda hak ve adaletin sağlanması ve ahlâkî yapının sağlıklı olabilmesi için, her müslümanın iyiliği emredip, kötülüğü yasaklamasını gerekli

görmektedir. Bu prensip Mu'tezile'nin mihne dönemindeki baskıcı uygulamalarına da temel teşkil etmiştir.²⁵⁵

Bediüzzaman, Mu'tezile, Cebriyye ve Mürcie gibi ehl-i bid'at mezheplerin, günümüzde birer fırka olarak bulunmasalar dahi, fikri düzlemde etkilerini sürdürdüklerini belirtir ve insanların kafalarında onlara meyyal düşüncelerin bulunabileceğine dikkat çeker. Ona göre ilim sahasında hürriyet yerleşirse bu tarz fırkaların Ehl-i Sunnet'e dâhil olmaları kuvvetli bir ihtimaldir.²⁵⁶

Bediüzzaman akla çok önem veren, akıllı insan için en kıymetli nimet olarak gören bir âlimdir.²⁵⁷ Ancak ona göre “*şuur ve histen süzölmüş bir hülasa olan*”²⁵⁸ akıl her şeyi de tartamaz.²⁵⁹ Bediüzzaman da diğer Ehl-i Sunnet kelimcileri gibi, akıl ile nakil teâruz ettiğinde aklın esas alınıp naklin tevil edileceği görüşündedir. Fakat bu akıl Kur'ani bir akıl olmalıdır.²⁶⁰ Zira akıl iyi ile kötüyü, güzel ile çirkini ayırabilme kapasitesine sahip olmakla birlikte tek başına hakikati bulamamakta²⁶¹ özellikle ilahiyat sahasında yetersiz kalmaktadır.²⁶² Bu nedenle müellif Mu'tezile'nin akıllı nakle hâkim kılmasını eleştirir ve onların adeta kendilerini Yaratıcının işlerini gözetleyici ve müfettiş olarak konumlandıklarını ifade eder.²⁶³ Ona göre, Kelam ilminde derinleşmiş büyük âlimlerden olan Mu'tezile imamları, süslü görüntüsüne aldanıp felsefeyle ciddi anlamda meşgul olarak, meselelere bakışta akıllı hâkim konuma getirdiklerinden, ancak fasık, bid'at ehli bir mü'min seviyesine çıkabilmişlerdir.²⁶⁴

Said Nursi, Mu'tezile'nin “insan kendi fiilinin yaratıcısıdır” şeklindeki düşüncesini de eleştirir. Ona göre, Mu'tezile imamları, şerrin yaratılmasını şer telakki ettikleri için küfür ve dalaletin yaratılmasını Allah'a nisbet etmeyerek Allah'ı tenzih ettiklerini düşünmektedirler. “İnsan kendi fiilinin yaratıcısıdır” diyerek de dalalete düşmektedirler. Hâlbuki şerri yaratmak şer değil, işlemek şerdir. Bir şeyin

²⁵⁵ Işık, a.g.e., ss. 67-73.

²⁵⁶ Nursi, *Münazarat*, İstanbul, 1992, ss. 22, 31, 32.

²⁵⁷ Nursi, *Lem'alar*, s. 414.

²⁵⁸ Nursi, *Sözler*, İstanbul, 1980, s. 100.

²⁵⁹ Nursi, *Muhakemat*, İstanbul, 2007, s.56.

²⁶⁰ Nursi, *Muhakemat*, s. 9.

²⁶¹ Nursi, *Muhakemat*, İstanbul, 1977, s. 122.

²⁶² Nursi, *Sözler*, İstanbul, 1980, s. 378.

²⁶³ Nursi, *Risale-i Nur Külliyyatı (Sözler)*, c. I, s. 172.

²⁶⁴ Nursi, *Risale-i Nur Külliyyatı (Sözler)*, c. I, s. 245.

yaratılmasının genel neticeleri vardır. Bir şerrin yaratılması çok hayırlı neticelere mukaddime olduğu için, o şerrin yaratılması sonuç itibariyle hayır hükmüne geçer. Mesela ateşin onlarca hayırlı neticeleri varken, bazı insanların kötü yönde kullanarak kendileri için şer haline getirmeleri, ateşin yaratılmasının şer olduğu anlamına gelmez. Yine şeytanın yaratılmasının insanın terakkisi için çok hayırlı neticeleri varken bazı insanların yanlış hareketleriyle şeytana yenilmeleri Şeytanın yaratılmasının şer olduğunu göstermez. İşte bu sırrı anlamayan Mu'tezile, şerrin yaratılması şerdir düşüncesiyle Allah'ı takdis için şerrin yaratılmasını ona nisbet etmemiş ve dalaletle düşmüştür. Onlar, “hayrı ve şerri ile kadere iman etmek” şeklindeki imanın bir şartını tevil yoluna gitmişlerdir.²⁶⁵

Bediüzzaman'a göre, kulun fiillerinin yaratıcısı olduğu şeklindeki görüşünden dolayı Mu'tezile batıl bir vehim içerisindedir, hata yapmakta ve haddi aşmaktadır. İnsanoğlu Allah'ın yüceliğini, mükemmelliğini ve sıfatlarını tam manasıyla kavramaya muktedir değildir. Ancak varlığın bütünü göz önüne alarak burada görülen fiillerin mükemmelliğinden hareket etmek suretiyle yaratıcının sıfatlarını kavrayabilir. Allah'ın mümkün varlıklarla kıyaslanması ve mümkün varlıkların, onun fiillerine bir ölçü kabul edilmesi yanlış sonuçlar doğurur. Böylesine bir kıyas yapan tabiatçılar, yaratma fiilini sebeplere, Mutezile, fiillerin yaratılmasını insana, Mecusiler, şerrin yaratılmasını ikinci bir yaratıcıya nispet etmeye mecbur kalmışlardır. Onlar Allah'ın yüceliğine basit ve çirkin şeyleri yaratmayı yakıştıramamışlar, onu tenzih etmeye çalışmışlardır. Bunun sebebi de bu insanların akıllarının vehimlerine esir olmasıdır.²⁶⁶

Mu'tezile'ye göre güzel, güzel olduğu için emredilmiş, çirkin de çirkin olduğu için yasaklanmıştır. Bediüzzaman onların bu görüşlerini de eleştirir. Mu'tezile'ye göre bir şey ahiret ve hakikat itibariyle güzel olduğu için emredilmiş, çirkin olduğu için de yasaklanmıştır. Yani iyilik ve kötülük eşyanın zatındadır. Allah'ın emir ve yasakları eşyanın tabiatındaki bu iyilik ve kötülüğe tabidir. Allah güzel olanı emreder, çirkin

²⁶⁵ Nursi, *Lem'alar*, s. 96.

²⁶⁶ Nursi, *İşârâtü'l-İ'câz*, İstanbul, 2007, ss. 75-76.

olanı ise yasaklar. Ehl-i Sünnet'e göre ise, bir şeyin güzelliği veya çirkinliği emr-i ilahi ile olur.²⁶⁷

Bediüzzaman kader konusunda da Mu'tezilenin yaklaşımlarını eleştirmektedir. Mu'tezile'ye göre, katil tarafından öldürülen kişi eceliyle ölmemiştir. Katil eceli gelmeden önce maktulü öldürmüştür. Bediüzzaman böyle düşünmenin kaderi inkâr olduğunu söyler. Bu konuda verdiği örneklerden birinde, katilin öldürdüğü kimsenin ömrünü kısalttığını düşünmenin doğru olmadığını ifade eder. Allah ezeli ilmiyle katilin böyle bir olaya teşebbüs edeceğini bildiği için, maktulün ecelini katilin silahıyla tayin etmiştir. Bediüzzaman bu konuda Ehl-i Sünnet'in görüşünü savunmakta ve eğer kurşun sıkılmasaydı ölen adamın ölüp ölmeyeceğinin bizce meçhul olduğunu ifade etmektedir.²⁶⁸

Mu'tezile'nin *el-Menziletü beyne'l-Menziletayn* prensibi doğrultusunda büyük günah işleyenlerin mü'min olmaktan çıktığını savunmaları da Bediüzzaman'ın tenkidine maruz kalmıştır. Ona göre, Mu'tezile, Allah'a inanmak ve cehennemi tasdik etmek ile büyük günah işlemenin bir arada bulunamayacağını iddia etmektedir. İnsanlar, dünyada küçük bir hapis korkusuyla kanunlara karşı gelmekten sakınıırken, ebedi olan cehennem azabını ve Allah'ın gazabını önemsemeyerek büyük günah işlerse elbette bu onların imansızlığına delalet eder. Mu'tezile'nin bu iddialarının doğru olmadığını belirten müellif, büyük günah işlemenin imansızlıktan değil, belki heva, heves ve vehmin, akıl ve kalbe üstün gelmesinden kaynaklandığını ifade etmektedir. Ayrıca insan psikolojisinde, hemen elde edilebilen az bir lezzeti ileride elde edilebilecek daha büyük lezzetlere tercih etme meylinin bulunduğunu, yine insanın, yakın vakitte karşılaşılacak az bir sıkıntıdan, ilerideki büyük bir azaba göre daha çok çekindiğini belirtir. Bu durum da his ve heveslerin, akıl ve kalbe üstünlük kurmasını sağlar. Müellife göre kötülük ve hevesat yolu tahribat olduğu için gayet kolaydır. Şeytanlar, insanları o yola kolaylıkla sevkeder. Bunun içindir ki, Kur'an, mü'minleri pek çok tekrar ve ısrarla, tehdit ve teşvikle günahlardan sakındırmakta, iyiliklere yöneltmektedir.²⁶⁹

²⁶⁷ Nursi, *Risale-i Nur Külliyyatı (Sözler)*, c. I, s.113.

²⁶⁸ Nursi, *Sözler*, ss. 508-509.

²⁶⁹ Nursi, *Lem'alar*, s. 93-948.

Bediüzzaman, Fatiha suresinin ve Bakara suresinin ilk otuz üç ayetinin tefsirini yaptığı, *İşârâtü'l-İ'câz* isimli eserinde, “İman eden ve Salih amel işleyenleri müjdele...”²⁷⁰ ayetini tefsir ederken “*ve amilû*” ifadesindeki vav harfinin atıf harfi olduğunu ifade etmektedir. Atıf iki taraf arasında bir münasebet olduğunu gösterdiği gibi, farklılık olduğunu da gösterir. Bu ayet de Mu'tezilenin görüşünün aksine, amelin imana dâhil olmadığına ve amelsiz imanın da yeterli olmayacağına delalet eder.²⁷¹

Bediüzzaman, Mu'tezile'nin cehennemden kıyametten sonra yaratılacağına dair görüşünü de reddetmekte ve Ehl-i Sünnet'e göre cehennemden şu an mevcut olduğunu ifade etmektedir. Bazı rivayetlerden yola çıkarak cehennemden yeriyile alakalı da kendi kanaatlerini serdetmektedir.²⁷²

Ehl-i bid'at fırkalara mensup birçok âlimin ümmet nazarında kabul görmemesine rağmen bazılarının sahiplenilmesini hayretle karşıladığını ifade eden müellif, Mu'tezile âlimlerinden Zemahşeri'yi bu duruma örnek olarak zikretmektedir. Ona göre Zemahşeri'nin Sünni dünyada kabul görmemesinin sebebi, Ehl-i Sünnet'e olan itirazlarının kaynağında hak olarak gördüğü mezhebindeki hakikate duyduğu sevgi yatmaktadır. Mesela o, Allah'ı tenzih fikrine olan muhabbet ve bağlılığından dolayı, Ehl-i Sünnet'in fiillerin yaratılması meselesindeki prensibini kabul etmemektedir. Hâlbuki kabul görmeyen âlimlerde, hakikate muhabbetten ziyade Ehl-i Sünnet'e muhalefet ön planda yer almaktadır.²⁷³

Mu'tezile'yi ehl-i bid'at bir fırka olarak gören Bediüzzaman, onları İslam dairesi içerisinde görmekte ve asla tekfir etmemektedir. Yukarıda bahsettiğimiz hususlarda Mu'tezile'yi tenkid eden Bediüzzaman, her fikir akımında olduğu gibi Mu'tezile'nin düşüncelerinde de bir “*dane-i hakikat*” bulunduğunu ifade etmektedir.²⁷⁴ Bu da onların Allah'ı tenzih ederken gösterdikleri titizlik ve adl-i ilahiye verdikleri önem olsa gerek.

²⁷⁰ Bakara Suresi, 2/25.

²⁷¹ Nursi, *İşârâtü'l-İ'câz*, s. 151.

²⁷² Nursi, *Risale-i Nur Külliyyatı (Mektubat)*, c. I, s.349.

²⁷³ Nursi, *Risale-i Nur Külliyyatı (Mektubat)*, c. I, s.567.

²⁷⁴ Nursi, *Risale-i Nur Külliyyatı (Sözler)*, c. I, s. 325.

3.5. Cebriyye

Sözlükte, “bozuk olan bir şeyi ıslah edip düzeltmek, birine zor kullanarak iş yaptırmak” gibi anlamlara gelen *cebr* kelimesine nisbet eki ilave edilerek oluşturulan *cebriyye* terimi zorlayıcı bir gücün hâkimiyeti fikrini benimseyenleri ifade etmek için kullanılmaktadır.²⁷⁵ Cebriyye, kader ve irade hürriyeti konusunda Kaderiyye fırkasının tam aksine görüşler ileri sürmüştür. İslâm âleminde kader konusunu tartışma gündemine taşıyan ilk şahsın Ma'bed b. Hâlid el-Cühenî (v. 85/704) olduğu nakledilir. Onu Geylân ed-Dımaşkî takip etmiş ve kaderle ilgili görüşlerini daha da geliştirmiştir. Ma'bed, Allah tarafından önceden tayin edilmiş bir kaderin bulunmadığını, insanın fiil ve tavırlarında tamamen serbest olduğunu savunmuştur. Muhtemelen o, Emevîlerin zulüm ve haksızlıklarına karşı kaderci bir tevekküle saplanmış kimselere bakarak, Emevî zulmünün bir kader olmadığını söylemekle işe başlamış ve nihayet kaderi inkâr etmeye kadar varmıştır. Nitekim Emevî iktidarına muhalefeti sebebiyle Haccac tarafından öldürülmüştür. Onun kaderi inkâr etmesine karşı, bir reaksiyon olarak Cehm b. Safvan (v. 128/745) da cebr inancını, yani insanın yaptığı işlerde bir ihtiyarının olmadığı; yaptığı işleri zorunlu olarak yaptığı görüşünü ileri sürmüştür. Cehm'in ileri sürdüğü bu akîdeye göre insan mecburdur; onun hiç bir ihtiyarı ve kudreti yoktur. Yaptığından başkasını yapma gücü yoktur. Kişi, rüzgârın önünde sürüklenen yaprak gibidir. Yaprığın yönünü kendisi değil, rüzgâr belirler. Tıpkı bunun gibi insanın yaptığı işleri Allah takdir etmiştir. Allah, tıpkı bitkilerin hareketlerini yarattığı gibi, insanın fiillerini de yaratır. Yukarıya fırlatılan bir taş nasıl düşmeye mahkûmsa, insan da her ne yapıyorsa onun yapmaya mahkûmdur. Kul ibadeti de günahı da, elinde olmaksızın işler.²⁷⁶ Bu görüşte olan Cebriyye'ye *cebriyye-i hâlisâ* denir ve temsilcisi Cehm b. Safvân olduğundan *Cehmiyye* diye de isimlendirilir. *Cebriyye-i mutavassıta* diye adlandırılan ikinci gruba gelince, onlar, kulda bir kudretin olduğunu kabul etmekle birlikte, bu kudretin insanın fiilleri üzerinde bir etkisinin bulunmadığını savunurlar.²⁷⁷

Emevi yönetimi cebir akidesini kendi siyaseti açısından işlevsel bulmuş ve kullanmıştır. Bazı araştırmacılara göre Muaviye, ortalık durulduktan, iktidarı ele

²⁷⁵ İrfan Abdülhamid, *Cebriyye*, DİA, VII, s. 205.

²⁷⁶ Şerafeddin Gölcük, *Kelâm Tarihi*, Konya, 1998, s.57.

²⁷⁷ eş-Şehristani, *a.g.e.*, s. 97.

geçirdikten sonra kendisinin halife olmasının Allah'ın kaza ve kaderiyle gerçekleştiğini halkın zihnine yerleştirmek istemiş ve Cebriyye mezhebini destekleyerek bu fikri yaymıştır. Diğer Emevi halifeleri de aynı yolu izlemiş, yaptıkları zulümleri meşrulaştırma aracı olarak cebr fikrini kullanmışlardır. Ancak Cebriyye'nin ortaya çıkışındaki asıl sebebin siyasi değil dini olduğunu belirtmek gerekir. Bu dini temelin de takvaya, Allah'ın azameti ve yüceliği karşısında küçülen, bitip tükenen, aciziyetini fark eden insanın hassasiyetine dayandığı söylenebilir.²⁷⁸

Cebriyye'nin görüşleri şöyle özetlenebilir: İnsan bir şey yapmaya kadir değildir; Allah tarafından yazılmış ve yaratılmış fiilleri yapmaya mecburdur. İnsanın iradesi de hürriyeti de yoktur. Allah, yaratıkların vasıflandığı sıfatlarla vasıflanmaz. Bu sebeple Allah'ın sıfatlarını reddederler. Allah'ın ilmi ve kelâmı hâdistir; dolayısıyla Kur'an mahlûktur. Sevap ve cezanın vukûu zorunludur. Cennet ve Cehennem'in sonu vardır. Allah, ahirette görülemez.²⁷⁹

Bediüzzaman, kader ve cüzî irade konularında Cebriyye'nin görüşlerini eleştirmektedir. İnsan fiillerinin yaratılması konusunda Cebriyye'yi ifrat Mu'tezileyi de tefrit noktasında görmektedir. Cebriye insan iradesini tamamen yok sayarken, Mu'tezile bütün iradeyi insana hasretmektedir. Oysa Ehl-i Sünnet orta yolu tutmaktadır ki, fiillerin başlangıcını cüzî iradeye, sonucunu küllî iradeye vermektedir.²⁸⁰

Kader konusunu çok önemseyen Bediüzzaman Sözler isimli eserinde yirmi altıncı sözü Kader Risalesi olarak kaleme almıştır. Burada Mu'tezilenin kaderi inkâr eden yaklaşımını da, Cebriyye'nin cüzî iradeyi inkâr eden aşırı kaderci anlayışını da eleştirmiştir. Ona göre kader ve insan iradesi ilmi ve nazari bir konu olmanın ötesinde, vicdani ve psikolojik bir gerçekliğe sahip olan bir iman konusudur. Bu inanca sahip olan kişi, etrafındaki herşeyin ve kendisinin yaratıcısı olan Allah'a inanır. Ancak kendi fiillerinin de yaratıcısı olarak Allah'ı görüp sorumluluktan kurtulacağı noktada insanın karşısına *cüzî irade* çıkmakta ve ona mesuliyetini hatırlatmaktadır. Sonra yaptığı iyi ve

²⁷⁸ Abdülhamid, a.g.e., ss. 284-285.

²⁷⁹ Gölcük, a.g.e., ss. 57-58.

²⁸⁰ Nursi, *İşârâtü'l-İ'câz*, s. 22.

güzel işlerle gururlanmaması için de karşısına *kader* çıkmaktadır. Yani kader, nefsi gururdan, cüzî irade de sorumsuzluktan kurtarmaktadır.²⁸¹

Cebriyye'nin aşırı kaderciliğiyle Mu'tezile'nin kaderi inkâr eden yaklaşımının karşısında Bediüzzaman Ehl-i Sünnet'in *cüzî irade* ve *kesb* düşüncesini savunmaktadır. Kaderi Allah'ın ilim sıfatıyla irtibatlı olarak değerlendiren müellif, "Allah'ın ezeli ilminin insan iradesine taalluk etmesi, kulun iradesine serbest hareket etme imkânı verir mi?" sorusuna şöyle cevap vermektedir. Allah'ın ilminin kulun iradesinden kaynaklanan bir fiile taalluk etmesi, o kimsenin iradesine ters ve mani değildir. Çünkü burada etkin olan Allah'ın ilmi değil, kudretidir. Allah'ın ezeli ilmi kuşatıcı olduğundan sebeplerle, sebeplerin sonuçlarına birlikte taalluk eder. Bediüzzaman bunu şöyle bir örnekle izah eder. Bir kimse irade ederek silahla bir başkasını öldürse, kader onun ölümünün silahla olacağını tayin etmiştir. Şayet silahın, yani sebebin olmadığı farzedilse bu durumda sonuç nasıl gerçekleşir? Yani bu kişi kaderinde olduğu için yine ölecek midir, yoksa sebep ortadan kalktığından dolayı ölmeyecek midir? Cebriyye'ye göre bu kişi yine de ölecektir. Çünkü onlara göre sebep ve sonuca olan taalluk ayrı ayrıdır. Yani sebeple müsebbebin inkıtai caizdir. Mu'tezile ise "ölmeyecekti" der. Ehl-i Sünnet ise "ölüp ölmeyeceğini bilemeyiz" der. Zira onlara göre külli irade hem sebebe hem de müsebbebe taalluk eder. Dolayısıyla sebebin yokluğu farz edilirse, müsebbebin de yokluğunun farz edilmesi gerekir. Çünkü taalluk birdir. Bu konuda Cebriyye ile Mu'tezile ifrat ve tefrit konumundayken Ehl-i Sünnet orta yolu tutmuştur.²⁸²

Bediüzzaman, Cebriyye'nin kader anlayışını tenkid ederken, Ehl-i Sünnet'in kader inancının faydalarından bahsetmektedir. Ona göre kadere inanmayan kimse karşılaştığı sıkıntı ve zorluklar altında ezilir. Zira insan sadece dünya ile değil bütün evrenle irtibatlı bir varlıktır. Kâinatta meydana gelen bir olumsuzluk dahi onu etkiler. Ayrıca pek çok arzu ve isteğe sahiptir fakat onlara ulaşmaya gücü yetmez. Bu nedenlerle manevi bir sıkıntı ve yalnızlık hissine kapılır. Kadere inanan kimse ise, bir

²⁸¹ Nursi, Sözlür, s. 503.

²⁸² Nursi, *İşârâtü'l-İ'câz*, s. 74-75.

kul olarak üzerine düşeni yaptıktan sonra tam bir tevekkül içindedir. Böylece hayatından zevk alır ve huzuru yakalar.²⁸³

Müellife göre, kişi geçmişe ve musibetlere kader noktasından bakmalı, geleceğe ise teklif ve sorumluluk noktasından bakmalı, adımını dikkatli atmalıdır. Cebriyye'nin kaderci yaklaşımı geçmişte başa gelen musibetlere karşı insanı teselli ettiğinden içinde bir "*dane-i hakikat*" (hakikat çekirdeği) vardır. Batıl olan, bu anlayışın genelleştirilmesidir.²⁸⁴

Cebriye her ne kadar bugün bir fırka olarak varlığını sürdürmüyor olsa da yanlış tevekkül anlayışının temelini oluşturan kaderci yaklaşımlarda etkisini devam ettirmektedir. Bediüzzaman'a göre sebeplere sarılmadan yanlış tevekkül anlayışıyla sonucu Allah'tan bekleyen kişi aslında Allah'ın tabiata koyduğu kanuna aykırı davranmaktadır. Gerekli bütün sebepleri yerine getirmek sonucun meydana gelmesi için bir çeşit dua hükmüne geçmektedir. Sonuçlar karşısında kula düşense kismetine razı olmaktadır.²⁸⁵

3.6. Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat

Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat veya kısaca Ehl-i Sünnet tabirleri, Hz. Peygamber'in ve ashabının akaid sahasında takip ettikleri yolu izleyenler manasında kullanılmaktadır.²⁸⁶ İslam toplumu içinde meydana gelen ihtilaflar birçok fırkanın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ehl-i Sünnet'i de bu manada ortaya çıkan bir fırka olarak değerlendirmek doğru olmaz. Zira Ehl-i Sünnet, Kitap ve Sünnet ile ashabın yoluna uyan cumhurun görüşlerinin manzumesi olarak anlamak gerekmektedir.²⁸⁷

Ehl-i sünnet tabirine yer veren ve günümüze ulaşan en eski eser, Ahmed b. Hanbel'e atfedilen *er-Red ale'z-Zenâdika ve'l-Cehmiyye*'dir. Daha sonra farklı müelliflerin eserleri de ehl-i sünnet ifadesine yer vermiştir. Bu durum, Ehl-i Sünnet'in hicri üçüncü asırda itikadi bir mezhep olarak oluşmaya başladığını, başka bir deyişle

²⁸³ Nursi, Sözlür, s. 512.

²⁸⁴ Nursi, *Risale-i Nur Külliyyatı (Sözlür)*, c. I, s. 325.

²⁸⁵ Nursi, *Risale-i Nur Külliyyatı (Sözlür)*, c. I, s. 133.

²⁸⁶ Topaloğlu, *a.g.e.*, s. 109.

²⁸⁷ Fırlalı, *a.g.e.*, s. 55.

ehl-i bid'at fırkalarının zuhurundan sonra ümmetin çoğunluğunun bu isimle anılmaya başladığını göstermektedir.²⁸⁸

Müslümanlar arasında ortaya çıkan ve savaflara varan ihtilaflar neticesinde zihinlerde oluşun sorulara verilen farklı cevaplar fırkalaşmayı beraberinde getirmiştir. Bu ihtilaf ve savafların en başından itibaren bazı sahabiler bu tartışmalı meseleler üzerinde durulmasını arzu etmemiş, bir kenara çekilerek olaylar hakkındaki kanaatlerini açıklamamaya özen göstermişlerdir. Siyasetten uzak durmaya çalışmışlardır. Bu zümrenin önde gelen ismi Abdullah b. Ömer'dir (v.74/693). Ayrıca İbrahim en-Nehâ'i (v. 96/714), eş-Şa'bî (v. 104/722) ve Hasan el-Basrî (v. 110/728) de bu mutedil veya mezkez zümrenin öncüleri arasında zikredilmektedir. Bu zümrenin ortak vasfı, Kur'an ve Sünnet'e dayanan temel İslami esaslara ve devlete bağlılık ile Müslüman cemaatin devamı ve birliği için azami gayret sarfetmektir. Zikredilen isimler içinde Hasan el-Basrî'nin Ehl-i Sünnet'in teşekkülünde önemli bir yeri vardır. Ondan sonra Ehl-i Sünnet'in itikadi görüşlerinin şekillenmesinde Ebu Hanife'nin (v. 150/767) ciddi anlamda katkıları olmuştur. Ebu Hanife'den sonra, ehl-i bid'at fırkalarının itikadi sahadaki faaliyetlerine karşı Ehl-i Sünnet'in esasları geliştirilmiştir. Bu süreçte Ehl-i Sünnet kelamı ortaya çıkmış ve Ehl-i Sünnet içerisinde Selefiyye ile Halefiyye olarak adlandırılan anlayışlar şekillenmiştir.²⁸⁹

Selefiyye, akaid alanında nasları olduğu gibi kabul edip, teşbih ve tecsimden kaçınarak te'vile de başvurmayan ehl-i sünnet-i hassayı ifade etmektedir. Tabiin, mezhep imamları ve muhaddisler Selefiyye'dendir. İlk asırlarda İslam dünyasında hâkim olan akide selef akidesidir. Hicri ikinci asırdan itibaren bid'at fırkalarının ilmi anlamda teşekkül etmeleri karşısında üçüncü asırdan sonra Ehl-i Sünnet kelam fırkaları da oluşmaya başlayarak İslam dünyasında yayılmışlardır.²⁹⁰

Selefiyye'nin itikattaki imamı olarak Ahmet b. Hanbel (v. 241/855) kabul edilmektedir. Hanbelî mezhebinin kurucusu olan İbn Hanbel fıkhıta takip ettiği usulu akaid sahasına da uygulamıştır. Ona göre delillerin kaynağı diğer mezheplerdeki gibi Kitap ve Sünnet'tir. Sahabenin icma'ı bu iki delilden sonra gelir. Sahabe fetvası da

²⁸⁸ Yusuf Şevki Yavuz, "Ehl-i Sünnet", DİA, X, 526.

²⁸⁹ Fırlalı, a.g.e., ss. 55-70.

²⁹⁰ Topaloğlu, a.g.e., s. 113.

kabul edilen ana delillerdendir. Yerine göre mürsel ve zayıf hadisleri de delil olarak kabul eden İbn Hanbel, bir delil kaynağı olarak kıyasa hemen hiç yer vermemektedir. Fıkıhtaki bu usulünü akaid sahasına da uygulayan İbn Hanbel, itikadi konularda akla ve te'vile yanaşmamış, inanç meselelerinde tartışmalara ve derin açıklamalara karşı çıkmıştır.²⁹¹ Selefiyyenin üzerinde ittifak ettiği husus, müteşabihatın tevil edilmemesi ile teşbih ve teccimin reddedilmemesidir. Fakat teşbih ve teccimin reddedilmesi ister istemez bir te'vili gerektirir. Çünkü naslarda Allah'a nisbet edilen yed, vech, ayn, istiva ve benzeri sıfatların Arapça'daki gerçek manalarında kabul edilmeleri durumunda teşbih ve teccim gerçekleşir. Bunu kabul etmeyen selefiyye bu kelimelerin Allah için kullanılmaları durumunda gerçek manalarında alınamayacaklarını savunur. Bu da icmali te'vil olarak nitelendirilmektedir. Selef bu icmali te'vilde durmakta, ileri gidip murad-ı ilahiye belirlemeye çalışmamaktadır. Halef ise müşebbihenin iddialarını defetmek için ibaredeki karinelere ve dilcilerin çalışmalarına dayanarak murad-ı ilahiye belirlemeye gayret etmektedir. Bu da tafsili te'vil olarak nitelendirilmektedir.²⁹²

Selefiyye'nin en önemli temsilcilerinden biri de hicri yedinci asrın sonunda selef akidesini ihya için faaliyet gösteren İbn Teymiyye'dir (v. 728/1328). Ona göre esas olan nakildir, akıl sadece idrak ve tasdik için vardır. Kur'an, sünnet ve sahabe uygulaması dışında kalan her şeye bid'at diyerek karşı çıkmıştır. İbn Teymiyye'den sonra talebesi olan İbn Kayyim el-Cevziyye (v. 751/1350) selef akidesinin önemli bir savunucusu olmuştur. Onlardan yaklaşık beş asır sonra ortaya çıkan Vehhabiyye hareketi selef akidesine dayanmaktadır. Son yüzyılda ortaya çıkan ve Neo-selefilik olarak adlandırılan hareketin öncüleri Muhammed Abduh (v. 1323/1905) ve Reşid Rıza (v. 1354/1935) Selefiyye'nin ihyası için gayret göstermişlerdir.²⁹³

Ehl-i Sünnet-i Âme olarak da adlandırılan Halefiyye, Selefiyyenin aksine müteşabihler üzerinde düşünmenin, muhkem naslar ışığında onları anlamaya çalışmanın Kur'an'ın mantığına uygun olduğunu ve taklitten kurtularak delilleriyle inanmanın gerekliliğini savunmaktadır. Daha önce bahsettiğimiz Hasan el-Basri ve Ebu Hanife ile başlayan ve selef içerisinde *ehl-i hadis*'in karşısında *ehl-i rey* olarak adlandırılan çizgide

²⁹¹ Fıçlalı, *a.g.e.*, ss. 72-74.

²⁹² Topaloğlu, *a.g.e.*, s. 116.

²⁹³ Fıçlalı, *a.g.e.*, ss. 72-75.

inanç esaslarının daha sistematik olarak ele alınması gerektiğine inanan âlimler ortaya çıkmıştır. İbn Küllab el-Basri (v. 239/854), Haris el-Muhasibi (v. 243/857) ve Ebu'l-Abbas el-Kalânîsî (v. 255/869) gibi âlimler selef akidesi ile hicri dördüncü asrın başında ortaya çıkan Eş'ariyye arasında köprü vazifesi gördüklerinden Halefiyye'nin öncüleri olarak zikredilmektedirler.²⁹⁴

Ehl-i Sünnet tarihinde en önemli dönüm noktası hicri dördüncü yüzyılın başları olmuştur. Hicri üçüncü asrın ikinci yarısında Şia'nın firkalaşma sürecini tamamlaması ana kitleyi de kendi inançlarını sistemleştirmeye ve kimliklerini tanımlamaya yöneltmiştir. Bunu, Irak'ta Mu'tezile'den ayrılan Ebu'l-Hasan el-Eş'ari (v. 324/936), Maveraünnehir'de Hanefî ekolünün inanç esaslarını sistemleştiren Ebu Mansur el-Mâturîdî (v. 333/944) yapmıştır.²⁹⁵ Selefiyye taraftarlarının azaldığı sonraki dönemlerde Ehl-i Sünnet Ve'l-Cemaat tabiri genellikle, bu iki imamın ortaya koydukları Eş'ariyye ve Mâturîdiyye mezheplerini ifade için kullanılmaktadır.²⁹⁶ Ehl-i Sünnet'in ana kollarını teşkil eden bu iki mezhep arasında esasta olmasa da teferruata dair bazı meselelerde cüz'î ihtilaflar vardır.²⁹⁷

Abdülkâhir el-Bağdadî, Ehl-i Sünnet içerisinde sekiz zümrenin yer aldığını belirtmektedir. Bunlar; 1- Ehl-i bid'atın hatalarına düşmeyen kelâm âlimleri. 2- Sevrî, Evzâî, Dâvûd ez-Zâhirî dâhil büyük müctehid imamlar ve onların müntesipleri. 3- Muhaddisler. 4- Ehl-i bid'ate meyletmeyen sarf, nahiv, lügat ve edebiyat âlimleri. 5- Ehl-i Sünnet görüşüne sadık kalan kıraat imamları ve müfessirler. 6- Şeriate bağlı tasavvuf ehli. 7- Ehl-i Sünnet yolundan ayrılmayan mücahidler. 8- Ehl-i Sünnet akîdesinin yayıldığı memleketlerin ahalisidir.²⁹⁸

Bediüzzaman'ın Ehl-i Sünnet'le alakalı görüşlerine geçmeden önce onun bir Ehl-i Sünnet âlimi olduğunu belirtmek gerekir. O hem itikadi hem de ameli sahada Ehl-i Sünnet'in prensiplerini benimseyen bir âlimdir. O Ehl-i Sünnet'i ehl-i hak ve mezheb-i

²⁹⁴ Bu alimlerin görüşleri ve tesirleri hakkında geniş bilgi için bkz. Nadim Macit, *Ehl-i Sünnet Ekolünün Doğuşu*, Erzurum, 1995, ss. 57-97.

²⁹⁵ Sarıkaya, *a.g.e.*, s. 79.

²⁹⁶ Topaloğlu, *a.g.e.*, s. 120.

²⁹⁷ Fığlalı, *a.g.e.*, s. 85.

²⁹⁸ Bağdadî, *a.g.e.*, ss. 246-248.

hak olarak nitelemektedir.²⁹⁹ Meşhur yetmiş üç fırka hadisinde geçen “*fırka-i naciye*” tabirinin Ehl-i Sünnet’i işaret ettiğini belirtmektedir.

Bağdadi’nin yukarıda zikrettiğimiz tasnifinde yer alan zümreleri o da yer yer Ehl-i Sünnet içerisinde zikretmektedir. Ona göre ehl-i hadis olan Selefiyye de ehl-i rey olan kelim âlimleri de ehl-i keşf ve ehl-i velayet olan sufiyye de Ehl-i Sünnet dairesi içerisinde yer almaktadır. Ebu Hanife, İmam Şâfiî, İmam Malik, İbn Hanbel gibi müctehid imamları ve Abdülkadir Geylani, Şah-ı Nakşibend, İbn Arabî, İmam Gazali, İmam Rabbani gibi mutasavvıf âlimleri hidayet güneşi olan Hz. Peygamber’den aldıkları feyizle açan çiçeklere benzetmektedir.³⁰⁰ Başka bir yerde de bu isimlere Buhari ve Müslim’i de ilave ederek, bahsi geçen İslam büyüklerinin şeriat ve itikad noktasında ortaya çıkan fitnelere bertaraf ettiklerini belirtmektedir.³⁰¹

Bediüzzaman dört büyük müctehid imamın manevi makamı olarak ehl-i velayetin büyüklerinden daha yüce makamlarda olduklarını ifade etmektedir. Hususi faziletlerde Şah-ı Geylani gibi bazı kutup şahsiyetlerin bir yönüyle daha parlak makamlara sahip olduğunu fakat külli faziletin imamlara ait olduğunu belirtmektedir. Ona göre dört büyük imam sahabeden ve Mehdi’den sonra en faziletli insanlardır.³⁰² İmam Malik’in Muvatta’ını muteber bir kaynak olarak öven³⁰³ müellif, Hz. Peygamber’den gelen gelecekle ilgili bazı rivayetlerin Ebu Hanife ve İmam Şâfiî’ye işaret ettiğini, yani onların Peygamber tarafından müjdelendiklerini söylemektedir.³⁰⁴

Bediüzzaman akaid ve kelamla ilgili konularda Ehl-i Sünnet çizgisini sürdürmüş, bu çizgideki farklı mezheplerin ve tasavvufi ekollerin görüşlerinden istifade etmiştir. Eserlerinde sistematik bir metod takip etmemiş, daha çok geniş halk kitlelerine hitap etmiştir. Konuları çeşitli hikâye ve örneklerle detaylandırmış, felsefi bir anlatımdan ziyade okurları iman ve tasdik yönünde iknaya dönük bir üslup takip etmiştir. O meseleleri açıklarken kimi zaman Maturidiyye’nin kimi zaman da Eş’ariyye’nin görüşlerini ön plana çıkarmış bazı konularda kendi kanaatlerini

²⁹⁹ Bkz. Nursi, *Risale-i Nur Külliyyatı (Sözler)*, c. I, s. 113, (*Mektubat*) 363.

³⁰⁰ Nursi, *Risale-i Nur Külliyyatı (Sözler)*, c. I, s. 94.

³⁰¹ Nursi, *Risale-i Nur Külliyyatı (Şualar)*, c. I, s. 1015.

³⁰² Nursi, *Risale-i Nur Külliyyatı (Mektubat)*, c. I, s. 478.

³⁰³ Nursi, *Risale-i Nur Külliyyatı (Mektubat)*, c. I, s. 466.

³⁰⁴ Nursi, *Risale-i Nur Külliyyatı (Mektubat)*, c. I, s. 396.

serdetmiştir. Mesela, Maturidiler “Allah’ın bütün nesne ve olayları ezeli ilmiyle bilip belirlemesi” diye kaderi tanımlarken, Eş’ariler aynı tanımı kaza için kullanırlar. Yine Maturidilerin “Allah’ın nesne ve olaylara ilişkin ezeli planını gerçekleştirilmesi” şeklinde ifade ettikleri kaza kavramının yerine Eş’ariler, kader kavramını koyarlar.³⁰⁵ Bediüzzaman bu kavramları Maturidiler gibi kullanmaktadır. Zaten kader konusuna yaklaşımı da cüz’î iradeye daha çok önem veren Maturidiyye âlimleri gibidir.³⁰⁶ Fetret ehlinin durumuyla ilgili ise Eş’arilerin görüşünü benimsemektedir. Maturidiler dini tebliğ olmasa bile insanın aklıyla Allah’ı idrak edeceği kanatindeyken, Eş’ariler edemeyeceği kanaatindedirler. Bediüzzaman da Eş’ariler gibi düşünmekte ve fetret ehlinin küfre düşseler dahi hataları nedeniyle cezalandırılmayacağını söylemektedir.³⁰⁷ Peygamberimizin amcası Ebu Talib’in ahiretteki durumu ile ilgili bir soruya cevap verirken Şia’nın imanlı olarak öldüğünü kabul ettiğini, Ehl-i Sünnet’in çoğunluğunun ise bunu kabul etmediğini ifade etmekte ve kendi kanaatini serdetmektedir. Ona göre, Ebu Talib, peygamberin şahsını çok sevmiş ve korumuştur fakat kavmiyetçilik ve utanç hisleriyle iman etmemiştir. Bu sebeple cehenneme gitse dahi, Allah yaptığı iyiliklere karşılık, tıpkı uyku vasıtasıyla bazı kimselere zindanı saraya çevirdiği gibi, onun için de hususi bir cenneti cehennem içinde yaratabilir. Bu düşüncesinin sonunda gaybı ancak Allah’ın bileceğini ve ilmin onun katında olduğunu söylemeyi de ihmal etmemektedir.³⁰⁸ Verdiğimiz örneklerde de görüldüğü üzere Bediüzzaman bazen farklı mezheplerin görüşlerini dillendirip savunurken kimi zaman da kendisine ait düşünceleri ortaya koymaktadır. Kur’an’ın i’câzı üzerinde ehemmiyetle duran müellif konuyla ilgili geçmişte eserler vermiş olan Câhız, Zemahşeri, Cürçâni ve Fahreddin er-Râzi gibi farklı ekollerden âlimlerin fikirlerinden istifade etmiştir.³⁰⁹ Bu durum Bediüzzaman’ın mezhep taassubundan uzak durduğunun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Kelam ve akaid konuları yanında ahlak ve maneviyat bahislerine de önem veren müellif bu alanda Mevlana, İmam Rabbani, İmam Gazali gibi şahsiyetlerin usullerine paralel bir yol izlemiştir. Kendi deyimiyle eserlerinde onlar gibi akıl ve kalb

³⁰⁵ Erdemci, *a.g.e.*, s.158.

³⁰⁶ Bk. Nursi, *Sözler*, s.503-520.

³⁰⁷ Nursi, *Mektubat*, s. 434.

³⁰⁸ Nursi, *Mektubat*, s. 436.

³⁰⁹ Nursi, *İşârâtü ’l-İ’câz*, s. 125.

ittifakını sağlamıştır.³¹⁰ Yukarıda da değindiğimiz gibi onun Ehl-i Sünnet telakkisi içinde tasavvufun ve tarikatlerin de önemli bir yeri vardır. Kendisi bu kültürden beslenmiştir ve Ehl-i Sünnet içerisinde zahiri bakış açısıyla tarikatlere saldırınları eleştirmektedir. Ona göre de tarikat mensuplarının kimi hataları ve suiistimalleri vardır fakat bunlar bahane edilerek büyük bir hazinenin kapatılması ya da tahrip edilmesi büyük yanlıştır. Her ne kadar hataları bulunsada tarikatlerin iyi ve güzel yönleri ağır basmaktadır. Özellikle ehl-i dalaletin saldırı zamanlarında imanların muhafazası için sağlam bir kale vazifesi görmektedirler. Bunun için sünnete bağlı tarikatlerin muhafaza edilmesi gereklidir.³¹¹ Bediüzzaman, İbn Teymiyye ve talebesi olan İbn Kayyim el-Cevziyye'yi de İbn Arabî'yi tekfir etmelerinden dolayı tenkit etmektedir.³¹² Bu tarz zahiri yaklaşımların doğru olmadığını belirten Nursi, özellikle Vahdet-i Vücut nazariyesini eleştirmekle birlikte İbn Arabî'nin büyük bir âlim ve veli olduğunu kabul etmektedir.³¹³

Bediüzzaman, Ehl-i Sünnet içerisinde daha çok tasavvuf kanalıyla yer bulan ehl-i beyt muhabbetini temel bir esas olarak kabul etmektedir.³¹⁴ Hz. Ali hakkında hususi üstadım şeklinde bahsetmektedir. Onun Celcelutiye isimli eserinden ebced ve cifr hesaplarıyla Risale-i Nur'a işaretler bulunduğunu ifade etmektedir.³¹⁵ Ayrıca Şia içerisinde yaygın olan ve Ehl-i Beyt tarikiyle Hz. Peygamber'e nisbet edilen Cevşen isimli duayı da kendisi ve talebeleri için bir vird haline getirmiştir.³¹⁶ Bediüzzaman on iki imamdan da hürmetle bahsetmektedir. Onun Ehl-i Sünnet telakkisi içerisinde Şia ve Alevilikle ortak bazı damarların varlığı mezhepler ya da mezhep mensupları arasındaki yakınlaşma açısından değerlendirilmesi gereken önemli hususlardır. Bediüzzaman'ın aşağıdaki çağrısı mezhep taassubunu bir kenara bırakıp bütün Müslümanların dış tehditlere karşı birlik olmaları gerektiğini ortaya koymaktadır.

*“Hâricî ve büyük bir düşmanın hücumu zamanında, dâhilî
küçük düşmanlıkları bırakmak elzendir. Yoksa hücum eden*

³¹⁰ Nursi, *Risale-i Nur Külliyyatı (Mesnevi-i Nuriye)*, c. II, s. 1277.

³¹¹ Nursi, *Risale-i Nur Külliyyatı (Mektubat)*, c. I, s. 562.

³¹² Nursi, *Risale-i Nur Külliyyatı (Altıncı Risâle Olan Altıncı Mesele)*, c. II, s. 2313.

³¹³ Nursi, *Risale-i Nur Külliyyatı (Mektubat)*, c. I, s. 384, 503.

³¹⁴ Nursi, *Risale-i Nur Külliyyatı (Emirdağ Lahikası I)*, c. II, s. 1765.

³¹⁵ Nursi, *Risale-i Nur Külliyyatı (Mektubat)*, c. I, s. 570.

³¹⁶ Nursi, *Risale-i Nur Külliyyatı (Emirdağ Lahikası I-II)*, c. II, s. 1768, 1824.

büyük düşmana yardım hükmüne geçer. Bunun için, daire-i İslâmiyede eskiden beri tarafgirâne birbirine mukabil, muarız vaziyetini alan ehl-i İslâm o dâhilî düşmanlıkları muvakkaten unutmak maslahat-ı İslâmiye muktezasıdır.”³¹⁷

Bediüzzaman, Eş’ari bir eğitim geleneğinin hâkim olduğu medreselerden yetişen, tasavvufun etkisiyle Ehl-i Beyt muhabbetini önemseyen, yaşadığı asrın sorunlarına çözümler ararken ufkunu dar tutmayan, Maturidiyye’nin akli yaklaşımlarını kabullenip geliştirmiş bir âlimdir diyebiliriz.

³¹⁷ Nursi, *Risale-i Nur Külliyyatı (Emirdağ Lahikası I)*, c. II, s. 1769.

4. SONUÇ

Bediüzzaman Said Nursî, görüşleri, eserleri ve yaptıklarıyla yirminci yüzyıl Türkiye'sinin en etkili simalarındandır. O, Osmanlının son dönemlerinde şark medreselerinde yetişmiş, üst düzey dini kurumlarda görev almış, ilmi ve zekâsı kendini tanıyan herkes tarafından takdir edilen bir âlimdir. Günümüzde etkisi ülke sınırlarını aşmış, eserleri onlarca dile tercüme edilmiştir. Eserlerinde ağırlıklı olarak akaidle alakalı konuları ele alan ve modern insanın bu alandaki sorunlarını çözmeyi hedefleyen Said Nursî, yeri geldikçe itikadi-siyasi İslam mezheplerinin görüşlerine de yer vermiştir. Hz. Peygamber'den (sav) sonra Müslümanlar arasında baş gösteren ihtilaf ve mücadelelerden başlayarak, mezhepler arasındaki tartışmalı birçok konuya eserlerinde yer vermekte, bu meseleler hakkında kendi kanaatlerini de serdetmektedir.

Bediüzzaman her ne kadar birbirleriyle savaşmış olsalar da sahabenin insanlar içinde en yüksek mertebede bulduklarını belirtmektedir. Onun İslam tarihinde yaşanan üzücü olaylara bakışında hâkim olan pespektifi *hikmet-i ilahiyye* ve *kader* kavramlarıyla ifade etmek mümkündür. Sahabe arasındaki ihtilaf ve çatışmaları bahardaki fırtına ve yağmurlara benzetmekte, sonuçta rengârenk çiçeklerle dolu bir bahçenin ortaya çıktığını ifade etmektedir. Ehl-i bidat fırkaları bu bahçedeki dikenlere benzetmesi de onları tasvip edip beğenmese dahi İslam'ın geniş dairesi içerisinde telakki ettiğini göstermektedir. Bu olaylar neticesinde İslami ilimlerin inkişaf etmesini hikmet-i ilahiyyenin bir neticesi olarak görmektedir. Ona göre, sahabe arasındaki bu olaylar hakkında fazla konuşmamak gerekmektedir. Onların arasındaki ayrılık ictihada dayanmaktadır ve isabet eden iki, hata eden de bir sevap almıştır.

Müellif sahabe arasında yaşanan bazı hadiselerin Hz. Peygamber tarafından mucizevî bir şekilde haber verildiğini ifade etmekte ve konuyla ilgili rivayetleri *Mucizat-ı Ahmediyye* isimli risalesinde zikretmektedir. Burada da yine kader perspektifinin hâkim olduğunu görmekteyiz. Ayrıca Ehl-i Beyt'in siyasi anlamda başarısız olmasını da yine kader-i ilahinin onlara yüklediği siyasetten daha üstün bir görev olan Kur'an hakikatlerinin neşri vazifesine bağlamaktadır.

Müslümanlar arasındaki ihtilaflar, savaşlar ve diğer sebepler neticesinde itikadi siyasi İslam mezhepleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Bediüzzaman fırkalara geçmişteki âlimler gibi yetmiş üç fırka hadisini merkeze alarak yaklaşmaktadır. Tıpkı diğer Sünni alimler gibi ona göre de kurtuluşa erecek fırka Ehl-i Sünnet'tir. Bu rivayeti de Hz. Peygamber'in bir mucizesi olarak değerlendirmektedir. Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'i ehl-i hak ve mezheb-i hak olarak nitelemekle birlikte ehl-i bid'at de olsa bütün mezheplerde bir hakikat payı olduğunu da belirtmektedir.

Bediüzzaman eserlerinde, Ehl-i Sünnet dışında kalan Haricilik, Vehhabilik, Şia, Mu'tezile ve Cebriyye mezheplerine dağınık bir şekilde yeri geldikçe atıflarda bulunmakta ve bazı konulardaki görüşlerine değinmektedir.

Bediüzzaman, Haricileri Hz. Ali'ye karşı aşırı düşmanlıklarından ve büyük günah işleyenleri tekfir etmelerinden dolayı eleştirmektedir. Ona göre, günah işlemek genellikle imansızlıktan değil, nefsin ve hevanın, akıl ve kalbe üstün gelmesinden kaynaklanmaktadır. Hariciyye büyük günah işleyenleri tekfir ederek yanlış yapmaktadır.

Müellife göre Vehhabiler, Haricilerin torunlarıdır ve onların Şia ve ehl-i velayete olan düşmanlıkları da Hz. Ali'nin dedeleri olan Haricilere ağır darbe vurmasından kaynaklanmaktadır. Bediüzzaman, Vehhabilerin İslam büyüklerinin kabirlerini tahrip etmelerini ve İbn Arabî gibi velileri tekfir etmelerini de eleştirmektedir. Bu meseleye de hikmet-i ilahiye nazarıyla bakmakta ve cahil kesimlerin kabirlere aşırı hürmet göstermelerine karşılık ilahi kaderin Vehhabileri Ehl-i Sünnet'e musallat kıldığını belirtmektedir. Vehhabilerin haremeyne hâkim olmalarının altında yatan sebepleri de namaza ehemmiyet vermeleri ve şeriatın ahkâmını tatbiki çalışmaları olarak ifade etmektedir. Nursi'ye göre, bu hareket İslam toplumunun kendi bünyesinden neşet ettiğinden ya İslam âlemi içerisinde eriyecek ya da itidale gelecektir.

Bediüzzaman Şia ile Ehl-i Sünnet arasında tartışma konusu olan tarihi vakıaları değerlendirmekte, Şia'nın bu olaylara yaklaşımını eleştirmektedir. İmamiyye'nin imamet inancını doğru bulmayan müellif, Zeydiyye'nin yaklaşımlarının daha isabetli olduğunu belirtmektedir. Ona göre Şia içerisinde Ehl-i Sünnet'e en yakın fırka

Zeydiyye'dir. Şia ile Aleviliği yer yer aynı manada kullanmakta ve sık sık Ehl-i Beyt muhabbetine vurgu yapmaktadır. Ehl-i Sünnet ile Şiiler ve Aleviler arasında ortak payda olarak Ehl-i Beyt sevgisini ön plana çıkarmaktadır. Ona göre tarihe mal olmuş olaylar üzerinde tartışarak ihtilafları öne çıkarmak ayrılıkları körüklemekten başka bir işe yaramamaktadır. Oysa Müslümanların birlik ve beraberliğe ihtiyaçları vardır ve bunu sağlayacak zemin de Ehl-i Beyt ve Hz. Ali muhabbeti olabilir.

Mu'tezile ile Cebriyye'nin ifrat ve tefrit noktalarında bulunduğunu belirten Bediüzzaman Ehl-i Sünnet'in orta yolu temsil ettiği kanaatindedir. Kader konusunda bu iki mezhebi iki ayrı uç olarak değerlendirmekte ve eleştirmektedir. Büyük günah işleyeninin durumu ve insan fiilleri konularındaki görüşleri dolayısıyla Mu'tezile'yi tenkit etmektedir. Cebriyye'nin insana hiçbir özgürlük alanı bırakmayan cebir anlayışını da aynı şekilde reddetmektedir. Ona göre Mu'tezile ve Cebriyye her ne kadar birer fırka olarak günümüzde devam etmeseler de, zihniyet olarak hayatiyetlerini sürdürmektedirler.

Bediüzzaman, Ehl-i Sünnet içerisinde, zahiri yaklaşımları eleştiren, tasavvuf kültürünü ve Ehl-i Beyt muhabbetini önemseyen, Maturidiyye akılcılığının belirgin etkileri görülen bir çizgide yer almaktadır. Katılmadığı inanç ve anlayışları eleştiren fakat hiçbir şekilde tekfir etmeyen bir yaklaşıma sahiptir. Tekfir konusunda rahat davrananların yanlış yaptıklarını da ifade etmektedir.

Müslümanların birlik ve beraberliğini çok önemseyen Said Nursi, özellikle bugün yaşayan mezhep ve akımlara, ortak yönlerini öne çıkararak mutedil bir çizgide bir araya gelmeleri çağrısında bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdülhamid, Muhsin. *Tefsir, Kelâm ve Fıkıh Açısından Bediüzzaman Said Nursî ve Risâle-i Nur*. İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 1993.
- Akbulut, Ahmet. *Sahabe Devri Siyasi Hadiselerinin Kelami Problemlere Etkileri*. İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1992.
- Badıllı, Abdülkadir. *Risale-i Nur'un Kudsi Kaynakları*. İstanbul: Envar Neşriyat, 1992.
- . *Said-i Nursî Mufassal Tarihçe-i Hayatı*. İstanbul: Timaş Yayınları, 1990.
- Bağdadi, Abdülkahir. *Mezhepler Arasındaki Farklar*. Çeviren Ethem Ruhi Fığlalı. Ankara: TDV Yayınları, 1991.
- Balcı, Celal Tetiker ve Ramazan. *Yeni Tarihçe-i Hayat*. İstanbul: Gelenek Yayınları, 2003.
- Beki, Melahat. *Said Nursî'nin Tasavvufî Görüşleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007.
- Bozgeyik, Burhan. *Bediüzzaman Said Nursi, Hayatı, Davası, Eseri*. İstanbul: Risale Yayınları, 1995.
- Cabiri, Muhammed Abid. *Arap Aklının Oluşumu*. Çeviren İbrahim Akbaba. İstanbul: İz Yayıncılık, 1997.
- Duran, Bünyamin. *İslam Düşünce Geleneğinde Bediüzzaman'ın Yeri*. İstanbul: Risale-i Nur Enstitüsü Yayınları, 2004.
- Ebu Zehra, Muhammed. *Mezhepler Tarihi*. Çeviren Sıbgatullah Kaya. İstanbul: Şura Yayınları, 1996.
- Erdemci, Cemalettin. *Kelam İlmine Giriş*. İstanbul: Dem Yayınları, 2009.
- Ebu Zeyd, Nasr Hamid. *İlahi Hitabın Tabiatı*. Çeviren Mehmet Emin Maşalı. Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2001.
- eş-Şehristani, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdilkerim. *el-Milel ve'n-Nihal*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1998.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*. İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1999.
- Gümüšoğlu, Hasan. *İslam Mezhepleri Tarihi*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2008.
- Günay, Ünver. *Din Sosyolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1999.

- Harmancı, Abdülkadir. *Said Nursi'nin Risalelerinde Kelam-Felsefe Problemleri*. İstanbul: Ayışığı Yayınları, 1994.
- Hasan, Hasan İbrahim. *İslam Tarihi*. Çeviren Sadreddin Gümüş İsmail Yiğit. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1987.
- Heyet. *Risale-i Nur Külliyyatı Müellifi Bediüzzaman Said Nursî Hayatı, Mesleği, Tercüme-i Hali*. İstanbul: Şahdamar Yayınları, 2007.
- Işık, İhsan. *Bediüzzaman Said Nursî ve Nurculuk*. İstanbul: Ünlem Yayınları, 1990.
- Işık, Kemal. *Mu'tezile'nin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri*. Ankara: AÜİF Yayınları, 1967.
- İbrahim Mustafa, Ahmed Hasan ez-Zeyyat, Hamid Abdülkadir, Muhammed Ali en-Neccar. *el-Mu'cemu 'l-Vasît*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Kara, İsmail. *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1997.
- Kesik, Derya Yörük. *Said Nursi'nin Risalelerinde Mehdilik Telakkisi*. İstanbul: MÜSBE, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Koçar, Musa. Eleştirel Açıdan Said Nursi'nin Kelami Görüşleri. İstanbul: MÜSBE, Doktora Tezi, 1999
- Korkmaz, Sıddık. *Tarihin Tahriği İbn Sebe Meselesi*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2005.
- Kutlu, Sönmez. *Mezhepler Tarihine Giriş*. İstanbul: Dem Yayınları, 2008.
- Kutluay, Yaşar. *İslamiyet'te İtikadi Mezheplerin Doğuşu*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2003.
- . *Tarihte ve Günümüzde İslam Mezhepleri*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2003.
- Macit, Nadim. *Ehl-i Sünnet Ekolünün Doğuşu*. Erzurum: İhtar Yayıncılık, 1995.
- Mardin, Şerif. *Bediüzzaman Said Nursi Olayı Türkiye'de Din ve Toplumsal Değişim*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1995.
- Mutlu, İsmail. *Sorularla Bediüzzaman Said Nursî*. İstanbul: Mutlu Yayıncılık, 1995.
- Nursi, Bediüzzaman Said. *Emirdağ Lahikası*. İstanbul: Şahdamar Yayınları, 2007.
- . *Mektubat*. İstanbul: Şahdamar, 2007.
- . *Risale-i Nur Külliyyatı*. İstanbul: Nesil Yayınları, 2002.
- . *Sikke-i Tasdik-i Gaybî*. İstanbul: Şahdamar Yayınları, 2007.
- . *Sözler*. İstanbul: Şahdamar Yayınları, 2007.

- . *İşârâtü'l-İ'câz*. İstanbul: Şahdamar Yayınları, 2007.
- . *Muhâkemât*. İstanbul: Şahdamar Yayınları, 2007.
- . *Muhâkemât*. İstanbul: Sözler Yayınevi, 1977.
- . *Münazarat*. İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 1992.
- . *Sözler*. İstanbul: Sözler Yayınevi, 1980.
- Öz, Mustafa. *İmamiyye Şiasında Onikinci İmam ve Mehdi İnancı*. İstanbul: İfav Yayınları, 1995.
- Sarıkaya, Mehmet Saffet. *İslam Düşünce Tarihinde Mezhepler*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2009.
- Şahiner, Necmeddin. *Bilinmeyen Taraflarıyla Bediüzzaman Said Nursi*. İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1991.
- Topaloğlu, Bekir. *Kelâm İlmi*. İstanbul: Damla Yayınevi, 1996.
- Tüzün, İdris. *Risale-i Nur'un Mahiyeti ve İstifade Yolları*. İstanbul: İrfan Mektebi Yayınları, 2009.
- Weld, Mary F. *Bediüzzaman Said Nursi Entelektüel Biyografisi*. İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2006.

Sürelî Yayınlar

- Açıkgenç, Alparslan. "İlim Anlayışı ve İlimlerin Sınıflandırılması Açısından Risale-i Nur'ların Bir Değerlendirmesi" Köprü Dergisi, Sy. 59-60, İstanbul, 1997.
- Risale-i Nur Enstitüsü, "Risale-i Nur Külliyyatı'nın Telif Kronolojisi" Köprü Dergisi, Sy. 70, İstanbul, 2000.
- . "Bediüzzaman Hangi Tarihte Doğdu?" Köprü Dergisi, Sy.70, İstanbul, 2000.
- Kutluay, Yaşar. "Mezhepler Tarihi Yönünden Said Nursi ve Nurculuk" İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, Sy. 3-4, İstanbul, 1959-1960

Ansiklopedi Maddeleri

- Abdülhamid, İrfan, "Cebriyye", *DİA*, c.7, s.205.
- Bolay, Naci, "Ahdari", *DİA*, c.1, s.508.

Fığlalı, Ethem Ruhi, “Hariciler”, *DİA*, c.16, s.169.

Gölcük, Şerafettin, Yurdağür, Metin, “Gelenbevi”, *DİA*, c.13, s.552.

Özalp, Ahmet, “Haricilik”, *Şamil İslam Ansiklopedisi*, c.3, s.169.

Üzüm, İlyas, “Mezhep”, *DİA*, c.29, s.528.

Yavuz, Yusuf Şevki, “Ehl-i Sünnet”, *DİA*, c.10, s.526.